

Heinrich Harrer

ÎNTOARCEREA ÎN TIBET

Continuarea bestsellerului *Șapte ani în Tibet*

POLIROM

HEINRICH HARRER (1912-2006) a studiat la Universitatea din Graz, remarcându-se la geografie și la probele atletice. În 1936 a făcut parte din echipa olimpică de schi a Austriei, iar în 1937 a câștigat Campionatul Mondial Universitar de schi. În 1938 a făcut parte din echipa de alpiști care a escaladat pentru prima dată peretele nordic al muntelui Eiger. *Păianjenul alb* (Polirom, 2015) este povestea acestei expediții și a tentativelor anterioare și ulterioare de a face teribila ascensiune. Harrer a scris mai multe lucrări despre Tibet și a transcris autobiografia lui Thubten Jigme Norbu, fratele lui Dalai Lama. E cunoscut în primul rând ca autor al clasicei cărți *Șapte ani în Tibet* (Polirom, 2013), ecranizată în 1997 de Jean-Jacques Annaud.

Heinrich Harrer, *Wiedersehen mit Tibet*

Copyright © Penguin-Verlag 1983

All rights reserved

© 2016 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Foto copertă: © TNPhotographer/Shutterstock.com

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,

sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

HARRER, HEINRICH

Întoarcerea în Tibet / Heinrich Harrer; trad.: Orlando Balaș. – Iași: Polirom, 2016
Index

ISBN: 978-973-46-5358-4

I. Balaș, Orlando (trad.)

821.112.2(436)-94=135.1

913(515)(0:82-94)

Printed in ROMANIA

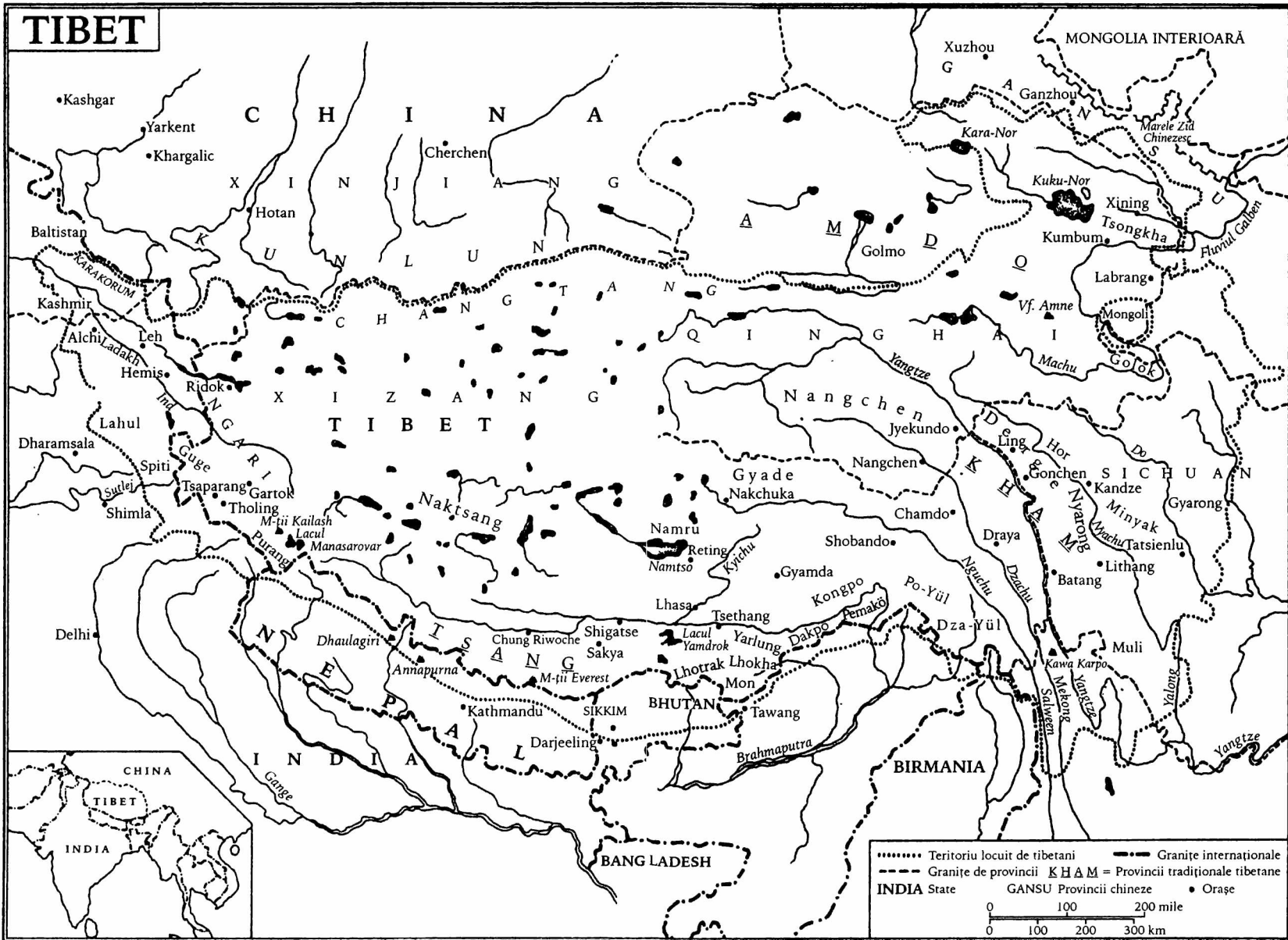
Heinrich Harrer

ÎNTOARCEREA
ÎN TIBET

Traducere de Orlando Balaș

POLIROM
2016

TIBET

Cuvînt înainte

În 1952, cînd am publicat *Șapte ani în Tibet*, carte care a fost tradusă în toate limbile importante ale pămîntului și s-a bucurat de un succes mondial, existau toate premisele ca ea să fie întîmpinată cu cel mai mare interes. Asemenea unui roman construit cu rafinament scriitoricesc, începe cu o evadare, se termină cu o evadare și oferă o perspectivă personală asupra unei vieți și a unei țări pe care numai puțini străini le puteau cunoaște sau trăi nemijlocit.

Chiar dacă acest volum continuă descrierea experienței mele personale cu Tibetul și în Tibet, cele două cărți nu pot fi comparate, după cum nu pot fi comparate nici împrejurările întîlnirilor mele de odinioară și de acum cu această țară. Călătoria din 1982, care m-a adus din nou în țara ce mi-a marcat viața, nu a mai fost o aventură: după strădanii de a obține o viză de intrare care au durat ani de zile și la care am primit în mod repetat răspunsul „*not yet*”, m-am înscris într-o excursie de grup, căci de ceva timp Tibetul este din nou deschis pentru un număr limitat de vizitatori.

După cum era de așteptat, foarte curînd au apărut pe piață o serie de cărți, ca urmare a fascinației exercitate de Tibet. Ceea ce oferă în plus această carte față de cele spuse despre Tibet în ultima vreme este punerea față în față a situației din trecut și a situației din prezent – în afară de Hugh E. Richardson și A.R. Ford, doar eu mai pot face

asta. Astfel, impresiile mele referitoare la Tibet sînt mereu altele, lucru de la sine înțeles, deoarece am tot timpul în vedere și situația pe care am cunoscut-o odinioară. Sper să mi se îngăduie să fiu sceptic față de „dezghețul” ideologic pus în scenă de chinezi, deoarece îmi răsună încă în minte cuvintele șoptite de niște prieteni din Lhasa: „totul este *tsüma*”, „totul este aparență”. Deoarece nu pot presupune că toți cititorii, mai cu seamă cei mai tineri, mi-au citit cartea apărută în urmă cu treizeci de ani, *Șapte ani în Tibet*, și pentru că doar cunoașterea multor chestiuni și stări de fapt de atunci ar duce la înțelegerea comparațiilor și descrierilor mele, am fost constrîns să repet unele lucruri pe care le-am scris deja.

Prin această carte doresc în primul rînd să atrag atenția asupra unor valori culturale foarte prețioase care s-au pierdut și să arăt cît este de important să se găsească o cale de a salva autonomia și patria acestui popor fascinant din multe puncte de vedere, un popor al cărui destin m-a impresionat foarte puternic.

august 1983

Plecarea și întoarcerea acasă

Toate relatările despre Tibet pe care le-am citit în cărți și în ziare în anii mulți care s-au scurs de la ocuparea țării de către chinezi în 1951 mi se învîrt mereu în minte. Dar aceste evenimente trăite, care, vrînd-nevrînd, se află la granița dintre realitatea istorică și percepția personală, nu mai sînt în măsură să-mi satisfacă nevoia de înțelegere, cu atît mai puțin sentimentele și amintirile acumulate în cei șapte ani de ședere în Tibet. În sfîrșit, după mai multe încercări zadarnice de a obține de la chinezi o viză de intrare în Tibet, sînt în avionul spre Lhasa. După ce ani de zile am primit doar răspunsul „*not yet*”, în primăvara anului 1982 cea mai mare dorință a mea devine realitate, și anume să mă întorc, după exact treizeci de ani, în țara care a devenit o a doua patrie pentru mine și al cărei destin am putut să-l trăiesc atît de intens și nemijlocit. Se înțelege că spiritul meu este acum mult mai agitat decît în alte călătorii, iar sentimentele mele sînt mai sensibile. Am vrut ca în zilele ce vor urma să mă pot baza pe instinctul meu, să pot diferenția și recunoaște, și mi-am propus să am încredere doar în ochii mei și să încerc să judec realitatea ce mi se va dezvălui pe baza cunoașterii și experienței mele. Zborul de la Chengdu pînă la terenul de aterizare din valea fluviului Brahmaputra, în mijlocul Tibetului, a durat trei ore: am zburat peste vîrfuri acoperite de gheață, înalte de

6.000-7.000 de metri, și peste podișul tibetan, pe care ninsese ușor și care, în paloarea și imensitatea lui, era la fel de misterios cum l-am cunoscut împreună cu Peter Aufschneider când am fost timp de doi ani pe fugă. Pe vremea aceea nu existau încă hărți sau relatări despre ruta pe care voiam noi să mergem. A trebuit să ne aventurăm în necunoscut și să avem mereu grijă să păstrăm direcția nord-est în care porniserăm; am sperat că vom întâlni nomazi de la care să putem afla cel mai sigur drum și distanța pînă la Lhasa. Planul nu ne era prea clar nici nouă, iar vînturile înghețate de iarnă cu care ne-am confruntat încă de la graniță ne-au arătat cam ce ne aștepta în continuare.

Era 2 decembrie 1945 când am părăsit valea locuită a fluviului Brahmaputra pentru a traversa masivul transhimalayan. Aveam aceeași senzație de gol în stomac ca atunci când escaladasem fața nordică a Eigerului sau când văzusem prima oară Nanga Parbat¹. M-am întrebat dacă nu cumva ceea ce aveam de gînd să facem implica o supraevaluare nebunească a propriilor forțe și m-am liniștit abia când am început să acționez și am depășit punctul mort. În orice caz, dacă am fi avut pe atunci cea mai vagă bănuială în legătură cu ceea ce ne aștepta, ne-am fi întors probabil din drum, căci în față ni se deschidea un tărîm necunoscut, pe care nu-l știa nimeni, și chiar și pe schițele de hărți existente drumul nostru era marcat de pete albe, pe care acum, după 37 de ani, le vedeam pentru prima oară *sub* mine. Și

1. „Muntele Pleșuv” din vestul Himalayei, al nouălea vîrf ca înălțime și unul dintre cele mai dificil de escaladat din întreaga lume (n.tr.).

atunci, și acum aveam senzația că mă aflu în fața celei mai sălbatice întinderi nesfârșite de pe pământ. Doar că acum stăteam pe scaun într-un avion încălzit și comod. Pe atunci Aufschnaiter și cu mine merseserăm pe jos, la altitudini între 5.000 și 6.000 de metri, străbătând un peisaj care acum, văzut din văzduh, părea acoperit cu un strat subțire de zăpadă măturat încolo și înapoi de un vânt aprig. În orice parte te-ai fi uitat, nu se vedea nici o viețuitoare și simțeam un fel de consolare când dădeam de mici grămjoare de pietre făcute de nomazi. Pentru mine erau ca o punte spre zei în pustiul acestei țări ostile oamenilor. Am încercat, prin geamul avionului, să fotografiez arterele albe care străbăteau munții și care în realitate erau pîraie înghețate. Încă îmi aduc aminte cât de chinuitor devenise imediat mersul pe jos, cu pantofii noștri de proastă calitate. Stratul de zăpadă nu era foarte rezistent și uneori ne prăbușeam și noi, și iacul nostru în gropi adânci. Era o înaintare anevoioasă, plină de incertitudini chiar și în ceea ce privea următoarele ore.

După planarea lentă a avionului, mi-am dat seama că ne apropiem de Lhasa. Cum am zburat de la est la vest peste valea fluviului Brahmaputra, simt că îmi crește încordarea, căci jos, pe podiș, ar trebui să fie Samye. Padmasambhava a înălțat prin anul 775 această construcție, care a fost prima locuință comună a călugărilor budiști. Împreună cu Peter Aufschnaiter am făcut două excursii la această mănăstire venerabilă și îmi amintesc de o convorbire cu tânărul Dalai Lama privind vechea știință a tibetanilor despre separarea corpului de spirit. Istoria Tibetului cunoaște multe cazuri de sfinți al căror spirit acționa la sute de mile depărtare, în timp ce corpul le rămânea locului, cufundat în meditație.

Tînărul Dalai Lama, care pe atunci avea doar șaisprezece ani, era convins că și el era în stare să acționeze în locuri îndepărtate, prin puterea credinței sale și cu ajutorul riturilor prescrise.

Voise atunci să mă trimită la Samye și să mă dirijeze prin telepatie din Lhasa. Îmi aduc aminte că i-am răspuns: „Ei, Kundün, dacă poți să faci asta, atunci mă fac și eu budist”. Din păcate, nu am mai putut face această încercare, deoarece umbra catastrofei politice se prefigura deja. Dar am asociat mereu această discuție cu mănăstirea Samye.

Ceea ce văd acum din avion, cuprins de spaimă, deși faptul mi-e cunoscut de multă vreme, din relatările presei, este o Samye din care nu au mai rămas decît ruine. Întreaga mănăstire a fost făcută una cu pămîntul, iar cînd apăs pe declanșatorul aparatului meu foto îmi vin în minte numeroasele fotografii pe care le-am făcut acestui lăcaș de cult în urmă cu aproape patruzeci de ani și care azi au o tristă valoare documentară.

Plutim peste Brahmaputra, care acum, primăvara, abia dacă are apă în albie, și recunosc primele sate. Acum ar trebui să vedem de fapt flamuri de rugăciune fluturînd în vînt și să adulmecăm fumul focurilor din bălegar de iac, îmi spun la coborîre. Dar, în loc de asta, sîntem întîmpinați de niște chinezi în uniforme simple, fără zorzoane. Acolo – în mijlocul acelei monotonii militare – recunosc o față: timidă, prietenoasă, familiară, tibetană. E Drölma, soția, acum în vîrstă de 45 de ani, a vechiului meu prieten Wangdü Sholkhang Tsetrüng. Ne îndreptăm ezitant unul spre altul. Ea nu mă poate recunoaște din vedere, deoarece era doar un copil lipsit de griji pe vremea cînd locuiam cu ea în casa lui Tsarong. Desigur, îmi știe numele, știa de

sosirea mea, dar nu avea cum să bănuiască ce gânduri aveam. M-a privit serios și tînăra doctoriță oftalmolog care mă însoțea mi-a spus mai apoi că erau cei mai frumoși și mai triști ochi pe care îi văzuse vreodată.

Am întrebat-o încet pe sfioasa tibetană dacă pot să-i spun Drölma, ca odinioară, sau dacă trebuie să o numesc acum doamna Sholkhang. „Nu, nu, sînt tot Drölma de pe vremuri pentru tine”, a răspuns ea repede, dar am simțit că nu mai era la fel ca pe vremuri. În timp ce discutam deja mai cordial în tibetană, vine către noi unul dintre însoțitorii noștri chinezi, un așa-numit „ghid național” din Beijing, și mă abordează spunîndu-mi că dacă am nevoie de ceva să mă adresez lui. Nu-l bag însă în seamă și mă uit doar la Drölma, mă gîndesc la originea ei, la viața și la destinul ei. Caut avîntul mișcărilor, veselia și lipsa de griji care o caracterizau pe atunci pe tînăra tibetană, dar în locul acestora nu mai găsesc decît seriozitate și resemnare. Are încredere în mine, o cunosc de atîta timp, încă din copilărie, îi cunosc prietenii și rudele.

Este una dintre fiicele cunoscutului Tsarong, care a fost căsătorit cu trei surori. Una dintre ele era Rinchen Drölma Taring, care a scris celebra carte *O fiică a Tibetului*, publicată la editura Schröder. O altă soție a lui era mama Drölmei. A treia soție era Pema Dolkar, pe care am cunoscut-o bine la Lhasa și cu care Tsarong a rămas căsătorit pînă la sfîrșitul vieții.

Marele Tsarong. Acestea sînt relațiile de familie incredibil de complicate ale nobililor tibetani, care permit căsătoriile cu cumnatele, astfel că adopțiile sînt la ordinea zilei, iar prin aceste căsătorii, de la o zi la alta, tatăl devine unchi și nepoata – fiică vitregă. Primul nume important în această

dinastie a fost Tsarong Wangchuk Gyalpo, care s-a născut în 1866 și a avut zece copii; a fost omorât în 1912, la ordinul unui coregent invidios din Lhasa. El este numit Tsarong I și probabil că și-a făcut dușmani deoarece a vrut să pună capăt izolării Tibetului față de lumea exterioară și a introdus în țară lucruri care pînă atunci nu erau cunoscute în Lhasa, cum ar fi mașina de cusut, aparatul de fotografiat, țigările și ceaiul dulce. Tsarong al II-lea, al doilea om important al dinastiei, nu a fost, cum s-ar putea crede, un copil al lui Tsarong I, ci fiul unui manufacturier de săgeți, care a preluat numele Tsarong. De fapt, se numea Chensal Namgang. Era un favorit al celui de-al treisprezecelea Dalai Lama și ar fi trebuit să devină un om și mai important decît socrul său, Tsarong I. El a bulversat însă arborele genealogic al familiei în care a intrat, căci s-a căsătorit mai întîi cu a doua fiică a lui Tsarong I, apoi cu a patra și în cele din urmă cu a șasea – deci cu trei surori una după alta. Din prima căsătorie cu Pema Dolkar s-a născut Dadul Namgyal, care a devenit Tsarong al III-lea și care la rîndul său este tatăl unui Rinpoche, prin Rinpoche înțelegîndu-se toate renașterile.

Tsarong al II-lea a fost un excelent administrator, chiar și după standardele occidentale, un diplomat excepțional care a îndrăznit să-l contrazică pe Dalai Lama, care se străduia mereu să introducă reforme în țară și căruia i se cerea sfatul în toate chestiunile importante ce țineau de guvernarea țării. Tsarong al II-lea a fost un autodidact foarte modern și ar fi fost considerat și în țările occidentale o personalitate marcantă, grație capacităților lui deosebite. Niciodată nu voi uita cît îi sînt de îndatorat lui Tsarong

fiindcă și-a deschis casa pentru Aufschnaiter și pentru mine și ne-a ajutat să ne stabilim în Lhasa.

În 1956, când mulți nobili au mers cu Dalai Lama la Kalimpong, la est de Darjeeling, pentru a sărbători aniversarea cu numărul 2.500 a apariției lui Buddha, Tsarong a rămas în India. El și familia lui nu au fost singurii care au profitat de această ocazie favorabilă, căci mulți tibetani bogați nu s-au mai întors atunci acasă, în Lhasa. Dar în timp ce ceilalți s-au acomodat în India, Tsarong nu a reușit să-și uite patria. În ciuda avertismentelor familiei și prietenilor, el s-a hotărât în 1958 să se întoarcă în Tibet, convins, la fel ca mulți tibetani curajoși, că „ceea ce n-ți place în patrie poți combate doar în patrie”. Era încredințat că se va înțelege bine cu străinii care au ocupat țara, așa cum se înțelesese cu toți străinii care vizitaseră Tibetul.

Când s-a întors mai apoi în Lhasa, a avut o discuție cu Phala, întîiul trezorier al lui Dalai Lama, care l-a rugat să-l convingă pe acesta să nu rămînă în Tibet. Phala i-a spus: „Ești un om în vîrstă și cu multă experiență, trebuie să discuți tu însuși despre asta cu Dalai Lama”. Se pare că Tsarong a discutat de două ori cu Dalai Lama. Iar când tibetanii au fost atacați de chinezi în 1959, varianta refugului fusese deja aleasă. Tsongdû, Adunarea Națională, a ținut apoi sfat zi și noapte la Potala, palatul fortificat al lui Dalai Lama, în prezența lui Tsarong, și i-a cerut acestuia să rămînă în Lhasa, fiind un membru cu experiență al guvernului tibetan. Cîteva zile mai tîrziu, Norbulingka, grădina în care se află palatul de vară al lui Dalai Lama, a fost supusă unui atac de artilerie, iar Tsarong al II-lea a fost luat prizonier de chinezi.

Am reușit să surprind o imagine dintr-un film chinezesc, în care se văd trei nobili tibetani trecînd cu mîinile ridicate prin fața chinezilor. Unul dintre ei este Tsarong al II-lea. Am ținut multă vreme în mînă fotografia aceea și am încercat să descifrez pe fața lui, pe care credeam că o cunosc atît de bine, gîndurile care-i treceau prin minte. Văd seriozitate și calm, dar și disprețul și ironia unui idealist aproape disperat din cauza destinului poporului său, care nu se poate împăca cu gîndul că Tibetului nu i s-a dat șansa să-și rezolve singur problemele. Căci deasupra tuturor virtuților era pentru el virtutea dreptății, iar aceasta îi era refuzată poporului său.

Era unul dintre acei progresiști care știau foarte bine că aristocrația și ierarhia religioasă trebuie să se schimbe pentru a putea adapta în viitor destinul Tibetului la realitatea schimbată a lumii, iar el împărtășea și opinia lui Garibaldi, pe care i-am citat-o odată, potrivit căreia „dacă vrem să rămînem așa cum sîntem, atunci anumite lucruri trebuie să se schimbe”. Pentru el, bătrînul erou, nu mai exista viitor. În dimineața zilei de 14 mai 1959, cînd ar fi trebuit să fie tîrît în fața Marelui Tribunal Popular în Potala pentru a fi umilit de propriii săi servitori, a fost găsit mort în celula sa. Poate că a ales în mod voluntar să moară, așa cum mi-a povestit odată, înghițind pulberea de diamante pe care o purta asupra sa, ascunsă într-un săculeț. Moartea l-a scutit de cea mai mare umilință și nedreptate care i se putea face, aceea de a fi dus în fața unui tribunal popular.

Acum, cînd sosesc pentru a doua oară la Lhasa, în Tibet este primăvară și soarele strălucește puternic. Fac fotografii și îmi amintesc de anul 1952, cînd m-am întors în Europa cu puținele mele diapozitive și nimeni nu a vrut

să mă creadă că acele culori erau adevărate – toți presupuneau că s-a întâmplat ceva cu filmul și că nu mai arăta culorile reale. Nici un cer nu putea să lumineze atît de albastru și nici o apă nu putea străluci atît de verde. Dar acum, după treizeci de ani, vedem aceste culori incredibil de puternice, acest albastru-azur intens, acest verde al ierbii atît de liniștitor, chiar din prima zi, pe malul râului Kyichu, un afluent al Brahmaputrei. Desigur că și altitudinea joacă un rol în cazul acestor culori și că aerul de la 4.000 de metri le face să pară atît de intense și pure.

Lhasa de odinioară și de astăzi

Mergem cu autobuzul la Lhasa și mărturisesc că sînt puțin agitat gîndindu-mă ce efect va avea orașul asupra mea.

Primul templu de pe drum, care ne este prezentat imediat după sosire, e bine întreținut. La sud, la vreo treizeci de kilometri de Lhasa, este Nethang, unde se afla templul Drölma. Deși capela mică din apropiere cu monumentul funerar al marelui reformator religios Atisha a fost distrusă, s-a păstrat totuși în mod miraculos un *chörten*¹, care conține de asemenea relicve ale acestuia. În mod sigur, acest lucru se datorează și poziției lui mai izolate, și poate că *chörten*-ul se numără printre monumentele pe care, după cum se povestește, le-ar fi salvat de la distrugere însuși ministrul de Externe chinez Zhou Enlai. Admirăm frumoasele fresce, sîntem impresionați de patru paznici – figurine uriașe de lut – și sîntem întâmpinați cu multă curtoazie de un angajat al templului, care ne arată totul cu mare plăcere și se bucură să vorbească în tibetană cu mine. Abia mai tîrziu, cînd am văzut toate distrugerile din țară, am înțeles ce mare noroc este că acest templu a rămas în picioare, că am avut voie să-l vizităm și să-l fotografiem fără să plătim, fiind aproape răsfățați, cum s-ar zice.

1. Monument funerar al unui lama care este venerat ca sfînt (n.tr.).

Mai întâi sîntem duși în „casa de oaspeți” a guvernului, unde vom fi cazați pe tot parcursul șederii noastre și „consiliați” de doi „ghizi naționali”. La început a existat o oarecare tensiune între ei și noi, dar mai târziu ne-am obișnuit unii cu alții, chiar dacă nu ne-am împrietenit, și uneori mi se face și cîte un hatîr dacă știu să pun problema cu tact. Una dintre aceste dorințe speciale este să-l întîlnesc pe vechiul meu prieten Wangdü, soțul Drölmei, cu care aş dori neapărat să discut. Am citit și am auzit prea multe relatări contradictorii despre el și atitudinea lui. Vreau să-l întreb personal cum stă treaba. La cererea mea, pe care trebuie să o depun oficial la biroul de turism „Lüxinghe” din Lhasa, nu primesc nici un răspuns.

Înainte să-l pot anunța de vizita mea pe Wangdü, care avea 30 de ani cînd l-am văzut ultima oară, am parte de încă o întîlnire nesperată în casa de oaspeți. Chiar în prima zi, după-amiaza târziu, un tibetan cu un aspect plăcut vine la mine și mă întreabă: „Nu mă recunoști, Henrig?”. Mă bîlbîi un pic și-i spun că au trecut totuși treizeci de ani și că trebuie să mă ajute puțin. „Dar mi-ai salvat viața, nu mai știi?”, insistă el. Desigur – acum îmi amintesc și îi spun imediat pe nume, Jigme. E fiul lui Surkhang, ministrul de Externe laic al Tibetului, pe care Aufschnaiter și cu mine l-am vizitat prima oară cînd am ajuns în țară.

Într-o zi am fost oaspetele ministrului de Externe Surkhang și al familiei sale, care își instalase cortul pe malul râului. Singurul său fiu din a doua căsătorie, Jigme – numele înseamnă „nu te teme de nimic” –, tocmai venise acasă în vacanță. Urma o școală în India și acolo învățase să înoate. Eu făceam pluta pe spate și m-am lăsat dus un

pic în aval, cînd am auzit brusc țipete și am văzut un om care gesticula agitat pe mal, arătînd insistent spre apă. Acolo se întîmplase cu siguranță ceva! Am înotat rapid pînă la mal și am alergat spre locul unde era înălțat cortul. Corpul lui Jigme tocmai se scufunda într-un vârtej, era dus de curent, apoi ieșea din nou la suprafață... Fără să stau mult pe gînduri, am sărit în apă. Vîrtejul m-a prins și pe mine, dar eu eram mai puternic decît tînărul Jigme și am reușit să-i aduc corpul inert pe mal. Experiența mea ca profesor de sport mi-a fost de folos, iar după scurt timp Jigme respira din nou, spre bucuria tatălui său și a spectatorilor uimiți. Ministrul de Externe îmi tot spunea, cu lacrimi de recunoștință în ochi, că știe prea bine că fără mine fiul său ar fi fost mort. Iar acest fiu, după cîteva decenii, stă acum în fața mea. Timp de douăzeci de ani a stat în închisori și lagăre de concentrare, însă după dezghețul ideologic a reușit să-și găsească o slujbă de funcționar turistic în Lhasa. Sună pozitiv, dar este un post fără nici o autonomie și fără nici o responsabilitate. Un chinez îl supraveghează în tot ce face.

Este seară în Lhasa și tovarășii mei de călătorie s-au dus la culcare. Altitudinea îi obosește pe cei mai mulți dintre ei, căci am urcat totuși în zbor de la 400 la 3.600 de metri în doar trei ore. Își merită odihna, dar eu nu reușesc să mă gîndesc la somn, atîtea lucruri tulburătoare mi s-au întîmplat în aceste prime ore. Stau în fața ușii casei noastre și adulmec noaptea, simt cum peisajul îndepărtat din jurul orașului e plin de o vioiciune secretă. Mă întreb de ce sînt de fapt atît de trist acum, după ce am ajuns în sfîrșit în Lhasa, locul de care mi-a fost atît de dor. Nu resimt nici o

urmă de oboseală, dimpotrivă, sînt, în mod ciudat, foarte alert. Să ratezi această primă noapte în Tibet dormind mi se pare înimaginabil. În dimineața următoare mă plimb un pic prin împrejurimi și văd că sîntem înconjurați de o mulțime de barăci destinate soldaților chinezi. Găsesc o livadă de pomi fructiferi, iar un bătrîn care lucrează acolo își amintește cum am introdus eu odinioară „nunta” pomilor – așa era numită atunci înnobilarea soiurilor – și îmi spune că ei o fac acum cu totul altfel, sub conducerea chinezilor. Era a treia discuție cu un tibetan, după cele cu Drölma și Surkhang Jigme, și m-a impresionat la fel de mult, cu atît mai mult în acel loc. Se pare că Potala este undeva în față, chiar în apropiere, deși de la casa de oaspeți pînă acolo ar fi două ore de mers pe jos. La dreapta strălucesc acoperișurile palatului Norbulingka, în spatele căruia se întrezărește valea râului Kyichu. În spatele casei de oaspeți este muntele pe care odinioară apărea o dată pe an Dalai Lama cu un iac alb. O sihăstrie care era integrată armonios în versantul abrupt a dispărut de acolo. O ezitare pe care nu am mai cunoscut-o pînă acum mă copleșește. Oare sînt acolo unde voiam să fiu?...

Cîteva zile mai tîrziu vizităm Potala și mănăstirile. În toate templele trebuie să avem la noi o mulțime de yuani dacă vrem să fotografiem. Cei de la putere au pus la punct un sistem special de contorizare a fotografiilor. Într-o mănăstire, de exemplu, pentru fotografiat se plătește o taxă forfetară de 100 de yuani (1 yuan valorează ceva mai mult decît o marcă germană) sau se taxează cîte 10 yuani pentru fiecare imagine ori altar fotografiate, așa că într-un templu mare, lucru interesant, ajungi repede să plătești 300 de

mărci germane dacă vrei să fotografiezi toate lucrurile care merită să fie văzute.

În orice caz, când plătești nu obții și dreptul de a alege ce să fotografiezi. Ești spionat peste tot, urmărit și supra-vegheat ca nu cumva să fotografiezi ceva interzis. Când unul dintre noi a fotografiat odată ceva pe ascuns, fără permisiune, am fost obligați să predăm aparatele de fotografiat cuiva din afara templului, pe toată durata vizitei. Desigur că era agitație și întâmpinam multe greutăți. În fiecare zi primeam de la ghizii chinezi și de la traducători noi instrucțiuni cu privire la ce era permis și ce era interzis. Astfel de lucruri sînt resimțite ca deranjante și regretabile, dar existau și lucruri de-a dreptul comice. Astfel, am citit undeva anunțul: „Aici interdicția de a fotografia este gratuită”.

Însă cei care se purtau cu severitate nu erau doar chinezi. În palatul Norbulingka am întâlnit o tînără tibetană, Mingma, care era „mai catolică decît Papa”, și a fost aproape insuportabil să o văd, cu părul legat într-o coadă de cal și cu o expresie dură, cum insistă asupra interdicției de a fotografia. Când i-am vorbit în tibetană și i-am explicat că erau imagini total noi, m-a ignorat cu aroganță. Chinezii au un argument îndoielnic pentru această severitate: frescele nu au fost încă făcute cunoscute publicului larg, iar pînă cînd oamenii de știință chinezi nu le vor studia, nimeni nu are voie să o facă. Am renunțat să le spun că frescele din Norbulingka au fost comandate de Jigme Taring, un membru al guvernului, care acum trăiește în exil, și de Thubten W. Phala, trezorerul lui Dalai Lama, în 1954, cînd acesta din urmă se întorsese în India și i s-a construit

un nou palat în grădina de vară. Ei cunoșteau foarte bine cărțile de istorie și știau ce motive au pus să fie desenate. Nu era deci nimic de ascuns, dar se pare că chinezii nu știu asta. Aș putea să merg imediat la Dehra Dun și să aflu de la Jigme ce scene a cerut atunci să fie realizate sau să mă duc la artistul Amdo Jampa, pe care îl cunosc. A fost trist să nu pot fotografia aceste fresce din marea sală a tronului. Acolo se găsește un tablou de mare interes: în jumătatea superioară se vede Dalai Lama pe tronul lui, iar de jur împrejur stau toate rudele lui și toți funcționarii. Toți acești oameni au fost prietenii sau superiorii mei în Lhasa. Îi cunosc pe toți – mama, tatăl, miniștrii, Kalön Lama, Lobsang Samten, ambasadorii. În urmă cu un an nu era nici o interdicție de fotografiere, prin urmare există destule fotografii cu aceste fresce. Par un pic kitsch, deoarece artistul a desenat capetele după fotografii și apoi le-a colorat, dar au totuși o mare valoare documentară. Mă uit mult timp la chipurile acestor oameni care mi-au fost tovarăși dragi vreme de mai mulți ani.

Modul arbitrar în care chinezii acordă permisiunea de a fotografia este ilustrat de o întâmplare din mănăstirea Tashilhunpo, în care trăiesc acum din nou câteva sute de călugări. Acolo se află celebrul Ngagpa-Dratsang, un colegiu al universității mănăstirii, unde oficiază aproximativ treizeci de învățați – oameni care au douăzeci pînă la treizeci de ani de studiu la activ –, iar fotografiatul este total interzis. Găsesc că este salutar să nu fie deranjați cei care meditează. Dar era interzis doar să fotografiezi, nu și să intri în incinta de meditație, astfel că turiștii se duceau printre rîndurile de călugări, se uitau peste umărul lor în

cărțile de rugăciuni sau stăteau și priveau nestingheriți altarul. Cred că și asta ar trebui interzis, pentru a li se îngădui călugărilor tibetani să aibă parte de liniștea de care au nevoie. A fost singura dată când am văzut călugări rugându-se, însă erau atît de bătrîni, iar veșmintele lor atît de rupte și murdare, încît cred că de aceea nu am fost lăsați să fotografiem. Acolo nu se cer nici bani pentru vizitare.

Cum a început totul

Era 15 ianuarie 1946 când Peter Aufschnaiter și cu mine, după doi ani în care am fost tot fugari, venind din Changthang, podișul de la nord, în valea largă a râului Kyichu, am văzut pentru prima dată acoperișurile aurite ale palatului Potala strălucind în depărtare. Acest loc, numit Kyentsal Lupding, este situat la zece kilometri de Lhasa, iar în anii ce au urmat l-am mai vizitat de multe ori. I-am dat numele de „Piața despărțirii și revederii”, pentru că una dintre frumoasele tradiții ale tibetanilor era să se despartă aici de prietenii care mergeau în pelerinaj, nobilii ce călătoreau în India, sau să-i întâmpine pe copiii care se întorceau de la internat sau de la școală. Se înălțau corturi, se întindeau mici mese pliante și se organiza câte un picnic plin de veselie.

Un loc de întâmpinare și despărțire, prin urmare, spre care călătorii erau adesea însoțiți de o mare coloană de călăreți, în care oamenii savurau împreună ceaiul sau schimbau panglici aducătoare de noroc. Iubeam acele ceremonii și doream să revăd acel loc. Dacă n-aș fi văzut în depărtare maiestuosul palat Potala, nu aș fi recunoscut niciodată locul, căci în fața mea se întindea acum o zonă industrială uriașă, cenușie, cu clădiri urâte, cu o fabrică de ciment, balastiere și benzi transportoare. Realitatea din 1982. Am în fața ochilor o imagine gri a țării care înainte vreme fusese marcată

de religie. O țară unde peste tot vedeai mănăstiri; unde erau stînci în care fuseseră dăltuite figuri de zei înalte de cîțiva metri, pictate apoi în culori naturale luminoase. Erau zidurile de rugăciune cu pietrele *Om-mani-padme-hum*; ce-i drept, se vedeau și pe atunci ruine ale unor cetăți din vechime, distruse în timpul invaziei mahomedanilor, și vechi gospodării țărănești abandonate deoarece cîmpurile nu mai aveau apă și erau crăpate de secetă, dar asemenea ruine apar peste tot în lume, de-a lungul a sute de ani, și de aceea nu ne întristează precum distrugerile de acum, provocate de ură politică și fanatism.

Aceeași ceremonie a despărțirii și revederii a avut loc și la digul construit de noi în urmă cu treizeci de ani împotriva inundațiilor râului Kyichu. Mulți călători plecau din Lhasa în bărci din piele de iac și în șapte-opt ore ajungeau confortabil în locul unde Kyichu se varsă în Brahmaputra. Economiseau astfel două zile pe care ar fi trebuit să le petreacă mergînd călare. Animalele și poverile erau trimise înainte cu servitorii, iar în Chu-Shu, o mică localitate, se întîlneau cu toții, treceau fluviul cu un bac de lemn și mergeau mai departe călare spre Himalaya.

Am construit acest dig împreună cu Aufschnaiter în primăvara anului 1948; trebuia să fie gata înaintea sezonului musonic, pentru ca inundațiile să nu amenințe, ca în fiecare an, palatul de vară. Fiecare muncitor pe care l-am angajat își primea plata zilnic, astfel că domnea o atmosferă veselă, iar lucrarea a înaintat repede.

Au izbucnit țipete puternice cînd au descoperit în pămînt un vierme. L-au luat cu grijă pe lopată și l-au dus deoparte, pentru a-i salva viața. Budiștii au un mare respect

pentru orice formă de viață și nu ar provoca suferință nici unui animal.

Desigur că m-am dus la dig și în cursul actualei vizite în Tibet, ca să văd dacă mai există. Și, într-adevăr, a rezistat inundațiilor în toți acești ani; fiind atît de lat, jeep-uri rusești treceau pe lîngă mine, de-a lungul rîului. Era după-amiază, stăteam pe marginea digului și mă gîndeam la vremurile de odinioară. Tipice pentru primăvară și pentru acest sezon erau furtunile de nisip, care izbucneau brusc și din pricina cărora nu mai vedeam nimic în jur. Nisipul scîrțîia între dinți și se strecura în haine și în pantofi. Chinezii ne-au dat năframele obișnuite pe care le tot vedem în tablouri ca să ne acoperim gura, iar unii dintre noi chiar le purtau. Odată cu furtunile de nisip apare și primul verde delicat pe pajiști, vezi peste tot lăstari și te bucuri că s-a terminat iarna. Primul arbore care purta acest colorit verde-auriu era *Jowo Utra*, „Părul lui Buddha”, o salcie uriașă cu trunchi dublu, care se înălța în fața intrării principale a mănăstirii Tsuglagkhang și care, cu dimensiunile sale uriașe, punea în umbră totul, Coloana Ciumei, Columna Doring¹ și întreaga piață. Însă vandalii au distrus și acest copac, cel mai frumos dintre toți, din care nici un tibetan credincios nu ar fi rupt vreo rămurea. Din această zeitate vie nu a mai rămas decît un ciot pleșuv, înălțat spre cer, iar tibetanii spun că este degetul lui Buddha care ne avertizează.

În 1946, cînd ne apropiam de Lhasa, am parcurs ultimii zece kilometri împreună cu un grup mare de pelerini și de caravane. Am recunoscut imediat simbolurile orașului pe

1. Monument din fața palatului Potala (n.tr.).

care le admiraserăm atît de des în cărți: Muntele Chagpori, pe care se afla una dintre cele două școli medicale, și Drepung, cea mai mare mănăstire din lume, în care trăiau zece mii de călugări. Aceasta era un adevărat oraș, alcătuit din numeroase case de piatră, și sute de turnulețe aurite se ridica deasupra acoperișurilor. Ceva mai jos se aflau terasele mănăstirii Nechung, ce adăpostea de sute de ani cel mai mare mister al Tibetului, oracolul de stat, consultat pentru toate deciziile importante pe care trebuia să le ia guvernul. Recunoșteam tot mai clar silueta palatului Potala, apoi am ajuns la poarta vestică de intrare în orașul Lhasa. Pînă în septembrie 1949 am dus o viață pașnică și fericită în capitală și în împrejurimile ei încîntătoare, după care a ajuns la noi vestea că regimente chineze de cavalerie și infanterie sînt concentrate în estul țării. China naționalistă nu se împăcase niciodată cu pierderea Tibetului și a Mongoliei Exterioare. Și totuși, în lunile și anii care au urmat, cei care au făcut totul pentru a anexa Tibetul au fost adversarii politici ai lui Chiang Kai-Shek.

La 7 octombrie 1950, trupele lui Mao au intrat în țară. În șase locuri, pe graniță, au avut loc primele confruntări armate. Noi, cei din Lhasa, încă mai speram la o minune. Chinezii înaintau tot mai mult, astfel că Adunarea Națională a făcut o cerere către Națiunile Unite pentru a i se acorda Tibetului ajutor împotriva agresorilor săi. Dar pe atunci lumea nu era interesată de Tibet. Iar Națiunile Unite și-au exprimat speranța că China și Tibetul vor ajunge la un acord pe cale pașnică...

Atunci le-a devenit clar tuturor, pînă la ultimul om, că țara trebuia să se supună dușmanului mult mai puternic. Toți cei care nu voiau să trăiască sub stăpînire chineză au

început să-și facă bagajele. Și Aufschneider și cu mine știam că a sosit ceasul despărțirii de noua noastră patrie. Gîndul acesta însă era foarte apăsător.

Veștile rele se succedau vertiginos. Se punea problema siguranței tînărului Dalai Lama. O decizie atît de importantă nu putea fi luată doar de guvern, trebuia cerut și sfatul zeilor. În prezența lui Dalai Lama și a regentului, s-au frămîntat două bile din făină de orz, care au fost cîntărite pe o balanță de aur pînă cînd au ajuns la aceeași greutate. Două bilețele pe care scria „da” și „nu” au fost înfășurate în bilele de aluat și puse într-un pahar de aur. Paharul i-a fost dat în mînă oracolului de stat, care deja dansa în transă. El a rotit vasul tot mai repede, pînă cînd una dintre bile a sărit afară – ea conținea bilețelul pe care scria „da”, și așa s-a decis că Dalai Lama trebuia să părăsească Lhasa.

Eu am pornit la jumătatea lunii noiembrie a anului 1950 spre sud și am făcut, în aceeași lună, pornind de la Gyantse, un ocol spre Shigatse, al doilea oraș al Tibetului, celebru datorită mănăstirii sale Tashilhunpo, sediul lui Panchen Lama. Acesta este o încarnare superioară, care de generații este instrumentat de chinezi împotriva lui Dalai Lama. Panchen Lama a fost educat în China, a fost proclamat de către cei de la putere stăpîn legitim al Tibetului și a intrat în țară pentru prima oară odată cu trupele chineze. Voi vorbi într-un capitol ulterior despre această figură tragică și vitează. Chinezii nu au mai înaintat și au solicitat guvernului din Lhasa să-și trimită emisari la Beijing pentru a purta negocieri. La 23 mai 1951, o delegație tibetană condusă de *kalön*¹ Ngabö Sawang Chenpo, care a rămas pînă

1. Ministru, membru al guvernului (n.tr.).

în ziua de azi cel mai important colaborator al chinezilor, a semnat un acord în 17 puncte, prin care tibetanilor li se lua dreptul la decizie în chestiunile de politică externă și de apărare, dar li se lăsa totuși o oarecare autonomie internă. Tocmai Ngabö Sawang Chenpo, un copil nelegitim adoptat de o familie de nobili, pe atunci unul dintre membrii guvernului tibetan, este astăzi cel mai celebru „bicefal”, cum sînt numiți în Tibet colaboratorii chinezilor. Pe vremea mea, el juca toată ziua Mahjong în Lhasa, pe sume foarte mari. Mahjong este un joc asemănător cu dominoul, care mai demult era foarte îndrăgit și jucat cu mare pasiune. În ziua de azi nu prea se mai găsesc jucători de Mahjong în Tibet. Am mai văzut doar o dată niște oameni jucînd, pe sume foarte mici, în curtea casei lui Dalai Lama, care astăzi este hotel pentru minoritățile tibetane. A rămas Sho, jocul de zăruri, în care zarurile sînt puse într-un vas de lemn, sînt agitate și apoi răsturnate pe o suprafață de piele, iar ca jetoane se folosesc boabe de fasole și cochilii de melci *kauri*¹.

Ngabö a scris prefața uneia dintre primele cărți despre Tibet, intitulată, simplu, chiar *Tibet*, care fusese redactată de un colectiv de autori chinezi. Presupun că nu a citit niciodată cartea, ba mai mult, că doar și-a pus numele sub prefața scrisă tot de chinezi. El ar fi trebuit să știe mai bine ca oricine altcineva că este un nonsens și o minciună ceea ce scria în această carte, unde, la pagina 117, de exemplu, se putea citi: „Odinioară, trupele de actori jucau

1. Sau melci de porțelan, melci de mare (*Cypraea moneta* sau *Cypraea annulus*) ale căror cochilii erau folosite în unele părți ale Africii, în Asia de Sud-Est și în Mările Sudului ca monedă, iar în India și în estul Africii ca jetoane la diverse jocuri (n.tr.).

doar pentru Dalai Lama la Norbulingka, palatul de vară din Lhasa, însă azi reprezentațiile de teatru sînt accesibile pentru toată lumea”. Eu însumi am văzut cu ochii mei, ba chiar am filmat și am fotografiat, cum mii de tibetani din Norbulingka luau parte la această sărbătoare. Ei nu puteau trece dincolo de gardul galben care înconjură grădina lui Dalai Lama, dar nu acolo aveau loc reprezentațiile teatrale, ci, exact ca în ziua de azi, în interiorul marelui zid de incintă de la Norbulingka. Iar aici, subliniez, poporul avea acces! Ngabö este în felul acesta părtaș la *tsüma*, la acea amăgire, la iluzie, cum o numesc tibetanii.

Dacă este însă să fim drepecți, nu putem trece cu vederea lucrurile pozitive făcute de colaboratori. Tibetanii mi-au povestit că Ngabö a făcut în urmă cu ceva vreme o călătorie de la Beijing, unde locuiește ca deputat ce reprezintă Tibetul, la Lhasa. În Lhasa și-a exprimat dorința de a vizita o școală. Cînd a constatat că toți elevii erau chinezi, a făcut uz de influența pe care o are pentru ca și copiii tibetani să poată urma școala respectivă. Putem spera deci că dragostea pentru Tibet și sentimentul de apartenență la poporul tibetan nu au dispărut cu totul din inima colaboratorilor.

Dar să ne întoarcem la evenimentele istorice. Cînd Dalai Lama a plecat în exil, a ajuns în Valea Chumbi din sudul țării, la granița indiană. Aici a ezitat un timp să părăsească țara. Eu însumi am rămas cu el pînă în 1951, apoi am decis să plec din Tibet. Știam că nu mă mai pot întoarce în Lhasa, dar eram încă angajat al guvernului tibetan și trebuia să fac, măcar de formă, o cerere de concediu. Acesta mi-a fost acordat pe loc. Am primit un pașaport cu o valabilitate de șase luni, în care era trecută o clauză conform căreia guvernul indian avea să mă ajute la întoarcerea în țară.

Despărțirea a fost tristă. Îmi făceam griji pentru soarta tânărului rege-lama și a țării lui. Umbra copleșitoare a lui Mao Zedong se întindea amenințătoare asupra Tibetului. În vara aceluiași an, Dalai Lama s-a întors în Lhasa. Am prins momentul în care guvernatorul general al Tibetului a sosit în Lhasa, călătorind prin India, pentru a-și lua în primire postul. La 9 septembrie 1951 au intrat în oraș primii o mie de soldați din trupele de „eliberare populară” și în curînd tot Tibetul avea să fie ocupat de trupe chineze. La început, acești soldați s-au comportat disciplinat și corect, dar în curînd armata care a ajuns la 250.000 de oameni a devenit o povară atît de mare, încît în țară a început foametea și nu a mai contat decît voința forței de ocupație ce se instalase comod în Lhasa. Țăranii au fost obligați să cedeze mijloacele lor simple de transport pentru a fi folosite la construirea de drumuri, iar animalele le-au fost exploatate atît de nemilos, încît multe au murit. În 1954 chinezii se mîndreau deja cu primul drum pietruit care lega Lhasa de provincia Sichuan, dar care avea menirea de a lega și mai mult de China țara recent ocupată și de a facilita intrarea și mai multor convoaie de soldați în Tibet. Pentru tibetani nu era nici un câștig. Iar participarea „voluntară”, de fapt forțată, la construirea unui aeroport care trebuia, potrivit declarațiilor, să sprijine dezvoltarea economică a țării, nu servea de fapt decît tendințelor expansioniste ale Chinei. Contrar propagandei chineze, nivelul de trai al tibetanilor era foarte scăzut. Alimentele s-au scumpit atît de mult, încît aproape nimeni nu mai putea plăti prețurile uriașe și pentru prima oară în istoria Tibetului a început foametea. Această stare de lucruri nu a fost acceptată de tibetani. Ei au redactat o notă de protest

în şase puncte, în care îşi descriau condiţiile de trai şi cereau ameliorarea lor. Răspunsul chinezilor a fost interzicerea criticilor la adresa comunismului. Chinezii se amestecau în toate, în administrarea mănăstirilor şi în deciziile guvernului tibetan, alcătuit din reprezentanţii păturii nobile, cu toate că aceştia erau trataţi, în mod uimitor, mult mai bine decât poporul de rînd. Atît Dalai Lama, cît şi nobilimea progresistă erau conştienţi de mult timp că trebuie neapărat introduse reforme pentru a corecta, de exemplu, nedreapta împărţire a terenului cultivabil, din care o treime aparţinea mănăstirilor, nobililor sau funcţionarilor guvernamentali. Din multe discuţii purtate cu el ştiu că Dalai Lama era perfect conştient că ţara sa rămăsese în urmă şi a elaborat, în 1954, un plan de reforme raţional, care avea drept scop binele poporului. Deşi acest lucru contravine oricărei logici omeneşti, chinezii i-au împiedicat pe tibetani să-şi aplice propriile reforme. Au pustiit mănăstirile, i-au alungat pe călugări sau i-au arestat. Această teroare a fost prea mult pentru tibetani. Şi din nou oamenii curajoşi şi inteligenţi din provincia Kham au fost cei care s-au apărat energic împotriva asupririi de către o putere străină.

Deşi colonialismul a luat sfîrşit după al Doilea Război Mondial, am observat în întreaga lume apariţia unui neo-colonialism sau a unui „colonialism al eliberării”, care ia locul fostelor imperii. Este şi cazul Tibetului, deoarece tibetanii au propria lor limbă, scriere şi religie. Datinile şi obiceiurile, pieptănătura, îmbrăcămintea sînt total diferite de ale chinezilor, şi cu toate acestea chinezii consideră că Tibetul le aparţine. Tibetanii îşi doresc însă un statut autonom, poate asemănător cu cel al Mongoliei Exterioare faţă de Rusia, şi speră că vor face parte cu toţii, chiar şi cei din

provinciile Amdo și Kham, dintr-un Tibet reunit. Că cei de la Beijing habar nu au de această situație și de realitatea geografică și că populația chineză consideră cu atît mai puțin Tibetul ca fiind o parte a Chinei o arată o întîmplare petrecută în timpul șederii mele la Beijing. Am rugat o chinezoaică de la recepția hotelului să-mi dea timbre pentru o scrisoare în străinătate și pentru două scrisori către prieteni din Lhasa. Pe acestea din urmă ea a lipit fără nici o ezitare aceleași timbre ca și pentru străinătate. Am întrebat-o: „Nu ați calculat prea mult? Tibetul este în străinătate?”. Ea s-a uitat uimită la mine, apoi s-a dus la o colegă, care a informat-o că Tibetul este o parte a Chinei. Chinezoaica de la hotel, în ciuda educației politice bune, nu știa asta... După această experiență, am verificat situația cu secretara de la următorul hotel și rezultatul a fost același – nici ea nu știa că Tibetul este în China. Trebuie să ne gîndim că angajații de la recepțiile hotelurilor sînt relativ bine educați, stăpînesc o limbă străină și au de-a face cu sute de străini pe care trebuie să-i servească. Este deci de mirare că nu știu nici măcar că Tibetul a fost ocupat. Am constatat cu uimire că noi în Europa sîntem mult mai la curent cu evenimentele din Tibet decît populația medie din China.

Dar să ne întoarcem la Lhasa. Răscoala din provincia estică Kham a durat cincisprezece ani, iar timp de doi ani s-a extins și în provincia nordică Amdo. A fost o perioadă marcată de cruzimi inimaginabile din partea chinezilor. Nu vreau să scriu și aici despre toate crimele și torturile barbare. Au fost multe și există dovezi că au avut loc. Unul dintre capitolele următoare va prezenta un destin exemplar pentru multe astfel de cazuri, pornind de la relatarea înregistrată pe bandă de magnetofon de medicul lui Dalai Lama.

În 1952, cînd am părăsit Valea Chumbi, îndreptîndu-mă spre India, am sperat că acordul în 17 puncte încheiat la Beijing între Tibet și China ar putea facilita o conviețuire loială a unor parteneri atît de inegali. Nici disponibilitatea lui Dalai Lama de a respecta condițiile acordului, nici atitudinea precaută, liniștită a tibetanilor nu i-au făcut pe chinezi să le respecte autonomia promisă. Se pare că chinezii nu au avut niciodată de gînd să respecte acest acord. Dimpotrivă, în țară domneau exploatarea și cruzimea. „Calea spre socialism” indicată de chinezi pretindea o schimbare totală a modului de viață al tibetanilor. Însă încercarea de a le distruge credința religioasă a eșuat complet în cei treizeci de ani de ocupație, deși acesta părea unul dintre scopurile principale ale chinezilor. Odată ce ar fi eradicat credința, anexarea completă a țării ar fi fost un pas foarte ușor. Nu le-a reușit; tibetanii țin la religia lor mai mult ca oricînd, ea fiindu-le, mai ales în aceste vremuri de restriște, refugiu și consolare. Jafurile și distrugerea vechilor mănăstiri și a bunurilor culturale de o valoare inegalabilă au fost evenimente tragice atît pentru tibetani, cît și pentru întreaga lume și au sporit îndîrjirea cu care acest popor asuprit a rezistat ocupației. Între timp, lumea întreagă a aflat cum poporului i-a fost distrusă baza economică a existenței în timpul guvernării „bandei celor patru”, cum călugării au fost duși la muncă forțată și siliți să renunțe la celibat. Mulți dintre cei mai valoroși profesori și lideri spirituali au fost executați. Și în timp ce multe mii de tibetani au fost strămutați cu forța în China, în Tibet au fost colonizați multe mii de chinezi. S-a sperat că tibetanii vor deveni o minoritate în propria lor patrie. Reeducarea tineretului tibetan și alte „măsuri socialiste” trebuiau să desăvîrșească

procesul de reformare. Urmarea acestor măsuri a fost însă o rezistență fățișă sau ascunsă a populației. Următorii pași ai chinezilor au fost reformele funciare. Au încercat să-i ațite pe țărani împotriva proprietarilor de terenuri, iar în cazul unor nemulțumiți au reușit. Mulți proprietari de pământ erau din regiunea Kham, un soi de oameni neobișnuit de duri și de drepți, care nu au acceptat acest tratament fără să reacționeze. Nu este de mirare că tocmai din rîndurile lor s-a ridicat un erou și un eliberator al poporului tibetan. Este vorba despre Andrutshang, un bărbat de 44 de ani, capul uneia dintre cele mai vechi, bogate și respectate familii din Kham. Andrutshang era cunoscut în tot Tibetul ca un om de bine, generos și săritor, care îi ajuta întotdeauna pe cei aflați în nevoie. Acest om s-a retras în păduri și, în fruntea unui grup de prieteni, a început să-i atace pe chinezi. Partizanii khampa au reușit să preia controlul asupra unor teritorii întinse, încît soldații chinezi nu prea mai aveau curaj să iasă din barăcile lor.

În toamna anului 1958, partizanii khampa s-au simțit destul de puternici pentru a ieși la luptă deschisă. Bătălia de la Tsethang, un loc de târg la sud de Brahmaputra, a durat mai multe ore și i-a costat pe chinezi cîteva mii de morți. A fost cea mai mare victorie a vitejilor khampa.

Tibetanii sînt un popor pașnic. Nu ridică niciodată vocea, atîta timp cît un răspuns blînd poate aplana un conflict. Cînd chinezii l-au rugat pe Dalai Lama să-i trimită pe soldații din garda lui de corp să lupte împotriva partizanilor khampa care păreau invincibili, el le-a răspuns că i-ar trimite cu plăcere, dar sînt prea prost înarmați și, în plus, probabil că ar trece de partea adversarilor. În primăvara anului 1959 a izbucnit o nouă răscoală în Lhasa. Cauza a

fost invitația trimisă de chinezi lui Dalai Lama pentru a participa la un spectacol de teatru în cartierul general chinezesc, invitație în spatele căreia lumea se temea că se ascunde un plan de răpire. Un zid uman de protecție s-a format în jurul palatului de vară al tânărului rege, treizeci de mii de tibetani adunându-se pentru a-și apăra cu propriile trupuri conducătorul spiritual. În cele din urmă, la 17 martie, una dintre temutele furtuni de nisip le-a permis lui Dalai Lama, familiei sale, profesorilor, miniștrilor și suitei formate din optzeci de însoțitori să iasă neobservați din Norbulingka. Drumul lor a continuat spre sud, prin teritoriul controlat de khampa, și de acolo, peste graniță, în India.

Fascinația Tibetului

S-a scris foarte mult în trecut despre Tibet și chiar și azi continuă să se scrie despre această țară. Aș numi asta „ispita Tibetului”, acea fascinație și ademenire a unui tărîm misterios care de mai multe secole a incitat fantezia și spiritul de aventură al oamenilor. Cea mai relevantă este, desigur, literatura scrisă de cercetători ca Sven Hedin și Wilhelm Filchner, care au tratat mai ales aspecte geografice. În perioada modernă au existat o serie de tibetologi excepționali, care au scris cărți despre Tibet nu din rațiuni comerciale, ci din dragoste pentru această țară și, desigur, din interes științific. Cel mai adesea, ei s-au străduit și să învețe limba tibetană. Nu-i pot enumera aici pe toți și voi menționa doar trei nume semnificative: Siegbert Hummel, Blanche Ch. Olschak și David L. Snellgrove, care, prin intermediul cărților și lucrărilor lor științifice, ne-au transmis bogatele lor cunoștințe despre cultura tibetană. Ei au aprofundat cunoștințele fundamentale ale lui Charles Bell și Hugh E. Richardson, care au petrecut cîțiva ani în Tibet și au scris în urma acestei experiențe despre datinile, modul de viață și arta tibetane.

Foarte citite, dar mai puțin fundamentate științific, sînt cărțile scrise de Alexandra David-Néel, care, din dragoste pentru cultura și religia tibetane, a devenit călugăriță budistă și care era convinsă de realitatea unor fenomene

supranaturale ca separarea spiritului de corp, levitația și misticismul.

Deoarece pînă în urmă cu cîțiva ani era foarte greu, aproape imposibil să verifici dacă ceea ce se scria despre Tibet era adevărat, dat fiind că aproape nimeni nu putea intra în această țară, au existat, desigur, și autori care au scris, fără nici o reținere, toate fanteziile care le treceau prin cap. Și eu am luat parte la elucidarea unui astfel de caz. În timpul unei serii de conferințe susținute în Anglia, editorul meu, Rupert Hart-Davis, mi-a povestit că a apărut o carte senzațională despre Tibet. Prietenul său Frederick Warburg, editorul acestei cărți, ne-a trimis șpalturile ca să ne putem informa. Am răsfoit textul și mi-am dat seama imediat că era vorba de un șarlatan. Cartea era scrisă de Lobsang Rampa, care afirma că locuise mai mulți ani în Lhasa, ca student și medic, pe vremea cînd eram și eu acolo, și se numea *Al treilea ochi*. L-am rugat pe Hart-Davis să sune la editura Secker & Warburg și să întrebe dacă nu l-aș putea întîlni pe acest Lobsang Rampa, deoarece m-ar interesa să vorbesc în tibetană cu cineva care a stat în Lhasa în același timp cu mine. Am auzit însă numai scuza că acesta ar medita și că nu poate vorbi cu mine. Cîteva zile mai tîrziu mi s-a spus că lui Lobsang Rampa îi pare foarte rău, dar tocmai este în drum spre Canada. Mi-a fost tot mai clar că era vorba într-adevăr de un șarlatan și, împreună cu Hugh Richardson, reprezentantul Angliei în Tibet pe vremea cînd am fost eu în Lhasa, și alți tibetologi, am încercat să-l demasc pe acest individ. În cele din urmă, Marco Pallis, un tibetolog și budist practicant care cînta la violoncel într-o orchestră de cameră din Londra și era specialist în covoare tibetane, s-a decis să-l găsească pe autorul textului.

A angajat un detectiv care s-a infiltrat în anturajul lui Lobsang Rampa ca discipol al acestuia și a observat că la el la meditație veneau, printre alții, și membri ai Înaltei aristocrații engleze. Lobsang, cu o barbă ce-i cădea în valuri, stătea pe un pat mare, înconjurat de pisici siameze, însă nu era decît fiul unui tinichigiu din Țara Galilor care avusese un accident și, după ce a fost un timp comis-voiajor, s-a făcut prezicător, dîndu-și seama că oamenii cred pur și simplu orice, dacă le-o spui în mod iscusit. Lobsang Rampa a început să copieze cărți despre Tibet și să le completeze cu misticism din alte zone spirituale. Rezultatul a fost cartea *Al treilea ochi*, care s-a vîndut în milioane de exemplare în lumea întreagă. Dacă cineva scrie sub forma unui roman, așa cum a făcut James Hilton în cartea sa *Undeva în Tibet*, mi se pare în ordine. Dar dacă unul jură strîmb că niște pure invenții sînt de fapt documentație științifică, atunci cred că această stare de lucruri nu poate fi tolerată. Alexandra David-Néel scrie, foarte precaut, atunci cînd își mărturisește credința budistă, că „mi s-a povestit”. Nu spune niciodată „a fost așa”, și în asta constă deosebirea fundamentală. Cînd vorbesc despre „ispita Tibetului”, mă refer la statutul aparte pe care l-a avut dintotdeauna Tibetul în opinia publică mondială. Poate că nici un alt popor nu s-a bucurat de atîta interes. Un exemplu tipic este India. Cînd, după obținerea independenței și divizarea țării, au fost zece milioane de refugiați indieni, acest lucru a contat pentru restul lumii mai puțin decît cei o sută de mii de refugiați tibetani, care s-au bucurat de simpatia tuturor. Ei sînt în asemenea măsură în centrul atenției, încît reprezentantul Indiei la ONU, Krishna Menon, s-a ridicat furios în mijlocul adunării

plenare și a strigat: „Mereu Tibetul! Mereu Tibetul! De ce?”. Da, într-adevăr, de ce? A fost o țară mistică, o națiune pe care nu o cunoștea aproape nimeni. Plină de mănăstiri, mare și misterioasă, ascunsă departe, dincolo de ghețari. Puteai să pui orice acolo, toate visele, toate nostalgiile. Auzeai de călugări care erau în stare să zboare prin văzduh și să-și separe spiritul de trup. Aproape nici un călător nu a putut să relateze despre Tibet, iar puținii care au fost în această țară nu au rezistat, adesea, tentației de a povesti aventuri ce nu corespundeau întotdeauna adevărului.

Ei bine, după ce comuniștii chinezi au deschis porțile Tibetului ca să facă rost de valută, au apărut imediat o duzină de cărți ilustrate, cu fotografii frumoase, colorate, dar cu texte care fuseseră compilate din alte cărți. Adesea erau consultate lucrări mai vechi și erau preluate, printre altele, și erorile din aceste cărți. Nu poți găsi în ele o adevărată documentare și, în plus, cele mai multe au și coloratură politică. Exemplu tipic: Han Suyin, care, ca o comunistă convinsă ce era, a văzut acolo numai lucruri minunate și îi lăuda cu patos pe chinezi pentru „transformările pozitive ale Tibetului” care li se datorează. Contraexemplul celebru este cartea scoasă la editura Geo de Peter-Hannes Lehmann. El scrie din punctul de vedere al tibetanilor, în special din perspectiva surorii lui Dalai Lama, Pema Gyalpo, care era, ca și el, dezolată de ororile și distrugerile Revoluției Culturale, la un an după încheierea acesteia. Între timp, lucrurile s-au mai ameliorat, există mai multă toleranță, însă tot ce scrie Lehmann corespunde realității, denotă o bună cunoaștere a Tibetului și de aceea cartea are valoare.

Desigur, e greu să le faci tuturor pe plac – refugiaților tibetani, tibetanilor care colaborează cu chinezii și celor ca Pema Gyalpo, care, în dragostea nemărginită pentru conaționalii ei și după toate lucrurile îngrozitoare pe care le-a trăit, nu reușește să mai vadă și să mai creadă în puținele transformări pozitive care au avut loc. Trebuie să fim însă corecți și cu chinezii, pentru că există, fără îndoială, și semnele unei îmbunătățiri a situației. Șansa lor a fost mare, dar, din păcate, n-au reușit s-o fructifice.

Mă gândesc la o discuție pe care am avut-o la Lhasa în 1949 cu un ministru tibetan. Când l-am întrebat ce ar face dacă ar trebui să se alieze cu o mare putere, spre cine ar tinde: spre chinezi, ruși sau indieni, el mi-a răspuns laconic: „Uită-te la mine!”. Asta se întâmpla pe vremea lui Chiang Kai-Shek, când tibetanii se simțeau, desigur, mai apropiați de vechea Chină. Astăzi, după atâtea grozării și experiențe cumplite, nu aș mai primi același răspuns. Greșeala chinezilor a fost că au ratat ocazia de a câștiga un prieten. În schimb, tibetanii au devenit dușmanii lor.

Shangri-La, un vis al omenirii

În timpul scurtei mele șederi la Beijing am fost purtat, ca toți turiștii, de la un templu la altul, de la mormîntul împăratului la statuile zeilor. Unele erau încă distruse, altele în stare bună, iar multe altele erau în curs de reconstrucție, pentru că nu trebuie să uităm că „banda celor patru” distrusese cu la fel de multă furie și acasă, și în Tibet. Acum – și asta este pentru mine o nouă confirmare a teoriei privitoare la „ispita Tibetului” –, despre Tibet a aflat toată lumea, despre China din acea perioadă, foarte puțini. Deși aceste ansambluri de temple și-au pierdut farmecul inițial din pricina distrugerilor provocate de guvernul chinez, ele nu și-au pierdut total atractivitatea.

„Orașul interzis” din Beijing, cel mai sfînt dintre toate locurile sfînte ale imperiului, protejat de privirile profanilor prin multe ziduri, este azi punct de întîlnire pentru toți turiștii care merg în China. A devenit atracția turistică tipică, mîndria tuturor. Ceva între artă, industrie artistică și imitație, așa cum magazinele de suveniruri pline de kitsch-uri sînt un semn al noii adaptări la fenomenul turismului. Așa va arăta și Lhasa într-o bună zi, m-am gîndit, dacă ținem cont că în 1981 au sosit acolo peste o mie de turiști. Nu va mai dura mult pînă cînd suvenirurile kitsch vor fi oferite turiștilor și la poalele palatului Potala. Deja

se pot vedea niște prime încercări timide de a li se oferi turiștilor neexperimentați care vin în Barkhor, alea centrală circulară din vechea Lhasa, cutiuțe cu amulete din aluminiu ieftin, ornamentate cu turcoaze și corali falși, pe post de antichități. Comerțul cu astfel de lucruri fără valoare va fi stăvilit într-o oarecare măsură de noua reglementare a chinezilor, care nu va admite în viitor decît un număr de patru sute de turiști pe an în Lhasa. Sigur, și asta e o problemă, căci cu ce drept poți să închizi un oraș viu pentru turism și să-l deschizi doar pentru un număr limitat de turiști, ca pe un muzeu privat? Și tibetanii își doresc să aibă parte de banii pe care îi aduce turismul, vor să cîștige și ei, ca toată lumea, și să-și ridice nivelul de trai – poate chiar să-l îmbunătățească –, numai că despre asta se poate discuta, dar toți banii sînt încasați de Beijing.

Cît de îndoielnice sînt aceste ameliorări și ce fel de problemă este turismul îți poți da seama imediat în Ladakh. Mă gîndesc și la micul regat învecinat Zanskar, care are douăsprezece mii de locuitori. Poate că eu am fost ultimul om care a ajuns acolo călare, pe cărări abia umblate. Astăzi oricine poate intra în țară pe o șosea, cu autobuzul. Însă ce mi-a răspuns regele din Zanskar cînd i-am spus că e trist că, în locul cerului senin și al florilor frumos miro-sitoare, în viitor vor fi la el în țară praf și gaze de eșapament? „Și supușii mei trebuie să aibă un spital, un oficiu poștal, iar asta e posibil dacă avem turiști, de aceea am nevoie de șosea.” Se estimează că Tibetul a fost vizitat de aproximativ 3.400 de străini de la deschiderea granițelor. Dacă numărul de vize va fi redus la doar patru sute pe an, putem bănuî care este motivul pentru această restrîngere: chinezii le-au povestit de ani de zile tibetanilor că vor putea trăi în sfîrșit

în paradisul comunismului, unde tuturor oamenilor le merge mai bine decît oriunde altundeva pe pămînt. Și acum vin acești călători bogați, bine îmbrăcați, înarmați cu aparate de fotografiat și de filmat și dovedesc contrariul. Desigur, nu este singurul motiv al reducerii numărului de vize, problemele organizatorice vor fi jucat și ele un rol.

Un băiat tibetan de treisprezece ani mi-a povestit că la școală copiilor din Lhasa li s-a spus să se țină departe de turiști și să evite orice contact cu ei. „Nu am făcut așa”, mi-a zis el, „ne-am furișat mereu în apropierea străinilor cînd au apărut în oraș, ca să putem sta pe lîngă ei, pentru că miros atît de bine”. Cînd Peter Aufschnaiter și cu mine am locuit în Lhasa, Tibetul era misteriosul „acoperiș al lumii”. Avea un aer intangibil, necunoscut și mistic. Era un vis pe care omenirea dorea să-l viseze, cu omul zăpezilor și misteriosul „Shangri-La”. Dar oare acum voi putea regăsi în Tibet acest „Shangri-La”? Mai există el în Tibetul de azi?

„Shangri-La” este o denumire din celebrul roman al lui James Hilton *Undeva în Tibet*, roman care s-a bucurat de un succes uriaș, a fost ecranizat de mai multe ori și se mai vinde și azi, după patruzeci de ani. Hilton descrie cum un avion a fost silit să aterizeze undeva în Himalaya, în apropierea unei mănăstiri, și numește acest loc „Shangri-La”. Îți dai seama imediat că nu poate fi vorba decît despre un loc din Tibet, pentru că acolo călugării trăiesc în rugăciune și cîntă o muzică misterioasă.

Conceptul de „Shangri-La” a fost făcut celebru în special de către președintele Roosevelt în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Cînd niște jurnaliști l-au întrebat despre

locul unde se afla un anumit portavion, el a răspuns, pentru a nu fi silit să divulge dacă a fost scufundat sau mai plutește pe ocean, că „se află în Shangri-La”. Romanul și această replică a președintelui au făcut ca termenul să se răspîndească foarte repede pretutindeni. Există hoteluri, restaurante și baruri care se numesc astfel, din dorința de a transmite ceva misterios, nepămîntean, de o frumusețe de neatin. În aceste zile pe care le petrec în Lhasa, îmi doresc să mai poată fi păstrat ceva din acest farmec al Tibetului, să mai existe o țară unde superstiția să fie poezia vieții, unde să mai fie loc pentru ritualuri misterioase, unde să mai fie oracole, ghicitori în stele, vraci și mistici, nu în sensul șarlataniei unui Lobsang Rampa, ci al credinței reale pe care poporul tibetan o posedă cu asupra de măsură și care chiar poate muta munții.

Ca să relatezi despre mistere și miracole din Tibet nu este nevoie să inventezi povești, sînt suficiente „minuni” autentice în această țară. Mă gîndesc, de exemplu, la muntele sfînt Kailash, înalt de 6.700 de metri, care stă, izolat în frumusețea lui maiestuoasă, lateral față de lanțul himalayan. Pentru toți budiștii și hinduiștii, acest pisc este centrul lumii, și nu își doresc nimic cu mai multă ardoare decît să poată face un pelerinaj la el. Sau căutătorii de miere din Kyirong: oare fagurii ascunși în rîpele abrupte sub promontoriile de stîncă nu sînt un miracol? Și toate animalele care nu trăiesc decît în Tibet și care nu au dispărut, pentru că budismul interzice să ucizi... Mă gîndesc la măgarii sălbatici albi, *kyang*, care apar la orizont ca niște nori și apoi dispar. La milioanele de păsări călătoare care întunecă cerul atunci cînd trec peste această țară...

Sihăstriile se lipesc, aparent inaccesibile, de pereți de stîncă verticali, oferindu-le protecție și singurătate vizitatorilor lor, care timp de trei ani și chiar mai mult nu fac nici un pas afară din întunericul chiliilor, pe care le luminează cu lumina credinței. Milarepa a trăit și a scris astfel minunatele sale poezii despre munte, la fel și mulți alți sfinți, rămași necunoscuți. Nu trebuie să inventezi lucruri, așa cum au făcut cei care n-au cunoscut niciodată Tibetul. Există acolo atîtea lucruri minunate care sînt adevărate, iar cei ce le caută le vor găsi.

Lhasa nu va mai fi niciodată așa cum a fost, iar numele său, „tărîmul zeilor”, nu mai corespunde realității. În mijlocul orașului există, de exemplu, o tăbliță cu un cap de cal, care indică interdicția de a umbla călare. Această interdicție a devenit însă anacronică, deoarece nu mai există cai în orașul în care înainte vreme toți umblau călare, în care servitorii cu căciuli roșii îi însoțeau pe nobilii călare, iar soțiile acestora își fereau fața de soare cu un *kesang*, un mic paravan. Cînd au venit primii chinezi cu camioanele, caii de pe stradă i-au încurcat, și atunci a apărut această tăbliță.

Cînd locuiam în Lhasa, în urmă cu treizeci de ani, m-am hotărît să rămîn toată viața în mijlocul acestui popor pașnic și vesel. A fost o ironie a destinului că tocmai aici, pe „acoperișul lumii”, nu a fost posibil să trăiesc departe de război și de politică. Tibetul s-a izolat în credința că, dacă va exista doar pentru el însuși, atunci va fi lăsat în pace de ceilalți și va putea trăi liniștit și mulțumit conform religiei sale. Setea de putere a chinezilor avea să pustiască țara, dar, chiar dacă Lhasa nu va mai renaște în forma în care a

existat, harnicii și inteligenții tibetani vor reuși într-o bună zi să-și șlefuiască din nou „Norbu”, piatra lor prețioasă, într-un giuvaier.

Prin „Norbu” eu înțeleg un sinonim al țării lor, care, după toate particularitățile descrise, poate se va transforma în viitor în cel mai mare miracol. Încununat de speranța că odată și odată toți tibetanii, din centrul, din nordul și din sudul țării, dar mai ales împreună cu cei din Kham, vor popula mîndri acest oraș.

Tronul zeilor

În noianul de dezamăgiri pe care le-am trăit pe timpul șederii mele în Lhasa, șerpașul Tenzing Norgay a fost pentru mine o adevărată oază de lumină. Primul om care a escaladat Everestul a însoțit partea americană a grupului nostru, devenind o atracție suplimentară. De fiecare dată când era posibil, ne adunam la un loc și ne țineam unii de alții, iar Tenzing, care venise de mai multe ori în Lhasa după deschiderea granițelor, pentru promovarea turismului, îmi dădea multe sfaturi bune. Deși nu făcea fotografii, știa exact unde era permis, unde era foarte scump și unde era interzis. Tenzing este azi un bărbat cunoscut în toată lumea și orice persoană interesată îi cunoaște performanța: a escaladat pentru prima oară Everestul, împreună cu Sir Edmund Hillary din Noua Zeelandă.

Însă lucrurile nu au stat întotdeauna așa. Când Tenzing a descoperit în 1937, împreună cu Frank Smythe, „Valea florilor” din Himalaya, el era doar unul dintre numeroșii șerpași, la fel ca atunci când au escaladat împreună Muntele Everest venind dinspre nord, dinspre Tibet, și au ajuns pînă la 8.500 de metri. În acest context trebuie menționat cel de-al treisprezecelea Dalai Lama, care în 1910 se refugiase din calea chinezilor la Darjeeling, în India, și care din recunoștință pentru ospitalitatea administrației coloniale britanice a făcut un gest generos, chiar dacă, din perspectiva

religiei sale, nu tocmai ușor: le-a dat permisiunea de a escalada Muntele Everest dinspre nord, venind din Tibet.

Tenzing era unul dintre acei pionieri ai Himalayei care se cățarau încă de timpuriu fără coardă, fără pitoane și fără mască de oxigen. Doar că pe atunci nici nu se vorbea despre asta, atunci așa stăteau lucrurile. În 1948, când a venit la Lhasa împreună cu profesorul Giuseppe Tucci, un important tibetolog, acesta l-a încurajat să mai meargă o dată cu englezii pe Everest, însă de data asta nu pe post de șerpaș, ci ca membru cu drepturi egale al echipei care încerca escaladarea vârfului. În felul acesta putea și el să-și facă un renume. Atunci l-am cunoscut și eu, când era cu Tucci în Lhasa, și ne-am decis să urcăm într-o bună zi împreună pe Kanchenjunga. Apoi, în 1951, când m-am refugiat din calea comuniștilor chinezi în India, prin statul Sikkim¹, am întrebat familia regală din Gangtok², cu care eram în relații de prietenie, dacă ne-ar avea în vedere pe mine și pe Tenzing în cazul în care s-ar acorda vreodată permisiunea de a escalada „Kanch”-ul. Îmi doream foarte mult să escaladez acest munte deoarece Peter Aufschnaiter fusese deja acolo în 1929 și 1939, împreună cu Paul Bauer, ajungând pînă aproape de vîrf, și mi-ar fi plăcut să particip și eu. Regele din Sikkim mi-a răspuns: „Tocmai tu, Henrig, ar trebui să înțelegi că noi nu dorim să urce nimeni acolo, deoarece știi că acolo locuiește zeul nostru protector Kanchenjunga” – denumire care înseamnă „Cele cinci comori ale mării zăpezi”. În plus, a spus regele, ar fi hotărît cu

-
1. Stat în nordul Indiei, cu o populație de aproximativ 600.000 de locuitori (n.tr.).
 2. Capitala statului Sikkim (n.tr.).

guvernul nepalez să nu ia o decizie în privința unei astfel de permisiuni decât împreună, deoarece vârful se află la granița dintre cele două țări. Cîțiva ani mai târziu am citit în ziar că o expediție engleză a escaladat „Kanch”-ul. Am fost foarte dezamăgit și am întrebat în Gangtok de ce ne-au omis pe mine și pe Tenzing. Răspunsul a fost că englezii le-au promis nepalezilor că vor lăsa vârful muntelui neatins. Această promisiune am fi făcut-o însă și noi. Între timp, problemele de acest gen au dispărut, deoarece nimeni nu mai ține cont de valorile religioase și etice.

Cînd am venit în India după fuga din Tibet, Tenzing, a cărui mamă este din Lhasa și al cărui tată e din Rongbuk, de la poalele Everestului, devenise celebru în toată lumea. Împreună cu Hillary, el a fost primul care a urcat pe cel mai înalt munte de pe pămînt. Între timp, Himalaya a fost escaladat de atîtea ori, încît nimeni nu-i mai numără pe alpiniștii care au ajuns în vîrf. Consider însă că este important să spun cîteva cuvinte despre ascensiunile care au pornit din partea de nord, dinspre Tibet. Se vorbește despre o expediție „chineză” și se poate spune, fără discuție, că chinezii sînt alpiniști excepționali și probabil și mai buni organizatori. Fără îndoială, este o performanță uriașă să echipezi și să organizezi astfel de expediții, însă dacă citim numele celor nouă alpiniști care au ajuns în vîrf venind din Tibet, opt dintre ei sînt tibetani, chiar dacă statisticile îi menționează ca fiind chinezi. Printre ei s-a aflat și o femeie, Panthog, cea mai bună alpinistă tibetană la vremea ei. Între timp s-a îngrășat, s-a urîțit și s-a măritat cu un chinez. Însoțitorii ei în expediția pe Muntele Everest au fost: tibetani Sonam Morbu, Lotse, Samdrub, Dar Puntso, Pasang,

Tshering, Ngapo, precum și chinezul Hou Sheng Fu. Și tînăra Yangchenla, care s-a ocupat de noi la casa de oaspeți din Lhasa, participase la expediția de pe Muntele Everest, în calitate de cărăușă, ajungînd pînă la o altitudine de 8.000 de metri.

Începutul escaladării piscurilor de peste 8.000 de metri din Himalaya i se datorează francezului Maurice Herzog. El a citit într-o publicație a Royal Geographic Society reportajul lui Peter Aufschnaiter despre Dhaulagiri, ilustrat cu schițele mele. Atunci s-a hotărît să escaladeze acest munte, dar nu a reușit, și a încercat apoi să urce pe Annapurna, aflat în vecinătate; Herzog și echipa sa au ajuns astfel, pentru prima oară în istoria alpinismului, pe vîrfurile unui munte de peste 8.000 de metri. Herzog a devenit apoi, în timpul lui De Gaulle, ministru al Sportului, și a vorbit în deschiderea unei prelegeri pe care am ținut-o în Salle Pleyel din Paris după ce m-am întors din Tibet. De atunci sîntem prieteni.

Un alt munte de peste 8.000 de metri este Nanga Parbat, așa-numitul „munte al destinului nemților”, care a fost escaladat pentru prima oară de austriacul Hermann Buhl, într-o expediție solitară, fără mască de oxigen. A urmat Cho Oyu, escaladat tot de un austriac, Herbert Tichy, în probabil cea mai mică și mai ieftină expediție din istoria Munților Himalaya. Tichy a fost cel care a reușit, cu puțin înainte de izbucnirea războiului, să ajungă aproape pînă pe vîrfurile muntelui Gurla-Mandhata, de 7.728 de metri, dar a trebuit să facă cale întoarsă împreună cu șerpașul său. Acest munte nu a fost escaladat nici pînă în ziua de azi¹. Același Tichy

1. Muntele a fost escaladat în 1985 de o expediție chineză (n.tr.).

a înconjurat muntele sacru Kailash și a fost primul care a fotografiat pelerinii ce mergeau prosternându-se pe drumul cel sfânt. Prin prosternare ei sperau să obțină o renaștere mai bună. Aș vrea să menționez și cel mai scund dintre cei paisprezece munți de peste 8.000 de metri, Shishapangma, care a fost escaladat pentru prima oară, cu tibetani, sub conducere chineză. Astăzi, când alpiniști precum Kurt Diemberger și Reinhold Messner iau la rînd „optmiarii”, toate aceste evenimente sînt deja istorie. În timpul refugiului nostru, eu și Aufschnaiter am fost primii europeni care au traversat trecătoarea Chakhyungla, cu un bagaj de 40 de kilograme și la minus 22 de grade Celsius. Aici, în acest pustiu, am îndrăznit pentru prima oară să ne deplasăm la lumina zilei și am fost răsplătiți cu o panoramă superbă. În fața noastră era uriașul lac Pelgu, de un albastru profund, iar în spatele lui, la nord, se vedeau rocile multicolore ale unor munți izolați ai podișului. Întregul platou era mărginit la sud de un lanț strălucitor de ghețari, iar noi eram mîndri că știam numele a două dintre vîrfuri – Gosainthan, înalt de 8.013 metri, și Lapchikang, ceva mai mic. Pe vremea aceea nici nu existau fotografii cu acești munți, care încă își așteptau cuceritorii, ca mulți alți uriași din Himalaya. Chiar dacă mîinile ne erau înghețate bocnă, Aufschnaiter a reperat cel mai important vîrf cu vechiul nostru compas și și-a notat cifrele. Poate aveam să le folosim cîndva. Mi-am scos carnetul de schițe și am trasat din cîteva linii conturul munților. Pe vremea aceea, pe hărțile noastre, Shishapangma era numit Gosainthan.

Și în est, în apropierea graniței dintre China și Tibet, se înălțau ghețari maiestuoși, care au fost vizitați de atunci de multe grupuri de alpiniști, mai ales americani. Numai

aici trăiește ursul panda, atît de scump la vedere. În timpul șederii mele la Lhasa primeam uneori scrisori de la cîte un director de grădină zoologică, care mă ruga să-i trimit un panda. Cea mai mare ofertă a fost de 50.000 de dolari, dar, desigur, nu am dat curs nici unei astfel de rugăminți. Abia după război chinezii au trimis aceste animale minunate pe post de „cadouri de stat” către anumite națiuni.

Sven Hedin a făcut cercetări îndelungate în principal în regiunea Kailash din vestul Tibetului și și-a publicat însemnările despre această zonă, devenite celebre în toată lumea. Încă din fragedă pruncie l-am venerat pe acest cercetător suedez legendar, care mi-a fost model toată viața. A fost singura persoană căreia i-am cerut vreodată un autograf. Eram la Graz, după o prelegere a lui Hedin în Stephaniensaal, cînd, tînăr student fiind, m-am apropiat de el. Mai tîrziu, această venerație a mea s-a transformat într-o prietenie la baza căreia a stat o corespondență susținută între Lhasa și Stockholm. Lui Hedin i se datorează faptul că am notat tot ce am trăit în cei șapte ani de ședere în Tibet și că am făcut schițe, în lipsa posibilității de a filma. Într-una din scrisorile sale îmi spunea: „Fiecare cuvînt este important... Am citit cu admirație și entuziasm scrisoarea dumneavoastră în care vă descrieți drumețiile și aventurile minunate. Este pur și simplu fabulos că doi europeni trăiesc de ani de zile în capitala atît de ermetic izolată a Tibetului, în Mecca lumii budiste, și că au reușit să se facă atît de îndrăgiți acolo încît să li se încredințeze misiuni foarte importante... Aveți șansa, de care nici un european nu s-a bucurat pînă acum, de a înțelege viața intimă a tibetanilor. Vă citesc scrisorile ca pe niște romane, deși ele sînt descrieri ale destinației visurilor

mele de demult... Al dumneavoastră prea devotat, Sven Hedin". Aceste scrisori, atît de importante pentru mine, le-am purtat cu mine, pe cal, bine împachetate, în refugiul meu în India. Însă cînd a trebuit să ne urcăm cu animalele acelea îndărătnice pe bacul uriaş de lemn care traversa Brahmaputra, a căzut în apă tocmai bagajul cu aceste scrisori. Am recuperat bagajul, dar, din păcate, nu am putut despacheta imediat scrisorile, care s-au decolorat şi mai tîrziu au devenit ilizibile. În vara anului 1952 mi-am putut revedea măcar scrisorile scrise la maşină. Fusesem invitat la a 87-a aniversare a lui Sven Hedin, iar cînd i-am povestit despre ghinionul meu, a mers în camera în care îşi păstra arhiva, a scos, de la litera H, întreaga noastră corespondenţă şi mi-a dat copii după ea. Acele zile petrecute în prezenţa marelui cercetător, înconjurat de fraţii şi surorile lui, care ajunseseră şi ei la o vîrstă înaintată, se numără printre cele mai frumoase şi mai palpitate din viaţa mea. Sora lui, Alma, tot intervenea şi ne cerea să facem cîte o pauză, necesară la cei 87 de ani ai lui Sven, atît de multe lucruri aveam să ne povestim. La despărţire, Hedin mi-a dat toate operele lui cu autograf, inclusiv celebrele sale lucrări şi schiţe despre Tibetul de Sud. Pe 27 noiembrie 1952 am ținut la Feldkirch o prelegere despre Tibet. Dimineaţă citisem în ziar că Sven Hedin murise cu o zi înainte, liniştit, în somn. În seara dinaintea prelegerii mele, organizatorul mi-a înmînat o scrisoare căreia i-am recunoscut imediat autorul, după scrisul care urca de la stînga la dreapta. Scrisoarea era datată 16 noiembrie şi era cu siguranţă una dintre ultimele pe care le-a scris marele Sven Hedin. Ea mi-a parvenit după moartea autorului său.

Dar să ne întoarcem la Himalaya. Shishapangma, care pe harta noastră se numea Gosainthan, a fost escaladat pentru a doua oară în 1980 de către o expediție germană condusă de Manfred Abelein. Abelein a fost primul european care a adus fotografii zguduitoare cu orașul de mănăstiri Ganden distrus. Între timp, tibetanii au început din proprie inițiativă și cu mijloace financiare proprii să restaureze, respectiv să reconstruiască orașul Ganden, iar chinezii au contribuit și ei cu fonduri. În ultima vreme, autobuzele cu turiști merg la Ganden pentru a vedea lucrările de restaurare.

Din recunoștință pentru ospitalitatea cu care a fost întâmpinat, Abelein și-a lăsat în Lhasa vehiculul de teren, un Mercedes Puch, dar, imediat după plecarea membrilor expediției, un bărbat amețit de *chang*, berea tibetană din orz, a urcat la volan și a făcut un accident, distrugându-l. Mașina este acum în șopronul casei de oaspeți, necesitând reparații capitale. Abelein a folosit în expediția lui numai cărăuși tibetani, care fuseseră selectați de chinezi. Aceștia sînt la fel de buni ca șerpașii, ceea ce nu e de mirare, fiindcă și șerpașii sînt tibetani. Ei se numesc de fapt „șarpas”, ceea ce înseamnă „oameni veniți din est”. În urmă cu aproximativ zece generații, au emigrat din provincia Kham, prin Lhasa, în Nepal și au devenit cetățeni nepalezi. Dar religia, fizionomia, datinile și obiceiurile lor sînt pur tibetane. Tenzing, care este șerpaș, trăiește în prezent în Darjeeling, fiind cetățean indian, dar în sufletul său a rămas tibetan. Este budist practicant și mi-a povestit, în cursul uneia dintre numeroasele vizite pe care i le-am făcut în frumoasa lui casă, că a fost de curînd la Dalai Lama împreună cu întreaga familie – cei trei fii, o fiică și soția lui, Dakola. Fiul

său Tagme era bolnav de multă vreme, iar Tenzing i-a povestit despre asta lui Dalai Lama. Sanctitatea Sa i-a răspuns: „Pe mine mă cheamă Tenzing, pe tine te cheamă tot Tenzing, haide să-i spunem și lui Tenzing Tagme”. Din acea zi, fiul său nu a mai fost bolnav.

Casa celebrului șerpaș este plină de suvenire și cadouri, la care mă tot uit. La ultima mea vizită, mi-a arătat plin de mândrie ciudatul său tablou *thangka* cu o roată a vieții pe care l-a primit cadou la Londra, când a fost omagiat pentru prima escaladare a Muntelui Everest. Cât de modest a rămas cu toate acestea Tenzing o arată o mică întâmplare din timpul vizitei pe care am întreprins-o acum împreună în Lhasa. El tot priza tutun dintr-o cutiuță de film fotografic veche și deformată, iar când l-am întrebat dacă nu are una mai bună, mi-a răspuns rîzînd că a primit multe tabachere din argint, jad și malachit, dar îi era milă să le folosească, pe când cutia aceea era foarte practică, căci o putea pierde fără părere de rău.

Un mare alpinist și un om modest. Cu cele patruzeci de distincții pe care le-a primit, Tenzing se numără printre oamenii cei mai premiați din întreaga lume.

Dacă vorbim de escaladarea vîrfurilor din Himalaya, nu trebuie să-l uităm pe unul dintre cei mai buni cățăraători germani ai perioadei interbelice, Ludwig Schmaderer. Wiggerl¹, cum îl numeau prietenii, a escaladat în 1938 împreună cu prietenul său H. Paidar și cu dr. Grob din Elveția probabil cel mai frumos munte din lume, Siniolchu, în Sikkim. Un an mai târziu au reușit să escaladeze pentru prima oară

1. Diminutiv de la Ludwig (n.tr.).

vîrful Tent¹, înalt de 7.365 de metri, tot din Sikkim. Apoi a izbucnit al Doilea Război Mondial și doar elvețianul a putut să se întoarcă în patria lui, în timp ce Schmaderer și Paidar au fost internați în lagărul nostru din Dehra Dun. Interesele noastre comune au făcut să ne împrietenim și mi-aduc aminte foarte bine cum am decis ca după sfîrșitul războiului să escaladăm împreună toți versanții dificili. Deși ar fi fost o variantă, nu l-am ales pe el ca partener de evadare, deoarece era foarte legat de Paidar datorită expedițiilor comune la care participaseră. Iar cînd Aufschnaiter și cu mine nu ne-am mai întors în lagăr, în 1944, după ce avuseserăm mai multe tentative de evadare eșuate, Wiggerl și Paidar s-au hotărît să ne urmeze exemplul. Cei doi au reușit în 1945 să treacă dincolo de sîrma ghimpată, să vină pe urmele noastre de-a lungul Gangelui, pînă au ajuns în Valea Spiti, de unde Aufschnaiter și cu mine ajunseserăm în cele din urmă în Tibet, traversînd două trecători la 6.000 de metri. Într-un sat din această regiune s-au aprovizionat cu alimente pentru marșul dificil care îi aștepta, însă în cursul unei opriri au constatat că de fapt nu aveau destule provizii. Încurajați de ușurința cu care putuseră cumpăra cele necesare, Schmaderer s-a dus înapoi în sat, în timp ce Paidar a rămas lîngă bagaje. După părerea mea, aceasta a fost greșeala esențială a lui Schmaderer, care pînă atunci se dovedise foarte precaut, căci nu s-a gîndit că atît englezii, cît și tibetanii interzisesea cu strictețe călătoriile fără aprobare. La prima incursiune se puteau invoca pretexte, săteneii puteau spune că nu i-au văzut pe străini, dar la a doua vizită o astfel de scuză nu mai era credibilă. Trista realitate

1. Vîrful Tent, sau Tharpu Chuli, are de fapt doar 5.663 m (n.tr.).

este că la întoarcere Schmaderer a fost ucis – omorât cu pietre. Cadavrul lui a fost găsit în albia unui râu.

Wiggerl, și aceasta este cealaltă explicație a întâmplării, și-a presimțit moartea. Mi-a spus de mai multe ori: „Uită-te la dinții mei! Din cauza coroanelor de aur, într-o zi voi fi omorât de tâlhari în Himalaya”. După moartea lui Schmaderer, lui Paidar nu i-a mai rămas decât să se întoarcă în lagăr. Cîteva ani mai târziu, după terminarea războiului, el a dat curs vechii lui pasiuni, alpinismul, și a încercat să escaladeze masivul Großglockner¹ prin jgheabul de gheață Pallavicini. Și atunci s-a întîmplat ceva ciudat. Și pe el l-a lovit o piatră și a murit.

N-aș vrea să închei acest capitol fără să-l comemorez pe Peter Aufschnaiter. De-a lungul întregii mele evadări l-am avut alături pe acest inginer agronom din Kitzbühel, un om minunat căruia îi datorez multe. Avea un caracter ieșit din comun, dar era dificil să comunici cu el. Nu era genul cu care să porți *a small talk*, ci era taciturn, meticulos, de încredere și foarte citit.

Cînd a trebuit să părăsim Tibetul, cu puțin timp înainte de intrarea în țară a chinezilor, Aufschnaiter nu s-a întors în patria lui, Austria, ci a mers în Nepal, unde a lucrat pentru FAO². Ca să se poată deplasa cît mai liber prin Nepal, a devenit cetățean nepalez. Asta i-a adus și neplăceri, deoarece odată, cînd s-a dus acasă în concediu, vameșii austrieci de la Pasul Brenner l-au întîmpinat cu cuvintele: „Vă cunoaștem bine, domnule Aufschnaiter, dar fiindcă sînteți

1. Cel mai înalt munte din Austria (3.798 m) (n.tr.).

2. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Organizația pentru Alimentație și Agricultură a Națiunilor Unite (n.tr.).

cetățean nepalez aveți nevoie de viză de intrare”. Ca un tirolez și austriac adevărat ce era, Aufschnaiter s-a înfuriat. Bineînțeles, a primit permisiunea de intrare după o mică ciondăneală. Același lucru i s-a întâmplat și când a vrut să treacă din Tirol în Bavaria. Aufschnaiter studiasse la München, fusese secretar al Fundației Himalaya și, prin urmare, se simțea acasă și acolo. Din trei în trei ani, când venea în concediu în Europa, trebuia să treacă prin aceste neplăceri, pînă cînd la un moment dat i s-a umplut paharul. A revenit atunci la cetățenia lui inițială.

A murit la 12 octombrie 1973, în timpul unui concediu în Innsbruck, și este înmormîntat la loc de cinste în orașul Kitzbühel. L-am mai vizitat de cîteva ori în Nepal. Ultima dată l-am întîlnit la o reuniune a alpiniștilor și conducătorilor de expediții în Darjeeling. Fiecare națiune își prezenta acolo succesele repurtate în Himalaya. Numai Austria nu era menționată. Chiar la final m-am ridicat în picioare și am cerut permisiunea, cu toată modestia, să spun ceva despre țara mea. Am arătat atunci că austriecii au escaladat pentru prima dată cinci dintre cei paisprezece munți de peste 8.000 de metri, în timp ce alte națiuni se puteau lăuda doar cu o singură reușită de felul acesta. Apoi am considerat că merită să fie menționat faptul că majoritatea vîrfurilor escaladate pentru prima oară de austrieci au fost cucerite fără mască de oxigen. Am încheiat cu prezentarea lui Peter Aufschnaiter, care era fără îndoială unul dintre cei mai buni cunoscători ai Himalayei. A luat parte la ambele expediții de pe Kanchenjunga, din 1929 și 1931, și nimeni nu cunoștea mai bine decît el geografia acestei părți a lumii, nimeni nu vorbea atîtea dialecte din Himalaya, unde Aufschnaiter a lucrat timp de cîteva decenii.

Milarepa – primul poet al munților

Aici în Himalaya a trăit și a scris unul dintre cei mai minunați poeți ai munților din întreaga lume. Este probabil cel mai important și mai cunoscut sfânt al Tibetului. A trăit în secolele al XI-lea și al XII-lea, în mai multe peșteri între Muntele Everest și Dhaulagiri, iar dacă îl vedem în picturi *thangka* sau în gravuri în bronz, îl recunoaștem imediat după *mudra* lui, după poziția mâinii și a degetelor. Cu mâna dreaptă la ureche, își ascultă vocea interioară, în timp ce în mâna stângă ține un bol cu spanac și urzici, singura lui mâncare.

Biografia lui Milarepa, pe care a dictat-o la bătrânețe unuia dintre discipolii săi, este o capodoperă a prozei tibetane. Ea spune mai multe despre viața, simțămintele și gândirea poporului tibetan decât orice alt text. Un imn de laudă a vieții de sihastriu în Himalaya se numără printre poeziile mele favorite:

O, tu, sihăstrie din singurătatea muntelui,
loc în care minunatele *jina*¹ îi ating pe cei iluminați,
meleag unde adastă bărbații cei sfinți,

1. Victorie asupra propriei persoane, depășire de sine, iluminare (n.tr.).

loc unde singurul om sînt eu!

Stîncă roșie Chonglung, cuib de vulturi,
deasupra ta se strîng ai Sudului nori,
dedesubt șerpuiesc rîuri în repede curgere,
în văzduh se-nvîrte în zbor vulturul pleșuv;
sute de soiuri de arbori foșnesc în pădure,
maiestuoși se apleacă în dans legănat;
albinele își zumzăie cîntul: Khorroro,
florile împrăstie arome din Chillili,
păsările ciripesc armonios: Kyurruru,
pe această stîncă roșie Chonglung
păsări și păsărele-și încearcă măiestria aripii,
maimuțe și maimuțele se întrec în salturi,
cerbul și căprioara se întrec în alergat;
eu, Milarepa, îmi exerseș agerimea spirituală,
agerimea spirituală și sfințenia interioară mi le exerseș;
cî zeul local al sihăstriei
sînt în pașnică armonie.

Monștri fantomatici care v-ați adunat aici,
beți suc de dragostei și al îndurării,
și plecați de aici, fiecare la locul lui!

După ce am evadat din lagărul indian, Peter Aufschneider și cu mine am trecut pe lîngă o mănăstire săpată în stîncă în apropierea satului Kyirong Dzong. Ne-a impresionat puternic felul în care mai multe temple roșii și chilii atîrnau, agățate de stîncă, la două sute de metri deasupra văii. Am urcat versantul abrupt, amenințat de avalanșe, și am savurat din nou panorama minunată a Himalayei. Am întîlnit cîțiva călugări și călugărițe și am aflat de la ei că aceea era mănăstirea lui Milarepa, care a trăit acolo în urmă cu opt sute de ani. Mănăstirea se numea Trakar-Taso, ceea ce

înseamnă „Stînca albă a dintelui de cal”. Ne puteam da seama foarte bine că împrejurimile încântătoare și poziționarea unică erau parcă anume create pentru a predispute un cuget sensibil la meditație și la poezie. Ne-a venit foarte greu să ne despărțim de acel loc. Și ne-am propus să revenim după ce vom fi făcut schițe cu diverse alte mănăstiri. În urmă cu ceva vreme am întâlnit în timpul unei ture de trekking în Langtrang, în Himalaya din nordul Nepalului, oameni din Kyirong care trăiseră odinioară în apropierea mănăstirii. Erau refugiați și mi-au povestit că sihăstriile lui Milarepa nu au fost distruse, căci atunci când hoardele comuniste au coborât din Dzonga Dzong pentru a dărâma și mănăstirile din Kyirong, de exemplu celebra Samtenling, și-au așezat tabăra în vale, la poalele mănăstirii lui Milarepa, hotărîte să pornească acțiunile de demolare a doua zi dimineață. Peste noapte a venit însă o furtună și a inundat cîmpia. Rîul a ieșit din matcă și chinezii nu au reușit să depășească acest obstacol, astfel că Trakar-Taso a fost salvată prin intervenția divină.

Cînd am fost odată în vizita mea anuală obișnuită la Dharamsala și mă despărțeam de Dalai Lama, acesta mi-a spus: „Cum aș putea să-ți fac o bucurie, Henrig? Pune-ți o dorință!”. Atunci i-am răspuns: „Nu, acum tu ești refugiatul, tu ar trebui să-ți pui o dorință!”. Dalai Lama a ripostat: „Nu, știi la ce mă refer. Nu vrei un bronz sau o *thangka*?”. I-am răspuns: „Ba da, caută-mi o *thangka* cu Milarepa. Dacă ai putea găsi una cu el, aș fi foarte bucuros”. După aproape un an, cînd l-am reîntîlnit pe aeroportul din Geneva în timpul unei vizite în Europa, a venit spre mine ținînd sub braț un sul și mi-a spus: „Nu am găsit o *thangka*

veche cu Milarepa, de aceea am pus să ți se facă una...”. Pictura atârnă și azi în camera mea de lucru, iar pe birou se află un bronz vechi și prețios reprezentându-l pe Tse-pame, zeul vieții veșnice, primit cadou tot de la Dalai Lama, care mi l-a înmînat spunîndu-mi: „Acesta să fie de acum înainte zeul tău protector personal!”.

Dalai Lama în India, chinezii în Tibet

În primăvara anului 1959, Dalai Lama a reușit să se refugieze din calea chinezilor. Sute de jurnaliști și mii de credincioși îl așteptau în localitatea Tezpur (provincia Assam din India). Venisem și eu, ca trimis al publicațiilor *LIFE* și *Daily Mail*. Nu voi uita niciodată momentul în care Dalai Lama m-a recunoscut brusc în mulțimea de oameni și a început să strige: „*Dogpo! Dogpo!*” („Prietene! Prietene!”).

Odată ajuns în India, Dalai Lama a primit azil politic din partea prim-ministrului Nehru, care inițial era cu totul de partea chinezilor. Viața poporului tibetan pe Acoperișul Lumii devenise între timp tot mai dificilă. Oamenii nu mai aveau voie să se mute dintr-un loc în altul, ceea ce era de neimaginat pentru un popor nomad, și nu mai existau sărbători religioase, care erau o parte esențială a vieții lor. Chiar Panchen Lama, care la început a fost curtat de chinezi, a fost destituit din toate funcțiile sale în 1964, condamnat pentru trădare și pus sub arest la domiciliu la Beijing. Abia în 1982 a putut să se întoarcă în Lhasa.

„Gărzile Roșii” au intrat în 1966 în Lhasa și au inventat mereu noi și noi grozăvii împotriva populației. Au fost împușcate toate animalele, chiar și păsările zburătoare – un lucru insuportabil pentru un credincios budist. Tot ce era

tibetan trebuia extirpat și uitat cît se poate de repede. Mai întâi limba, apoi îmbrăcămintea frumoasă, colorată, chiar și codițele împletite cu multă fantezie. Tot ceea ce odată fusese vesel trebuia acum să fie cenușiu și dezolant. Populația a fost infiltrată cu chinezi conform unui plan sistematic. În Lhasa s-a ajuns la un raport de 120.000 de chinezi la 40.000 de tibetani. Din cele 3.500 de temple și mănăstiri au fost cruțate doar treisprezece, printre care și Potala, simbolul orașului. Conform unor relatări, Zhou Enlai a împiedicat distrugeri și mai mari postînd soldați din armata regulată în fața templelor rămase, deoarece „Gărzile Roșii” arătau respect doar față de soldații înarmați.

Mao a murit în 1976 și atunci lumea a început să-și dea seama și în China că s-au făcut greșeli. Secretarul general al Partidului Comunist, Deng Xiaoping, a întreprins primele încercări de a-l readuce pe Dalai Lama în Tibet. Dar Dalai Lama învățase între timp că nu poate avea încredere în chinezi și a cerut ca o delegație aleasă de el să meargă în Tibet pentru a-i transmite apoi impresiile. I-a trimis pe fratele său Lobsang Samten și pe sora sa Pema Gyalpo în țara ocupată, în două delegații separate. Atunci s-a întîmplat ceva ce nimeni nu crezuse că este posibil. Tibetanii s-au adunat în număr mare și i-au ovaționat pe cei 16 reprezentanți ai regelui-lama, arătîndu-le dragostea, dar și disperarea lor, fără să mai țină cont de chinezi. Treizeci de ani de reeducare chinezească dură, groaznică nu reușiseră să le distrugă credința profundă. Și-au scos din ascunzători moriștile de rugăciune, și-au adus panglicile albe purtătoare de noroc, au plîns și i-au atins pe vizitatori. A fost o demonstrație de solidaritate, de apartenență cum nimeni nu crezuse că mai este cu putință. Au împins cu propriile

corpuri gardurile instalate de chinezi, pentru a fi binecuvîntați de reprezentanții lui Dalai Lama. Chinezii au fost șocați cînd și-au dat seama că tibetanii au rămas o unitate națională bazată pe religie, sub conducerea unui Dalai Lama plin de carismă. Asta în timp ce în cazul altor minorități, de exemplu în Mongolia sau Manciuria, reeducarea violentă fusese încununată de un oarecare succes. Acum chinezii au înțeles brusc că în cazul tibetanilor aplicaseră o metodă greșită. Ce-i drept, în anii care au urmat, acestora nu li s-au făcut concesii în chestiunea autonomiei, dar le-au fost acordate unele facilități. Chinezii au propus în 1980 un program de reforme care le dădea tibetanilor dreptul la autodeterminare și autoadministrare. Aveau dreptul să decidă ce să cultive și puteau să-și vîndă surplusul de recoltă pe piața liberă. Puteau să cultive din nou o bucată de teren și să crească iaci și oi. S-a promis că, pînă în 1982, 80% din chinezii staționați în Tibet aveau să părăsească țara, iar celor rămași li s-a cerut să învețe limba tibetană. Se putea corespunda din nou cu persoane din străinătate și granițele au fost deschise într-o oarecare măsură, astfel că rudele din exil puteau fi vizitate.

Nu s-a renunțat însă la ideea că tibetanii sînt cetățeni chinezi. Alte delegații ale lui Dalai Lama au vizitat Tibetul și au purtat discuții deschise cu guvernul de la Beijing, menționînd că Dalai Lama este interesat să se întoarcă în țară. De fiecare dată cînd în Tibet venea o delegație, chinezii erau martorii acelorași demonstrații de devotament și dragoste pentru Dalai Lama. I-a surprins atitudinea consecventă a tibetanilor și au început să-i avertizeze cu cuvintele devenite celebre: „Nu uitați că trimișii lui Dalai Lama

sînt precum cocorii albi, vin și pleacă. Dar voi sînteți ca broaștele în fîntînă și trebuie să rămîneți”. Dacă vezi reacția poporului tibetan la venirea reprezentanților lui Dalai Lama, este ușor să-ți imaginezi ce s-ar întîmpla dacă s-ar întoarce el însuși într-o bună zi! Nu e treaba mea să scotocesc prin cărți de istorie pentru a dovedi cînd a fost Tibetul independent și cînd nu. Un răspuns obiectiv va fi mereu dificil, verdictul depinde mereu de autor – dacă e englez, indian, tibetan sau chinez. Fiecare are propria versiune. Astăzi sînt importante alte chestiuni: ce poate face Tibetul, ce poate face Dalai Lama și mai ales ce concesii sînt gata să facă chinezii pentru a restabili niște relații umane normale. Îmi vine mereu în minte exemplul Bhutanului. Acolo trăiește un popor mîndru, independent, care știe însă că prietenia cu India înseamnă mult pentru țară. Bhutanul este țară membră ONU și bhutanezii nu își fac griji că trebuie să se apere singuri împotriva altor puteri. Un alt exemplu ar fi Mongolia Exterioară, unde trăiește un popor nomad fericit, care se află în sfera de influență a Rusiei, dar care formal este un stat independent, cu reprezentant la ONU. Lobsang Samten mi-a spus într-una din discuțiile noastre că sînt aproximativ șase milioane de tibetani, dintre care o treime trăiesc în afara granițelor republicii autonome stabilite de chinezi. Eu am observat că în armata chineză se înrolează trei pînă la cinci tibetani la o sută de chinezi, pentru ca tibetanii care nu vorbesc chinezește să se poată înțelege între ei. Lobsang a răspuns: „Nu cunosc aceste cifre, dar în toate satele sînt garnizoane ale Armatei Populare constituite doar din tibetani. Ei colaborează cu chinezii deoarece aceștia au arme”. Există o puternică mișcare tibetană de rezistență, care, de exemplu în Shugtrilingka,

în parcul unde am cules sparanghel sălbatic împreună cu ambasadorul nepalez, a aruncat în aer cea mai mare clădire ce adăpostea administrația și toate informațiile despre tibetani. Clădirea a fost reconstruită din temelii, însă cartoteca s-a pierdut definitiv. Lobsang a comentat: „Întotdeauna când se întâmplă ceva în oraș sau undeva la țară, vestea se răspîndește ca pîrjolul printre tibetani, chiar și fără ziar și radio”. Între timp a fost incendiată și casa lui Yütok, în care am locuit eu. Adăpostea birouri chinezești, de aceea a fost incendiată de tibetani. Aceasta era situația la sosirea mea în Lhasa în primăvara anului 1982.

Stăpînirea străină în Tibet durează deja de peste trei decenii. O mare neliniște și o mare disperare au trecut asemenea unei forțe a naturii peste podișul asiatic și i-au alungat pe refugiații Tibetului în toate zările. Între timp, situația s-a mai ameliorat, cum am spus, în special în ceea ce privește religia. Dar Dalai Lama se află încă în exil, deoarece concesiile guvernului de la Beijing nu sînt suficiente, administrarea autonomă a Tibetului este respinsă, iar despre independență nici nu poate fi vorba.

Pentru a acorda Tibetului autonomie, așa cum s-a stabilit în programul în 17 puncte din 1951, China va trebui să facă mult mai multe concesii față de tibetani. Oricine vizitează Tibetul vede ce dificultăți întâmpină chinezii cu acest popor neobișnuit, ce surprize au trăit cu oamenii de acolo în cei treizeci de ani de ocupație. Nu în ultimul rînd, fascinația pe care o exercită cuvîntul „Tibet” joacă un rol important și printre chinezi. Oamenii din întreaga lume, mai puțin guvernele, vor vedea ce garanții îi dau chinezii lui Dalai Lama, căci Tibetul nu este separat de lume printr-o

cortină de fier sau de bambus. Asta s-a văzut și în timpul Revoluției Culturale. Au existat mereu breșe dinspre Tibet spre lumea liberă.

Chiar și prețurile mari pe care le solicită azi chinezii pentru vizitarea Tibetului au de-a face tot cu această fascinație. Turiștii care visează la Shangri-La sînt dispuși să plătească bani grei pentru asta. Cu atît mai mare este apoi dezamăgirea lor, pentru că în afară de Potala, de culorile peisajului și de caracterul încîntător al locuitorilor nu a mai rămas nimic din farmecul de odinioară. Distrugerea exterioară a acestei culturi, ale cărei urme le întîlnești la tot pasul, este mult mai rea decît abolirea violentă a sistemului feudal teocratic. Acest lucru îl doreau și tibetanii inteligenți și progresiști, inclusiv Dalai Lama, însă fără utilizarea violenței.

Momentan se negociază, iar Dalai Lama poate să aștepte. La fel de imposibil de prognozat este și întoarcerea celor o sută de mii de tibetani care trăiesc în exil. Dar oare mai vor ei să se întoarcă în vechea patrie? Cei patruzeci pînă la cincizeci de mii de tibetani care s-au stabilit în sudul Indiei spun mereu că vor să revină cu toții în Tibet, deși între timp s-au adaptat foarte bine și au ajuns să posede case și terenuri agricole, datorită hărniciei și capacității lor de adaptare. Indienii și-au dat seama mult mai repede decît chinezii cît de valoroși sînt tibetanii pentru ei. S-au construit școli pe care mii de copii ai refugiaților tibetani le frecventează pe banii guvernului indian. Bărbații sînt recrutați în armată și sînt trimiși în misiune, asemenea celebriilor soldați de elită gurmha, în Himalaya sau în regiunea Naga, unde au loc tulburări. Prietenii mei indieni mi-au spus mereu: „Tibetanii sînt oameni extraordinar de harnici

și de capabili”. Ei și-au făcut cu toții o situație și în ziua de azi nu există tibetani săraci în India. India oferă deci un bun exemplu pentru modul în care poți trata rațional minoritățile.

Pe parcursul unui zbor intern am fost serviți de o tânără tibetană care locuiește în Darjeeling, îmbrăcată în frumosul port popular din patria ei. Cît de atrăgătoare ar fi fost aceste haine și în timpul zborului dintre China și Tibet, în locul uniformei simple, urîte în care erau îmbrăcate tinerele și simpaticele stewardese. Cît de bine ar arăta și hotelurile, dacă li s-ar permite femeilor din minoritățile naționale care lucrează ca recepționere să arate ca în țara lor – frumoase și autentice. Și cu toate că este greu de spus dacă tibetanii care trăiesc în Elveția sau conaționalii lor din Germania, dintre care unii au ajuns să se bucure de recunoaștere academică, deoarece în Europa trăiesc mai ales tibetani educați, ar fi dispuși să mai revină în Tibet, cei pe care i-am întrebat m-au asigurat că ar fi gata să-și pună știința la dispoziția lui Dalai Lama și să se întoarcă cu el în țară, măcar pentru cîtva timp. Fără îndoială că toți l-ar urma dacă el ar dori asta.

Desigur, tibetanilor care trăiesc de douăzeci și cinci de ani în Europa și care au profesii bune nu le-ar fi ușor să renunțe la bunăstarea lor. Totuși, există experiențe foarte pozitive cînd este nevoie de un ambasador al lui Dalai Lama în New Delhi, de exemplu. Tibetanii s-au pus mereu la dispoziția lui și și-au îndeplinit în mod remarcabil această misiune. Mă gîndesc acum la George Taring sau Sadutshang Rinchen, care au cerut permisiunea de a reveni la cariera lor numai după cîtiva ani de muncă în slujba lui Dalai Lama.

Sigur că pentru cei în vîrstă ar fi mult mai ușor să se întoarcă în Tibet decît pentru cei tineri, care s-au născut în Elveția și care uneori vorbesc foarte puțin limba tibetană. Ar fi însă fericiți să se întoarcă cei care de două decenii au fost purtați dintr-o parte în alta, de exemplu cei ce s-au refugiat în Bhutan și cărora nu li s-a mai acordat azil decît cu condiția să accepte cetățenia bhutaneză, conform cerințelor guvernului de la Thimphu.

În Elveția și în India sînt cîteva capete înfierbîntate, tineri care repetă cuvîntul „violență” în revendicările lor. Trebuie să-i înțelegem și pe ei, iar dorința lor de a recuceri Tibetul include cu siguranță o doză bună de curaj și idealism. Dar eu sînt mai degrabă de partea acelor tineri tibetani echilibrați care gîndesc realist, care vor să-și redobîndească patria recurgînd la răbdare și principii morale. Ei au constituit în primăvara anului 1970 asociația Tineretul Tibetan din Europa. Aceasta a fost înființată în Elveția și are ca obiectiv păstrarea și cultivarea culturii tibetane, iar țelul cel mai important al membrilor ei este întoarcerea într-un Tibet administrat de tibetani. Între timp, ei încearcă să-și însușească cultura țării care-i găzduiește și care a devenit a doua lor patrie. Acești tineri – fie că sînt în exil în India, Elveția, America, Japonia, Anglia, Germania sau Suedia – au învățat că există idealuri pentru care merită să muncești. Au învățat că trebuie să înveți și să renunți, o virtute pe care noi, în Occidentul materialismului și bunăstării, am uitat-o. Ei au de apărut și păstrat o moștenire care ne este superioară din punct de vedere spiritual. Se numără printre aceia care au posibilitatea de a face comparații, care pot vedea că valorile materiale singure sînt fără sens, dar că nu poți trăi nici numai de dragul religiei și al unor forme de

guvernare învechite. Și de aceea tocmai ei sînt cei predestinați să-l urmeze pe Dalai Lama, dacă într-o bună zi ar avea loc mult sperata întoarcere în patrie. Și tinerii noștri din Europa năzuiesc să găsească modele și un sens al vieții. Ei merg la Dharamsala și caută în apropierea lui Dalai Lama rezolvarea problemelor lor. Tocmai forma tibetană a budismului, generoasă și deschisă, ar putea fi de ajutor pesimismului occidental. Numărul centrelor meșteșugărești în care lucrează tibetanii din exil a crescut între timp la douăsprezece. Realizarea de bronzuri după vechile metode, pictura *thangka* și țesutul covoarelor contribuie la păstrarea și răspîndirea unei culturi multimilenare. Ei își trimit produsele în lumea întreagă, iar produsele tibetane se află în oferta curentă a multor magazine europene.

Copilăria unui băiat de 13 ani

Lobsang Tempa are treisprezece ani și locuiește la Institutul Tibetan Rikon din Elveția. Este un tânăr refugiat tibetan, pare sănătos și mulțumit, iar eu sînt un pic preocupat să nu-l întreb ceva ce l-ar putea întrista. Încerc foarte precaut să aflu cîte ceva despre trecutul său și sînt surprins să văd cît de bine își amintește totul și cît de obiectiv vorbește despre asta.

Chinezii, spune Lobsang Tempa, ar fi împărțit populația în trei grupe mari. Mai întîi tibetanii curțați de chinezi, așa-numiții „bicefali”, cum îi numesc localnicii, colaboratorii. Ei și familiile lor se bucură de numeroase privilegii: au voie să meargă la școală, să studieze, au permisiunea să se perfecționeze la Beijing și primesc, desigur, cele mai bune posturi din administrație. Salariul lor lunar este între 80 și 100 de yuani, aproximativ 45-50 de dolari.

Doar 40 de yuani cîștigă tibetanii – foarte mulți – din a doua grupă, din care fac parte și părinții lui Lobsang Tempa, care nu vor să se expună și nu fac parte din nici o tabără: nici din cea pro-chineză, nici din cea național-tibetană. Lobsang Tempa a putut să meargă la școală, a învățat din cărți tibetane tipărite și nu a mai scris cu bețișoare de bambus, cum se scria odinioară, ci cu peniță metalică, în

scriere cursivă. Cursurile se țineau de luni pînă vineri, iar sîmbătă după-amiaza elevii trebuiau să facă curat în școală. Despre îmbrăcămintea lor, băiatul de treisprezece ani relatează: „Erai lăudat de chinezi dacă te îmbrăcai sărăcăcios, cu haine peticite și cît mai monoton posibil, în gri sau albastru. Erai considerat econom și erai îndrăgit de profesori”. Clasele arătau astfel „uniform” și nimeni nu mai îndrăznea să poarte frumoasele stofe și șorțuri colorate tipice portului tradițional tibetan.

Lobsang Tempa a fost elev la așa-numita „Școala Chineză Nr. 1”, unde învățau 1.300 de copii, dar tibetanii și chinezii erau în clase separate. La ora de sport jucau fotbal unii împotriva celorlalți. Cele mai importante erau însă exercițiile de gimnastică militară pe care le făceau în comun în fiecare dimineată.

Lobsang Tempa a părăsit Lhasa împreună cu părinții săi în decembrie 1970, cînd au mers în pelerinaj în India, și prin urmare a putut fi martor la vizita delegației lui Lobsang Samten, fratele lui Dalai Lama, dar nu a mai prins vizita ulterioară a surorii acestuia, Pema Gyalpo. Înainte de sosirea primei delegații, elevilor li s-a interzis explicit să se uite curioși la delegați sau chiar să accepte cadouri de la ei. Ce s-a întîmplat de fapt în timpul vizitei am relatat deja. Populația era pregătită de chinezi într-un mod similar și pentru întîlnirea cu turiștii.

Din a treia categorie făceau parte acei tibetani care își apărau cu dîrzenie independența. Aceștia erau preponderent nobili, seminobili și lama, pe care chinezii îi pedepseau obligîndu-i să presteze muncile cele mai de jos, cum ar fi construirea de drumuri și poduri. Erau acei oameni foarte

săraci și asupriți care trebuiau să curețe orașul înainte de sosirea turiștilor și care apoi erau urcați în camioane și duși în afara orașului, unde erau ținuți ascunși când soseau primii turiști și mai ales delegațiile lui Dalai Lama. Pentru acești proscriși exista un lagăr, Tsal Gunghang, aflat în apropiere de Lhasa, în partea de est, unde în restul timpului erau duși doar cerșetorii și vagabonzii. A fost înființat înainte de vizita primei delegații a lui Dalai Lama, pentru a-i amăgi pe membrii ei și pe turiști. Aș dori să menționez că în timpul șederii mele în Lhasa existau în oraș cel puțin două mii de cerșetori, dar nici unul nu suferea de foame, deoarece toți își exercitau „meseria” de-a dreptul profesionist. Nici un tibetan nu ar fi refuzat să le dea o pomană cât de mică, fie și doar o lingură de făină. Chinezii voiau să demonstreze că nu mai există, ca înainte, oameni săraci, care cerșesc pe străzi. Cei din a treia categorie primeau doar 35 de yuani pe lună. A apărut un nou termen în tibetană: *thabsing*, sinonim cu pustiirea sufletească și nimicirea oricărei demnități umane. Atunci când membrii celei de-a treia categorii se întorceau seara acasă, începea *thabsing*-ul. Noi am numi asta spălarea creierului, pentru că la ora 19 erau chemați cu toții, după cum relatează Lobsang Tempa, la îndoctrinare. Unul trebuia să iasă în fața adunării, iar ceilalți trebuiau să-l acuze, să-l defăimeze, în cele din urmă fiind silit el însuși să-și facă autocritica. Toți trebuiau să ia parte, unul după altul, la acest spectacol înspăimântător. Unele familii au preferat să se sinucidă decât să se supună acestei umilințe. Părinții erau siliți să participe și să aplaude la împușcarea copiilor lor mai mari, care erau condamnați la moarte pentru activitate subversivă. Copiii mai mici erau și ei obligați să aclame. După îngrozitorul

thabsing, trebuie să-i înțelegem pe acei tibetani care își renegă familia și chiar credința și care se poartă adesea chiar mai rău decât chinezii. Psihiatrul și profesorul Bürger-Prinz din Hamburg spune, referitor la „spălarea creierului”, că fiecare om rezistă doar pînă la un anumit punct. Copilul acesta de treisprezece ani îmi relatează foarte liniștit și fără patetism despre viața din Lhasa și pare aproape jenat că eu îl ascult cu atîta seriozitate și că îmi notez impresiile și explicațiile lui.

Nu toți tibetanii reușesc să uite aceste grozăvii ale revoluției și de aici provine neîncrederea profundă, foarte ușor de înțeles, față de așa-zisul „dezgheț” ideologic. Ei simt neîncredere, dar și speranță cînd chinezii dau neconținute asigurări că Dalai Lama se va întoarce în Lhasa „chiar anul acesta”. Și mie mi-au spus mai mulți tibetani din Lhasa, radiind de fericire, că Dalai Lama se va întoarce anul acesta... Asta e propaganda necesară a chinezilor, deoarece ei știu că fără Dalai Lama nu o scot la capăt cu acest popor. Cînd am mers cu avionul din Lhasa la Beijing am citit într-un ziar chinezesc un interviu pe care președintele Partidului Comunist, Hu Yaobang, l-a dat unui profesor de la Universitatea Columbia din Statele Unite. În acest interviu, liderul comunist a recunoscut că chinezii au primit o lecție în Tibet și că au tras învățăminte din ea. Oricine distruge voința unui popor nu poate avea succes, ci va eșua. În zece ani, între 1966 și 1976, chiar chinezii au sărăcit foarte mult, la ei în patrie, și nu doreau să se mai poarte niciodată atît de prosteste. Hu Yaobang a spus-o foarte clar: „Am dat o dată cu capul de pragul de sus, a doua oară nu se va mai întîmpla”.

Ce ar trebui să mai creadă tibetanii? Chinezii și-au pierdut complet credibilitatea în anii trecuți. Faptul mi s-a confirmat și mie, zi de zi, în Lhasa, prin „satele lui Potemkin” puse în scenă de chinezi. Fie că era vorba de untul și carnea care se găseau doar în Lhasa, în timp ce în afara orașului oamenii flămânzeau, fie că era vorba de lucrările de reparații la mănăstiri care se efectuau chiar în fața aparatelor de fotografiat ale turiștilor.

Considerații despre viitorul Tibetului

Oare acest popor minunat este condamnat să rătăcească asemenea unei turme fără păstor? În discuțiile pe care le-am purtat, am observat că și chinezii mai înțelepți erau convinși că grozăviile și distrugerile trecutului au fost doar o explozie fără sens, care a aruncat în aer bunuri culturale valoroase, l-a alungat din țară pe talentatul rege-lama și a pus în locul lui, în ruine, praf și pulbere, mulți conducători „deghizați”, incapabili. Desigur, și printre regenții tibetani de mai demult au existat lăcomie, corupție și slăbiciune. Dar ei au fost condamnați sau îndepărtați, pentru că exista o ordine, erau miniștri buni, învățați sau călugări cultivați, și nu niște străini care guvernau în temeiul dreptului celui mai tare. Iar tibetanii cu care am vorbit erau convinși că se pot guverna din nou singuri, că ar fi în stare să-și rezolve problemele. Căci ei căutau dreptate – iar Tibetul de asta avea mai mare nevoie. Și cu toții sperau, fie că erau în Lhasa sau în exil, că nu mai este mult pînă cînd în Tibet va domni din nou ordinea, chiar dacă asta presupunea și o schimbare de conștiință. Nu mai poți să te aștepti la multă răbdare din partea acestor oameni, pentru că așteaptă deja de prea mult timp. Dar ei trebuie să-și păstreze speranța, zic eu, pentru că speranța înseamnă viață. Chinezii nu trebuie să-și închipuie că le va fi foarte ușor, pe de o parte

cu tibetanii, pe de altă parte cu străinătatea, și că vor putea să dea vina pentru toate pe „banda celor patru”. Acești politicieni au domnit, ce-i drept, în Tibet, dar au comis toate nemerniciile în numele Chinei. Tibetanii trebuie să-și schimbe modul de gândire și să înțeleagă că acum chinezii vor să fie toleranți față de refugiații pe care pînă de curînd îi consideraseră trădători și infractori. Nici ei nu știu cum să procedeze. Și acum fac diferențe între tibetanii care au fugit din țară în 1959 și cei care au rămas în Tibet. Cei care au colaborat cu chinezii sînt avantajați și au drepturi speciale.

Dacă refugiații din India, din Elveția și din alte țări s-ar întoarce în țară într-o bună zi, ar fi tratați ca oameni de categoria a doua. Dar tocmai acești tibetani ar putea fi de mare folos țării, cu știința și cu noile cunoștințe pe care le-au dobîndit între timp în străinătate.

Am avut ocazia să discut pe această temă cu un funcționar superior chinez din Lhasa, care a înțeles argumentele mele, mi-a dat dreptate și a promis că le va transmite mai departe la Beijing. Între timp am vorbit și cu ambasadorul chinez din Viena, care mi-a declarat foarte clar că acum sigur nu s-ar mai face nici o diferență între tibetanii rămași în țară și cei întorși din exil și că Dalai Lama este bine-venit. Ar trebui doar să mai treacă un pic de timp – exact ce vor și tibetanii. Chinezii trebuie să înțeleagă că tibetanii din străinătate au fugit exact de ceea ce ei înșiși condamnă acum declarativ, și anume de Revoluția Culturală din timpul conducerii celor „patru răi”.

Vechiul meu prieten Wandgü, despre al cărui destin voi mai vorbi, mi-a spus că deja s-a deschis un birou pentru despăgubirea refugiaților la care oricine poate să se adreseze

pentru a fi îndrumat. Mi-a spus și că unele familii nobiliare vechi care au rămas în Tibet se numără din nou printre cei mai bogați tibetani, deoarece chinezii le-au acordat despăgubiri financiare, fără să le restituie totuși terenurile pe care le-au posedat odinioară, însă trebuie să ne gândim că a fi bogat într-un sistem comunist înseamnă cu totul altceva decît la noi. Bunurile expropriate sînt astăzi proprietate comună pe care tibetanii lucrează sub conducerea și supravegherea chinezilor. Există și mașini, chiar și cîteva automobile, dar oriunde mă uit în jur tibetanii lucrează cu brațele. Nu văd aproape nici o diferență față de vremurile de demult, cel mult cîte-un mic atelaj tras de măgari care trece pe drum, cu roți de cauciuc – o noutate, căci înainte vreme roata nu era un obiect obișnuit în viața profană. Ba chiar, din motive religioase, fusese interzisă pentru uzul cotidian. „Cu roata vine sfîrșitul”, spune o veche profeție tibetană; cu toate acestea, al treisprezecelea Dalai Lama a încercat să folosească roata, însă nu a reușit, fiind împiedicat de puternicii călugări. În ziua de azi, roata nu mai are aceeași semnificație majoră ca simbol sfînt, religios. Multe lucruri sînt ca în vremea de demult, unele mai rele, altele, puține, mai bune. Iacul este animalul cel mai folosit în agricultură. În gospodăriile agricole colective am văzut că animalelor li se pictează pe frunte un mic steag roșu triumfiular, în timp ce odinioară tibetanii vopseau în roșu cozi de iac alb pe care apoi le puneau ca podoabă pe capul animalelor. De cîteva ori am văzut și melci *kauri* prinși ca podoabă pe fruntea animalelor. Fără îndoială, evoluția va fi lentă și dificilă, un timp vor mai domni sărăcia și greutatea, dar apoi vor veni din nou liniștea și credința, care le sînt de fapt caracteristice tibetanilor.

Tuturor celor care cunosc Tibetul le este limpede că această țară atît de întinsă are nevoie în primul rînd de drumuri. Căci fără ele nu este posibilă o administrație modernă pe un teritoriu atît de mare. Și tibetanii înțeleg și chiar și pe vremea mea se discuta despre asta în Kashang, consiliul de miniștri. Încă de pe atunci existau idei și planuri, dar ele nu s-au realizat, din păcate, poate pentru că nu s-a putut ajunge la un acord în privința priorității interesului comun față de interesul personal. Astăzi chinezii afirmă că ei sînt autorii tuturor reformelor, indiferent dacă este vorba de asistență medicală, de sistemul educațional sau de reformele agrare. Acum, cînd vin din afară, aceste reforme întîmpină o oarecare rezistență din partea tibetanilor, care oricum sînt destul de refractari la nou.

Un tibetan educat mi-a spus odată că poporul său ar trebui încet-încet să-și vină în fire, pentru că nu există în toată lumea un altul mai prost tratat. El a fost prins într-un vârtej de forțe pe care nu le-a înțeles, și totuși a rezistat, cu o hărnicie, o credință și o răbdare invincibile, iar această atitudine ar trebui să fie în cele din urmă încununată de succes. Dar nu prin metodele utilizate de chinezi – aceștia introduc mașini agricole pentru a obține producții mai mari de grîu, care apoi este dus în China, pentru a-i hrăni pe chinezi. Același lucru este valabil și pentru calea ferată, care slujește la rîndul ei – la fel ca drumurile și podurile – planurilor militare ale invadatorilor, și nu bine-lui tibetanilor.

Bărcile din piele de iac cu care se traversa odinioară râul nu mai există decît ici și colo. Pe Brahmaputra am văzut o barcă folosită pentru pescuit și i-am întrebat pe oameni ce fac, deoarece pe vremea lui Dalai Lama pescuitul era

interzis. Astăzi există pescari profesioniști, iar peștii prinși de ei îmbogățesc alimentația tibetanilor.

Aufschnaiter și cu mine am încălcat uneori interdicția ce viza pescuitul și am primit pește delicios de la gărzile de corp gorkha ale ambasadorului nepalez, care pescuiau adesea pe ascuns. Soldații gorkha își făcuseră un oarecare renume în Lhasa deoarece încălcau cu atîta obrăznicie interdicția. Cînd lucrurile au ajuns la urechile guvernului, acesta a trimis o notă de protest guvernului nepalez și atunci a început un joc amuzant. Ambasada nepaleză dorea foarte mult să aibă relații bune cu guvernul din Lhasa, iar făptașii trebuiau pedepsiți. Acest lucru s-a făcut, desigur, doar de formă, dar guvernul s-a declarat satisfăcut. Nici un om, în afară de soldații gorkha, nu ar fi îndrăznit pe atunci să meargă la pescuit. În tot Tibetul exista un singur loc care avea privilegiul pescuitului. Era pe fluviul Tsangpo¹, în mijlocul deșertului, unde nici nu creșteau cereale, nici nu puteau fi ținute animale, deoarece nu existau pășuni. Pescuitul era singura sursă de hrană și legea făcea acolo o excepție. Desigur, din această cauză, locuitorii aceluia sat erau considerați inferiori, la fel ca breslele măcelarilor și fierarilor.

Repet însă, pe vremea aceea eram cu toții de acord în Lhasa că trebuie să se schimbe multe în acest stat, al cărui guvern era un amestec de sistem feudal și politică religioasă, cam ca la noi în Evul Mediu. Cînd am scris *Șapte ani*

1. Yarlung Tsangpo străbate Tibetul pe o distanță de peste 1.700 km, la o altitudine de 4.000 de metri, fiind fluviul situat la cea mai mare altitudine de pe glob. După ce intră în India prin regiunea Assam și primește doi afluenți majori, el devine foarte larg și este numit Brahmaputra (n.tr.).

în Tibet, am fost foarte atent să redau cele văzute cît mai fidel posibil, în așa fel încît nici Peter Aufschnaiter, nici Hugh Richardson, care au trăit și ei în Tibet în aceeași perioadă ca și mine, să nu-mi poată reproșa vreo greșeală sau vreo exagerare. Niciodată nu m-am gîndit însă că descrierea poporului tibetan pe care am făcut-o ar putea fi vreodată verificată de întreaga lume. Goethe spune în *Maxime și reflecții* că „în fața marilor calități ale celuiilalt nu există nici o salvare în afara iubirii...”, și cu siguranță iubirea a fost cea care m-a făcut să-i descriu pe Dalai Lama și poporul său așa cum am făcut-o. Pentru mine a fost o experiență minunată să văd că tibetanii, după ce s-au refugiat în străinătate cu sutele de mii, au fost lăudați peste tot pentru hărnicia și capacitatea lor de adaptare.

Din toate părțile se fac încercări de a găsi o soluție și chiar și chinezii dau impresia că ar căuta o modalitate de rezolvare a problemelor, deși par să înțeleagă foarte greu că tibetanii reacționează cu totul altfel decît se așteptau ei. A trebuit depășit mai întîi șocul provocat de reacțiile la vizita delegației lui Dalai Lama și la întoarcerea lui Panchen Lama, despre care voi vorbi într-un capitol ulterior. Pentru asta au avut nevoie de aproape doi ani. Au încercat să atenueze impresia explicînd – ca și Wangdü, de altfel – că acea primire copleșitoare a avut doar motive religioase, nu și motive politice. A urmat o perioadă de tăcere, iar lui Dalai Lama nu i s-a mai făcut nici o invitație de a se întoarce în țară. Abia pe 6 aprilie 1982, cînd mă aflam în Lhasa, marele ziar chinez *China Daily* a publicat pe prima pagină un articol cu titlul „Dalai Lama, invitat să se întoarcă pentru a rămîne acasă?”, pe care îl redau aici în traducere, ușor prescurtat: „Dalai Lama și susținătorii săi care locuiesc

în prezent în străinătate pot să-și viziteze oricînd rudele și să se stabilească în China. Promitem că ei se pot întoarce oricînd doresc". Aceste declarații au fost făcute de prim-secretarul Partidului Comunist al Regiunii Autonome Tibet, Yin Fatang, în timpul unei ședințe a organizației locale a partidului. El a mai spus: „Politica partidului nostru este de a lăsa trecutul să se liniștească, de a nu mai răscoli întîmplările trecute și de a privi spre viitor". A adăugat că Dalai Lama și susținătorii săi trebuie să aibă încredere în politica chineză și și-a exprimat speranța că aceștia vor contribui la reunirea patriei lor într-o familie a tuturor naționalităților și la modernizarea ei. Dacă mai au înđoieli, ei pot aștepta cîțiva ani, ca să observe din afară evoluțiile. În încheiere, prim-secretarul partidului a declarat: „Familiile care trăiesc în Tibet ale tovarășilor noștri aflați în străinătate se bucură, în orice caz, de aceleași drepturi ca și restul poporului tibetan".

Chiar dacă Dalai Lama, în modestia sa, subliniază mereu că persoana lui nu este importantă, trebuie să spun că totuși ea este importantă; ba chiar, după părerea mea, de o importanță decisivă. Experimentul chinezilor de a-l aduce pe Panchen Lama în Lhasa a arătat cum reacționează poporul tibetan. Deși Panchen Lama nu are nici pe departe carisma lui Dalai Lama, a fost capabil să declanșeze emoții foarte puternice. Strălucirea lui Dalai Lama și adorația profundă a poporului său îi fac pe toți să spere că el va prelua într-o bună zi conducerea laică și spirituală a Tibetului. Acest lucru l-a recunoscut și Panchen Lama, care a subliniat că dorește să-și îndeplinească atribuțiile numai sub autoritatea lui Dalai Lama, ale cărui inteligență și viață ascetică îl predestinează pentru această înaltă funcție. Puterea sa

și a poporului său ar trebui să fie aceea de a nu cădea în autoflagelare, de a recunoaște greșelile trecutului și de a nu le repeta. Dalai Lama nu se consideră, conform propriilor declarații, un fel de zeu în viață, această concepție fiind răspândită doar în Occident. El poate fi flexibil și poate exprima înalta virtute a budismului, toleranța.

Mi-am tot bătut capul să înțeleg care ar fi lucrul de care Tibetul are cea mai mare nevoie. Ce ar trebui să facă tibetanii dacă li s-ar permite să se conducă singuri. Desigur, ar trebui să facă o rețea de drumuri, fără care nu poate fi vorba de o administrație funcțională, apoi o rețea de telefonie de mare acoperire, hidrocentrale și fabrici de ciment, după cum planificase și Tsarong. Exploatarea resurselor solului și subsolului care au fost neglijate pînă acum și intensificarea exploatărilor agricole ar fi indispensabile, apoi ar trebui construită o hidrocentrală uriașă în defileul săpat de Brahmaputra înainte de a ieși din Himalaya spre India. Ar mai trebui, de asemenea, amenajate din punct de vedere forestier pădurile neglijate timp de sute de ani. Toate acestea le-au promis și chinezii și ar constitui un program măreț, însă discuțiile despre reforme au rămas pînă acum doar pe hîrtie. Tibetanii sînt și acum dezbinați – colaboratorii de acasă, susținătorii fideli ai lui Dalai Lama din țară și tibetanii din exil.

În discuțiile mele cu tibetanii favorabili Chinei pe care i-am întîlnit în Lhasa am pus mereu aceeași întrebare: „Ce s-a schimbat de fapt, ce merge cu adevărat mai bine? Nu s-au irosit treizeci de ani care ar fi trebuit să fie puși în slujba reformelor?”. Îl citez pe Yin Fatang, liderul chinez al partidului din Lhasa, care a făcut declarațiile din *China Daily*. El conduce un guvern după modelul Kashang-ului

de odinioară; dacă înainte acesta avea în frunte un lama, acum este condus de un funcționar politic chinez. Sub el sînt trei tibetani, care nu au un cuvînt greu de spus. Deci tot ca în Kashang, cînd un lama prezida un cabinet alcătuit din trei *sawangchenpo*, miniștri laici, care erau de același rang cu el. Unii funcționari din subordinea actualului cabinet se ocupă de educație, economie, industrializare, transport și religie; în total sînt treisprezece ministere. Secția culturală este condusă de vechiul meu prieten Wangdü, care este cunoscut azi mai mult sub numele de Thubten Nyima. Mintea sa este plină de idei bune, dar ele trebuie să fie mai întîi aprobate de chinezi.

Marea șansă a tibetanilor este că oamenilor din populația han, cum se numesc chinezii, nu le place să lucreze în Tibet și de aceea funcțiile administrative trec încet-încet în mîna tibetanilor. Dar încă mai există președintele „Partidului Comunist Chinez al Republicii Autonome Tibet”. Prin urmare, nu s-au schimbat foarte multe față de trecut. Singura deosebire: acum se stă la o masă cu scaune, și nu pe fotolii de înălțime diferită, în funcție de rang. Comparația poate continua: și acum stă mai sus unul care își exercită puterea; și acum el și colegii lui colaboratori tibetani nu pot cădea de acord dacă să servească interesele comunității sau interesele proprii.

Chinezii răspîndesc mereu povestea că tibetanii ar fi lucrat ca niște sclavi în sistemul feudal din timpul lui Dalai Lama. În cursul îndelungatei mele șederi în Lhasa am observat adesea că, dacă cineva venea ca servitor într-o casă din capitală, statutul său mai degrabă se ameliorează, deoarece pe lîngă acest serviciu putea să facă comerț și să-și îmbunătățească astfel nivelul de trai. Și aici ne putem

întreba cine are mai multă libertate: cel care lucrează ca „sclav”, în schimbul unei plăți, în casa și pe pământurile unui nobil sau cel care face foame în lagărele de muncă ale chinezilor?

Chinezii acuză mereu dările mari pe care populația trebuia să le plătească în statul feudal al lui Dalai Lama. Se trece cu vederea faptul că era vorba de o altă formă de impozitare, în care fiecare supus trebuia să dea în natură o parte suportabilă din ceea ce producea sau posedea. Aceste dări se plăteau în unt în regiunile montane din Himalaya, în cereale în văile fertile și în lână la nomazii din Changthang. Dacă o familie trăia într-un ținut unde creșteau sălcii și răchite, făcea măhuri de nuiele și trimitea o parte dintre ele, ca impozit, la Lhasa. Dacă un țăran avea un mic ogor înconjurat de tufe de ienupăr și de azalee sălbatică, aducea câteva mănunchiuri de plante pentru fumigații la mănăstire. Nobilii înstăriți și marii proprietari de pământ își plăteau dările sub forma unor prestări de servicii către stat. Își trimiteau supușii la armată și trebuiau ei înșiși să exercite funcții administrative, fără salariu. După părerea mea, e un mod drept și rațional de a rezolva problema dărilor, care nu-i transformă pe servitori în „sclavi”, cum afirmă chinezii. Când tăia nuiele și împletea coșuri, tibetanul era cu siguranță mai liber decât când lucra într-o cooperativă de producție.

Mă gândesc la motivele reale care îi vor determina pe chinezi să se retragă treptat și să le acorde tibetanilor tot mai multe libertăți. Costurile uriașe ale ocupației joacă și ele un rol esențial, transporturile de alimente, plata chinezilor staționați în Tibet – se pot economisi deci sume importante dacă tibetanii sînt lăsați să se conducă. Armata va

rămîne, nu trebuie să ne facem iluzii, dar într-o bună zi chinezii vor trebui să renunțe la îndochinarea tibetanilor, pentru că nu are nici o șansă de reușită. Deja ca turist am putut observa în timpul călătoriei mele de acum că nu a mai trebuit să părăsesc mereu autobuzul, așa cum relatau călătorii anteriori, pentru a vizita grădinițe, școli și gospodării colective create special pentru propagandă, în timp ce ghidul își recită poezia despre binefacerile comunismului. Nu mai este arătat nici așa-zisul „muzeu al ororilor” de la baza palatului Potala. După părerea mea, chinezii știau bine că îi mint pe turiști atunci cînd le prezentau brațe umane uscate, fluieră făcute din femururi sau craniile argintate pe post de mărturii ale unor torturi, biciuiri și alte grozăvii. Chiar și Wangdū era atît de influențat de chinezi, încît confirma poveștile de groază pe care aceștia le spuneau despre tibetani. El mi-a amintit că în timpul celui de-al cincilea Dalai Lama (în secolul al XVIII-lea) și încă în timpul celui de-al treisprezecelea (1900-1933) se întîmpla ca tibetanilor să le fie tăiate mîinile și picioarele. La întrebarea mea directă, a trebuit însă să recunoască că așa ceva nu s-a mai întîmplat în perioada în care am stat eu în Tibet.

În timpul șederii mele de șapte ani în Tibet am fost martor la două biciuiri în public. Asta însă nu se compară cu grozăviile care se întîmplă zi de zi în lume. Era vorba de o călugăriță din Kyirong, de la templul budist reformat, care încălcase regula severă a celibatului. Călugărița rămăsese însărcinată cu un călugăr de la același templu și născuse un copil, pe care îl omorîse imediat după naștere. Cei doi au fost denunțați și au fost puși la stîlpul infamiei, fiind condamnați la o sută de lovituri de bici. Chiar în timpul biciuirii, oamenii au cerut clemență funcționarilor

care executau pedeapsa, oferind, după obicei, bani și panglici aducătoare de noroc. Pedeapsa a fost diminuată, iar în mulțimea care s-a adunat la locul pedepsei, în care mulți spectatori plîngeau, s-au auzit suspine de ușurare. Mila oamenilor a fost remarcabilă. Ei le-au făcut multe cadouri în bani și alimente celor doi păcătoși, care au plecat din Kyirong cu tolba plină într-un pelerinaj.

În al doilea caz, motivele au fost deosebit de tragice. Cînd comuniștii chinezi au ocupat Turkestanul, Mackiernam, consulul american staționat acolo, a vrut să fugă în Tibet împreună cu un conațional, studentul Bessac, și cu trei bieloruși. Prin India, el a solicitat guvernului tibetan permisiunea de a traversa țara; Lhasa a trimis în grabă mesageri la granița de nord, pentru ca grănicerii și patrulele să nu le facă greutăți refugiaților. Drumul micii caravane trecea prin Kuen Lun și prin Changthang. Ghinionul a fost că emisarul guvernamental a ajuns cu întârziere în locul pe unde americanul și însoțitorii săi voiau să treacă granița. Grănicerii au făcut uz de arme înainte să fie posibile orice discuții și tratative. Consulul american și doi bieloruși au murit pe loc, al treilea rus a fost rănit și doar Bessac a scăpat nevătămat. A fost luat prizonier și dus împreună cu rănitul la cel mai apropiat guvernator. Tratamentul la care a fost supus a fost mai degrabă brutal; a fost insultat ca un infractor care vrea să treacă ilegal granița. Însă înainte ca transportul cu cei doi prizonieri să ajungă la următorul funcționar, a sosit mesagerul cu ordinul ca americanii și însoțitorii lor să fie primiți ca oaspeți ai guvernului tibetan. Soldații tibetani au schimbat foaia și se întreceau acum în politețuri. Însă incidentul nu mai putea fi reparat.

Guvernatorul a trimis un raport la Lhasa. Acolo toți au fost consternați și au încercat să transmită în toate felurile posibile regretul guvernului. Un medic școlit în India a fost trimis cu cadouri la Bessac și la bielorusul rănit. Au fost invitați amîndoi în Lhasa pentru a depune mărturie împotriva soldaților care fuseseră deja arestați. În Lhasa fusese pregătită pentru ei o casă de oaspeți, al cărei personal îi aștepta. Din fericire, rana bielorusului Vasiliev nu era gravă, iar el și-a revenit curînd. Amîndoi au rămas o lună în Lhasa, timp în care m-am împrietenit cu Bessac. Nu nutrea dușmănie față de țara care îl primise atît de rău; singura satisfacție pe care o cerea era pedepsirea soldaților care l-au tratat urît în timpul transportului pînă la guvernator. A fost rugat să fie prezent la executarea pedepsei, pentru a se convinge că nu este vorba de o înșelătorie. Cînd a văzut însă duritatea biciuirii, a solicitat el însuși o reducere a pedepsei. A făcut fotografii ale scenei respective, care au apărut în revista *LIFE*, astfel că guvernul tibetan a scăpat de oprobriul public internațional. Bessac și-a continuat drumul pînă la granița cu Sikkimul, unde era așteptat de reprezentanți ai țării lui.

Ceea ce arătau chinezii în acest muzeu erau însă relicve ale unor mari artiști, ale căror mîini creatoare erau păstrate cu venerație. La fel se întîmplă și la noi, unde în mănăstirile catolice se păstrează craniile, oase și corpuri mumificate ale sfinților, care sînt îmbălsămate și venerate. Șorțurile din oase, fluierile din oase și craniile argintate erau obiecte religioase făcute din scheletele unor muritori de rînd, utilizate cu respect ca instrumente muzicale și obiecte de cult în timpul serviciului religios. Toate acestea nu aveau de-a

face cu niște orori, ci erau ritualuri ale unei religii de o altă factură, față de care trebuia să se manifeste toleranță.

Din păcate, primii reporteri care au putut vizita Tibetul au căzut în capcana minciunilor spuse de chinezi despre tibetani care și-ar fi omorât copiii și au crezut tot ce li s-a arătat. La loc de frunte se află reportajele lui Han Suyin, care, fără să fi studiat cultura tibetanilor, a publicat o carte, vîndută mai apoi în tiraje mari, despre ororile comise de tibetani. Astăzi nu mai sînt arătați nici în piesele de teatru acei „nobili cruzi care exploatau poporul și îl țineau legat în lanțuri groase de fier”. Chinezii și-au dat seama între timp că această propagandă le face mai mult rău lor decît tibetanilor. În orice caz, ceea ce li se prezintă azi turiștilor în Lhasa este mai degrabă folclor așa cum îl percep chinezii, cu un ușor *touch* american. Cînd am criticat dansatorii machiați înfiorător – în comparație cu reprezentațiile naturale din trecut – și am întrebat de ce nu este în orchestră nici un instrument tibetan, mi s-a răspuns: „Ei, ne-am modernizat și noi”.

Am vorbit despre asta și cu Wangdü, dar el nu mi-a împărtășit dezaprobarea. A numit-o „muzica minorităților naționale” sau „muzica instrumentală a minorităților naționale”. Ar fi o muzică nouă și adaptată la propria-i bogăție sau la cea a lumii. Îmi aduc aminte că am spus odată unei trupe tibetane de teatru care încerca să facă bani în Vest: „Vă rog, nu-i imitați în toate pe chinezi, arătînd cum v-au chinuit. Dați un exemplu bun, pentru că religia voastră vă învață iertarea și toleranța”. Din fericire, ambele părți au încetat între timp să mai pună în scenă astfel de piese de teatru îngrozitoare. În orice caz, teatrul din Tibet nu s-a schimbat în bine, deoarece, dat fiind că acolo americanii

constituie cea mai mare parte a turiștilor, după reprezentării se cântă „Jingle bells, jingle bells...”.

Nu se mai întorc spre zei, nu continuă marea lor tradiție! Mi-aș dori pentru ei să se întoarcă la marile spectacole de mistere, la dansul sacramental, ca un gest educativ și de rezistență în fața pragmatismului timpului nostru, căci la tibetani credința și cultura formează o unitate. Mă voi abține să le dau sfaturi tibetanilor. Pot să descriu lucrurile numai din perspectiva mea subiectivă și, în plus, știu bine că tibetanilor oricum nu le poți da sfaturi. Ei au ascultat întotdeauna cu interes, dar și-au păstrat propria opinie, pe care și-au apărat-o. Pe vremea când locuiam în Tibet citeam în articole din ziarele europene că eu i-aș consilia pe tibetani sau chiar că aș fi conducătorul armatei lor. O astfel de știre putea fi scrisă numai dintr-o crasă necunoaștere a firii tibetanilor. Cît de greu poți să-i sfătuiești pe tibetani am aflat-o nu doar eu, ci și chinezii, englezii și indienii. Nu pot și nu vreau să dau sfaturi. Dar ceea ce pot să fac este, la fel ca în prima mea carte, *Șapte ani în Tibet*, să atrag atenția asupra acestui popor mic, viteaz și plin de farmec, pentru ca el să fie recunoscut de lume și în special de chinezi, să i se dea libertatea pe care o merită, să i se permită să-și exercite credința sub conducerea unui Dalai Lama binecuvîntat cu multă carismă. Îmi doresc din nou o țară cu fascinația pe care a exercitat-o mereu Tibetul și căreia i-am căzut pradă și eu.

Cînd am sosit în Lhasa împreună cu Peter Aufschneider, bieți refugiați săraci și epuizați, am fost primiți de tibetani fără nici o reținere. Ne-au dat adăpost și m-au îngrijit cînd am fost bolnav. Le-a fost milă de noi și pot să-mi exprim recunoștința doar trezind simpatia față de ei, pentru ca un

popor care este atît de diferit de chinezi și care are atîtea particularități să-și dobîndească autonomia. Iar în această privință sînt de părere că ar trebui să le sprijinim în primul rînd religia, pentru că ea reprezintă un reazem fără egal pentru acest popor. Instituția bisericii lamaiste a făcut, desigur, greșeli pe care le înțelege și Dalai Lama. Peter Aufschnaiter nu-și putea ascunde repulsia față de intrigile și manevrele ierarhilor religioși, de care am avut parte și noi din plin cînd am lucrat pentru guvern. Aici trebuie să se schimbe niște lucruri, iar asta le era clar și tibetanilor inteligenți, dar schimbarea ar fi trebuit să pornească de la ei, și anume organic, pas cu pas. Deasupra tuturor, intangibilă, stă persoana lui Dalai Lama, și mulți tibetani cu care am vorbit mi-au declarat că pentru ei doar Dalai Lama merită să fie venerat. Tenzing Norgay, celebrul șerpaș, mi-a spus recent că el nu este interesat nici de Panchen Lama, nici de vreo altă reîncarnare, ci îl stimează profund doar pe Dalai Lama și se pleacă doar în fața acestuia.

Lumea mă recunoaște

Primăvara anului 1982. După treizeci de ani. Sînt din nou în Lhasa și în sfîrșit singur. M-am trezit devreme și pot să-mi îndrept pașii în orice direcție doresc. Fără supra-veghețor – cît de minunat poate fi! Timpul meu este foarte prețios și aș dori să nu-l risipesc cîtuși de puțin. Mai întîi fac o plimbare pînă la Lingkhör. Acesta era un drum pentru pelerini care înconjura Lhasa și din care azi nu mai există decît cîteva porțiuni. Mi-aduc aminte de sosirea noastră în Lhasa, cu treizeci de ani în urmă, cînd făceam vizitele de curtoazie. Am fost atunci la sediul ministrului-călugăr, situat pe drumul Lingkhör. Îmi amintesc și acum cuvintele lui: „În vechile noastre scrieri este o profeție potrivit căreia o mare putere din nord va ocupa Tibetul în urma unui război, va distruge religia și va ajunge să stăpînească întreaga lume...”.

Drumul Lingkhör, care trecea prin grădini înfloritoare și prin piețe romantice, nu mai există în forma lui din trecut. Mă mir că pe o stradă asfaltată, pe unde trec autobuze și mașini, se prosternează pelerini – pînă cînd înțeleg că de fapt mă găsesc pe Lingkhör. Văd cîtiva cioplitori în piatră, care sculptează figuri de zei și ard tămîie pe stradă în jurul unui altar de jertfă înconjurat de steaguri de rugăciune, supravegheat de un călugăr bătrîn. Îmi continui plimbarea pe Lingkhörul transformat și redescopăr un loc

nemaipomenit de frumos pe malul unui afluent al râului Kyichu. Cunosc locul foarte bine și știu că aici se reflectă în apă de secole „Buddha cel albastru”. De-a lungul acestei călătorii m-am întrebat adesea dacă mă găsesc cu adevărat în țara care mi-a fost patrie timp de șapte ani, dar în acest loc am dintr-odată sentimentul că măcar aparent nu s-a schimbat nimic. Credincioșii care trec pe lângă basorelieful proaspăt revopsit ating cu fruntea, spatele și mâinile – ca în vremurile de demult – stînca sacră. Rămîn acolo mult timp, pînă nu se mai vede nici un om. Lhasa este departe, umbre lungi, obosite coboară deja de pe stînci, iar micul rîu din apropiere susură vioi. Descopăr, rămase de la Anul Nou, doze de tablă cu germenii verzi ai orzului pe ele. Mă uit în sus la Buddha cel albastru, care ține în mîna stîngă un fulger, simbol al neschimbării și al indestructibilității. Multe alte reîncarnări din panteonul lamaist înconjoară figura centrală, iar printre ele tronează Chenrezig cel cu unsprezece capete, „Zeul îndurării”, a cărui reîncarnare este Dalai Lama. În lumina crepusculului, prin arbori se mișcă o mulțime de steaguri de rugăciune și nu îmi vine greu să cred că aici mai locuiesc încă spiritele care protejau religia și zeitățile. Nu se mai văd cerșetori, ca în vremurile de demult, doar rațele mai dau din aripi ca odinioară atunci cînd unul dintre puținii pelerini le hrănește în acest loc romantic de lângă Lhasa. Cînd mă întorc, peste case și străduțe domnește o tăcere aproape fantomatică. Cîțiva nomazi se apropie de mine, mă roagă să le dau un portret al lui Dalai Lama și îmi povestesc că sînt pe drum deja de cinci luni și că doresc să petreacă o săptămînă în Lhasa.

Merg mai departe și ajung la Barkhor, promenada interioară care înconjoară Tsuglagkhang, cel mai sacru templu al tibetanilor. Aici, în Barkhor, se desfășura înainte toată viața urbană, aici erau cele mai multe magazine și mi-am notat pe atunci în jurnal: „Barkhor are momentele sale de glorie de Anul Nou. Aici încep și se termină toate ceremoniile și procesiunile religioase. Seara, în special de sărbători, cei pioși vin grupuri-grupuri în Barkhor, își murmură rugăciunile și mulți credincioși străbat drumul prosternându-se continuu. Dar promenada interioară are și o față mai puțin evlavioasă, căci femeile frumoase își arată straiiele colorate, podoabele din turcoaz și coral, flirtează cu tinerii nobili și chiar și frumoasele de moravuri mai ușoare găsesc acolo ceea ce caută. Centrul vieții economice, sociale și al bîrfei – asta este Barkhorul”.

Astăzi, cîntăreții Mani și Lama nu mai există. Aceștia ședeau odinioară pe jos, pe un perete din spatele lor atîrna o *thangka* reprezentînd viața unui sfînt, iar ei povesteau ascultătorilor, pe un ton grav, cîntat, povești minunate, învîrtindu-și între timp moriștile de rugăciune.

Și astăzi Barkhorul este plin de oameni, ale căror fețe radiază mulțumire. Multe dintre femeile mai bătrîne mă recunosc, încep să plîngă și să mă întrebe dacă le pot povesti ceva despre Dalai Lama, dacă aş avea pentru ele o fotografie cu el. Le întreb cîți tibetani mai sînt *nangpa*, după treizeci de ani de comunism. Termenul *nangpa* înseamnă „înăuntru” și îi desemnează pe cei din interiorul credinței budiste. „Aproximativ 100 la 100”, este răspunsul lor lapidar. Altele mă întreabă: „Dar unde este Po-la, cel cu barbă, erați doi, nu?”. Se referă la Peter Aufschnaiter. Îmi oferă

oase și vase de cult din cupru, alamă și bronz, vechi și frumoase, pe care vor să le vîdă pentru bani puțini, 50 pînă la 100 de yuani, care valorează cam tot atîția franci elvețieni. Zeci de tibetani tineri, care nu au cum să mă cunoască de mai demult, se adună în jurul nostru. Se minunează și rîd, surprinși că un străin vorbește dialectul lor local din Lhasa. Ghidul nostru chinez mi-a răspuns odată cînd l-am întrebat în legătură cu asta: „Desigur că puteți cumpăra aceste lucruri”. Însă se știe că este interzis și nu ar trebui să ne mirăm dacă vasele de cult ne-ar fi confiscate înainte de plecare. Păcat, pentru că tîrgul ar fi fost în avantajul ambelor părți și se știe din exemplul multor țări cît de benefic a fost faptul că europenii au cumpărat și au luat cu ei obiecte de artă care altfel ar fi fost distruse. Ele pot astăzi să dea mărturie măcar din muzee despre cultura popoarelor respective. Aici, în Barkhor, la baza palatului Potala, simți cît de fermecător trebuie să fi fost odinioară orașul. Tibetanii nu au folosit decît lemn și piatră pentru a înălța clădirile lor simple și tocmai de aceea atît de frumoase. Închipuiți-vă: blocurile de granit au fost lipite fără ciment, doar cu lut, și astfel s-a înălțat uriașul palat Potala, care a rezistat tuturor cutremurelor! Rezistă chiar și acum, în „timpurile noi”. După intrarea chinezilor în țară s-a schimbat totul, în afară de micul centru al orașului. De jur împrejur, cît vezi cu ochii, o mare de acoperișuri oribile de tablă. Am urcat pe acoperișul palatului Potala și a trebuit să închid ochii, orbit de tabla urîță din jur. Întreaga atmosferă a acestui oraș a fost distrusă. Am vorbit despre asta cu Wangdü, care este responsabil acum cu întreținerea palatului Potala. Îi amintesc cît de des am vorbit odinioară despre construirea unui nou oraș Lhasa, cu un mare

canal care să aducă apă proaspătă între Norbulingka și Valea Tölung. Chiar am făcut schițe și planuri împreună cu Aufschnaiter. Peste tot pe povârnișuri trebuiau să fie flori înflorite, ca în Grădinile Semiramidei, iar în fața palatului aveau să se înalțe arbori. În locul lor, azi vedem aceste acoperișuri de tablă, cu goliciunea lor tristă.

Wangdü își amintea de planurile noastre, căci m-a asigurat că va insista ca toate construcțiile urâte să fie îndepărtate, iar în jurul palatului Potala să se ridice case în stilul vechi, din lemn și piatră. S-a pierdut definitiv și uriașul parc Shugtrilingka. El se întindea de la casele îngheșuite din micul sat Shö de la baza palatului Potala, unde se aflau imprimăria, grajdurile lui Dalai Lama și închisoarea, pînă la râul Kyichu. În mijlocul parcului se afla un tron de piatră, Shugri, pe care ședea Dalai Lama în cadrul unor ceremonii mai rare. Pe aici mă plimbam de două ori pe an cu ambasadorul nepalez, ca să culegem sparanghel sălbatic, după cum am spus deja. Și în acest loc este azi o mare de barăci ieftine și de case acoperite cu tablă. Potala, simbolul orașului Lhasa, a rezistat însă tuturor vicisitudinilor. A trecut prin secole, a rezistat cutremurelor și dorinței de distrugere a Gărzilor Roșii, mai rele decît cutremurele. Poate că în curînd vom vedea și în marea curte interioară, unde înainte aveau loc spectacolele fantastice ale dansatorilor cu pălării negre, ceva asemănător organizat pentru turiști. Dar niciodată nu vor mai fi spectatorii care stăteau la etaje diferite, îmbrăcați în brocart scump și mătase strălucitoare. La cel mai înalt etaj stătea Dalai Lama cu trei dintre consilierii săi, la etajul următor era regentul, un domn sever, apoi veneau miniștrii, părinții regelui-zeu și celelalte rude ale sale. Pe undeva eram și eu și mă uitam plin de venerație

la acei demnitari ai Tibetului. În loc de brocart și mătase, spectatorii de mîine vor purta uniforme albastre și verzi și vor avea cu toții pe cap aceleași bonete monotone. Impresia puternică pe care mi-au făcut-o diversele pălării colorate, îmbrăcămintea și blănurile atît de variate ține de trecut, iar splendoarea de altădată va putea fi admirată de acum înainte doar în muzee. Desigur, și turiștii inteligenți ar putea contribui la păstrarea acestor vechi comori culturale. Tibetanii ar trebui sprijiniți cu tact și sensibilitate. Ar trebui să li se spună cît de important este să-și păstreze datinile și obiceiurile străvechi, pentru că foarte curînd ar putea fi prea tîrziu. Și noi în Europa ne-am dat seama adesea tardiv cît de important este să ne păstrăm și să ne cultivăm propriile tradiții.

Vechiul meu prieten Wangdū

Nu voi uita niciodată una dintre primele mele întâlniri cu prietenul Wangdū, un funcționar-călugăr. Am mers împreună la singurul restaurant chinezesc din Lhasa și am văzut acolo o gîscă mergînd prin curte; cu siguranță urma să fie gătită pentru clienții restaurantului. Cu un gest impulsiv, Wangdū a scos o bancnotă de valoare mare și a cumpărat gîsca de la proprietarul chinez, apoi i-a dat-o unui servitor să i-o ducă acasă. A făcut asta pentru a salva o viață. La el acasă am văzut-o încă mulți ani după aceea, bucurîndu-se netulburată de bătrînețe. Au trecut treizeci de ani de la acest episod, iar între timp s-au întîmplat toate lucrurile pe care am încercat să le descriu în capitolele anterioare. Cei doi tineri fără griji de atunci s-au transformat în doi bărbați în vîrstă, care au încercat, cu răbdare și optimism, pe căi foarte diferite și la distanță mare unul de altul, să dea sens vieții lor.

În martie 1982 stăteam, ușor emoționat, în aeroportul din Lhasa în fața soției lui Wangdū, Drölma, și i-am pus întrebarea pe care mi-o pusesem atît de des în ultimele săptămîni: „Wangdū este în Lhasa? Și dacă da, am vreo șansă să mă întîlnesc cu el?”. Drölma a ezitat să-mi răspundă și mi-am dat seama, din primele momente petrecute din nou pe pămînt tibetan, cît de mare este teama de puternicul ocupant al țării. Nu am mai insistat și i-am

întrebat pe cei din Beijing care ne însoțeau dacă aş putea întâlni un vechi prieten.

Revederea cu Wangdü a însemnat un drum obositor pe la mai multe autorități. A trebuit să fac o cerere la filiala din Lhasa a Oficiului chinez pentru turism, Lûxingshe, și să explic care sînt motivele dorinței mele. La început nu am primit nici un răspuns. Cum zilele treceau și momentul plecării mele se apropia, am întrebat dacă cererea mea a fost măcar analizată. „Da”, mi s-a răspuns, „sîmbătă seara la ora 19 puteți să-l vizitați pe Thubten Nyima”. Vechiul meu prieten nu se mai numește acum Sholkhang Tsetrung și nici Wangdü, ci Thubten Nyima. În sfîrșit, a venit și momentul revederii; am urcat într-un jeep rusesc cu șofer și am fost dus la rîul Kyichu, pe malul căruia Ngabö, celebrul colaborator, își construise o casuță în mijlocul unei grădini. Acolo locuia și Wangdü. Desigur că-mi treceau tot felul de gînduri prin cap și așteptam întâlnirea cu bucurie, dar și cu neliniște. Mă simțeam ca într-o aventură, într-o poveste cu final necunoscut. Mă întrebam dacă Wangdü era de fapt interesat de această întâlnire. Vom rîde ca odinioară și ne vom bea ceaiul? Va fi o situație penibilă? Întrebări peste întrebări. Îmi spuneam că pot să apar în fața lui cu conștiința liniștită, căci opiniile mele privind viitorul Tibetului, pe care i le prezentasem în urmă cu treizeci de ani, rămăseseră aceleași. Multă vreme am fost foarte afectat după ce am aflat că devenise șeful tineretului comunist, pînă cînd mi s-a transmis, mai tîrziu, explicația lui, cum că e mai bine să se ocupe de tineret un tibetan autentic decît cineva care nu simte și nu gîndește decît ca un chinez.

Mașina se oprește, iar eu mă ridic ca trezit din vis. Am ajuns atît de repede la destinație! Cobor. În jurul meu este

atît de întuneric. Recunosc o siluetă la intrarea în curte: Wandgü. Vine spre mine. Ne îmbrățișăm fără cuvinte. Sînt emoționat. Wangdû este și el emoționat. În tăcere, cu un braț petrecut pe după umerii mei, mă conduce în camera lui. O încăpere relativ mare, în care sînt o măsuță mare și una mică. Din păcate, nu sîntem singuri, pentru că în afară de Drölma a luat loc la masa cea mare și șoferul. Wangdû și cu mine stăm unul lîngă altul, pe o canapea. Mă uit la el și observ că, după treizeci de ani, sînt puține lucruri care ne mai leagă, chiar dacă nu am uitat niciodată prietenia noastră din trecut. El s-a schimbat puțin, totuși are părul mai lung și îmi aduc aminte că și odinioară, pe cînd era funcționar-călugăr, nu avea capul complet ras, la fel cu ceilalți, ci își lăsa cîteva șuvițe netunse. La fel stăteau lucrurile și cu hainele lui. Cînd se întorcea acasă de la întîlnirea miniștrilor-călugări, își dădea jos imediat rasa călugărească și îmbrăca o mantie cum purtau tibetanii laici, confecționată din cea mai fină gabardină deschisă la culoare. Wangdû a fost mereu neconvențional și i-a păsat prea puțin de regulile ierarhiei tibetane. Într-o bună zi a fost degradat de către regent din cauza „atitudinii corporale străine”. A fost surprins în timp ce făcea poze cu aparatul meu de fotografiat, stînd ghemuit, deci într-o poziție nedemnă pentru un călugăr. Era un fumător înrăit și avea mereu la el o mulțime de țigări englezești de bună calitate, ceea ce era iarăși interzis pentru călugări. Nu i-a plăcut niciodată tutunul pentru prizat, care era permis.

După primele momente petrecute în tăcere, pline de încărcătură emoțională, rîdem amîndoi cînd constatăm că și unul, și altul avem nevoie de ochelari pentru citit, iar asta a spart gheața. Mă interesez cum stă cu sănătatea,

pentru că știu că a fost grav bolnav, a avut TBC și are probleme și cu dinții. Wangdü este cu opt ani mai tânăr decît mine și are o față îngustă, cu trăsături fine și cîteva riduri. Îmi face aceeași impresie de om plin de viață și de încredere în sine pe care mi-a lăsat-o odinioară și îl întreb dacă mai sîntem prieteni. El spune că da și îmi oferă ceai cu unt, care este mult mai bun decît cel pe care l-am băut împreună mai demult în mănăstiri. Cu toate acestea, Wangdü se scuză că untul nu e chiar atît de proaspăt cum ar trebui să fie. Îl întreb dacă pot să pornesc magnetofonul în timp ce discutăm, iar el îmi răspunde: „Desigur”.

Vocea lui sună serios și meditativ. Sînt curios ce va spune. Fața lui radiază o mare putere de atracție și în scurt timp am senzația că își face multe gînduri cu privire la prezentul și viitorul Tibetului. Ceea ce spune este plin de sens și îl ascult cu deosebită plăcere și interes. Înainte să trecem la tema sensibilă a politicii, aș vrea să știu ce părere are despre alpinism și sport, dar insistă să-i povestesc și eu despre mine, despre ce am făcut de cînd a trebuit să părăsesc Lhasa. În acest moment ne dăm seama că, deși ne lega o strînsă prietenie, atunci nu ne-am luat rămas-bun unul de la altul, deoarece în 1950, cu puțin timp înaintea plecării mele din țară, el fusese trimis de ministrul Ngabö într-o misiune în provincia Kongpo. Wangdü era prieten dintotdeauna cu acest om care mai tîrziu a devenit colaborator. Au jucat împreună Mahjong și zaruri, dar dincolo de asta îi legau și nemulțumirea față de guvernarea călugărilor și dorința de reforme. Wangdü nu a mai ajuns la Kongpo, pentru că între timp chinezii au intrat în estul Tibetului, iar el a rămas nouă luni în Gyamdadzong. Ne-am despărțit

deci atunci fără să ne luăm rămas-bun și acum i-am povestit că după fuga mea din Lhasa am petrecut trei luni în Valea Chumbi împreună cu Dalai Lama, iar mai târziu am început să scriu cartea *Șapte ani în Tibet* în hotelul „Himalaya” din Kalimpong.

Îi amintesc lui Wangdü de Sanga Chöling, un loc de basm, înconjurat de păduri dese și ghețari înalți, menționez și Mindrutsari, muntele de 6.000 de metri de lângă Lhasa, pe care l-am urcat împreună. Încă de pe vremea aceea nu avea nici o reținere să pășească pe acest munte sfânt, considerat de tibetani tronul zeilor. Astăzi, Wangdü este responsabil cu activitățile turistice de la Potala și cele legate de alpinism.

În timp ce vorbim, își aprinde țigară după țigară și nu pare să bage de seamă când unicul său fiu, în vîrstă de unsprezece ani, un copil vioi, intră și ne toarnă ceai. Vorbește liniștit despre vremurile cînd, după 1951, a fost timp de doi ani profesor de engleză și chineză. Știa foarte bine engleza, dar acum, zice el, vorbește mai bine chineza. Își amintește și de întoarcerea lui Dalai Lama în 1951, cînd lucrurile au rămas neschimbate și nu s-a făcut nici o reformă. Consideră vremurile de atunci minunate, pentru că, deși exista un reprezentant al chinezilor în Lhasa, fiecare se putea mișca liber și putea merge chiar în pelerinaj în India. Wangdü a devenit atunci, după cum am menționat, șeful organizației de tineret comuniste. Îmi povestește asta, iar eu îl întrerup și îi spun că am aflat încă din 1956, de la tibetanii din India. El îmi transmisese că mă roagă să-l înțeleg de ce preluase munca cu tinerii. Acum îmi povestește că i-a plăcut mult această muncă, și îl cred, pentru că știu că a avut întotdeauna o înclinație spre dans, joc și sport.

„Mai știi să dansezi step?”, îl întreb. „Bineînțeles”, râde el, și ne amintim cum cerea o scîndură cînd voia să-și arate abilitățile de dansator de step la serbările vesele. Chiar și într-o barcă mică din piele de iac, pe micul lac din spatele palatului Potala, a pus să fie sprijinită o scîndură pe cele două margini ale bărcii și toți cei prezenți s-au bucurat de sunetul pașilor lui de dans, care seamănă atît de mult cu dansurile populare tibetane. În timp ce vorbim, cîinele lui din rasa Lhasa Apso vine la mine; începem să vorbim despre cîini, și îi povestesc că și eu am astfel de cîini. În Lhasa am văzut de mai multe ori aceste animale interesante. Cîinii pe care i-am văzut nu aveau stăpîn și nu arătau prea bine. În Occident, cîinii Apso sînt considerați o raritate, costă foarte mult și sînt crescuți ca rasă specială.

Wangdû revine la tema muncii cu tinerii, îmi povestește despre călătoriile la întîlnirile mondiale ale tineretului și spune că se întorcea mereu în Lhasa. Din cuvintele lui se simte entuziasmul și îmi dau seama că această muncă i se potrivea ca o mînușă. Apoi a venit însă Revoluția Culturală și, odată cu ea, primele dificultăți. Wangdû povestește despre această perioadă fără dramatism și conchide cu modestie: „Nu au fost vremuri bune”. Știu însă cît de rău i-a mers de fapt, știu chiar că a trebuit să poarte un *gyangshing*, un fel de stîlp al infamiei, iar în calitate de „nobil exploatator de sclavi” a fost supus „spălării creierului și a sufletului”. A recunoscut: „Am avut ceva probleme în perioada aceea. Banda celor patru a acționat necugetat. Ei ne-au adus mari prejudicii, nouă și întregii Chine. Au distrus tot ce era frumos înainte. Această perioadă este numită astăzi «deceniul pierdut al Revoluției Culturale». După aceea ne-a mers mult mai bine. Acum putem continua politica

pe care a inaugurat-o Mao Zedong. Dacă vom merge înainte pe acest drum, va fi bine. Toate rasele devin prietene, toate sînt egal îndreptăţite, nimeni nu mai are dreptul de a exercita violenţă împotriva celuilalt, oamenii se ajută reciproc. Tuturor ne merge mai bine. Au trecut şase ani de atunci şi merge tot mai bine”.

Nu doresc să caut motivele acestei atitudini. Fapt este că s-a lăsat convins să devină primul membru tibetan al Partidului Comunist al Republicii Autonome Tibet. Revoluţia Culturală a fost îngrozitoare şi pentru el şi nu-şi aminteşte cu plăcere de acea perioadă. Vorbeşte pe un ton acuzator despre distrugerile care au avut loc şi simt că a înţeles că au fost distruse comori irecuperabile ale culturii sale. În orice caz, adaugă că şi tibetanii au participat la operaţiunile de distrugere. Îi răspund că, după ştiinţa mea, un număr mare de tibetani s-au opus acestor distrugeri şi au suferit foarte mult din această cauză. Dar degeaba – s-a distrus ceea ce era important pentru tibetani, s-au distrus mănăstirile şi templele lor, o mare tradiţie religioasă a fost transformată în ruine. I-am spus asta lui Wangdū, iar el a dat meditativ din cap: „Cei patru ticăloşi au fost condamnaţi şi de atunci totul s-a schimbat în bine”.

Nu reuşesc să găsesc foarte repede o modalitate de a schimba subiectul discuţiei şi mai vorbesc un timp despre pierderile irecuperabile şi despre tibetanii curajoşi care şi-au salvat măcar propriile bunuri culturale. Cărţi, statuete de bronz şi picturi *thangka* au fost scoase prin trecătorile din Himalaya în ţările libere ale Asiei. Vorbesc şi despre faptul că muzee precum cele din München sau Zürich sînt capabile în prezent să organizeze expoziţii prin care să arate cum trăiau odinioară tibetanii. Nu mă îndoiesc că prietenul

meu Wangdû şi-a păstrat sensibilitatea patriotică. Totuşi, nu-i împărtăşesc opiniile. El continuă să vorbească despre Hu Yaobang, secretarul general al Partidului Comunist Chinez, care a vizitat Lhasa timp de o lună, şi afirmă că de atunci multe lucruri s-au ameliorat. Subliniază importanţa scutirii de impozite pe trei ani, faptul că oamenii pot cumpăra carne şi unt în bazarul din Lhasa. „Dar de ce nu mergi la ţară, unde oamenii suferă de foame şi de mizerie?”, îl întreb eu. Fără să-mi răspundă, vorbeşte despre construirea de străzi şi despre canalizare, despre reconstrucţie şi progres – dar oare nu-i vede pe copiii siliţi să presteze cele mai grele munci doar ca să obţină şi ei o cartelă de alimente şi să nu moară de foame? Oare nu vede munca forţată la care unii sînt supuşi fără milă? Printre aceştia se numără lama învăţaţi, nobili, negustori, ţărani, bătrîni, copii şi femei, oameni a căror singură vină este aceea de a nu se fi plecat sub jugul puterii străine. El nu vede asta? Se lasă tăcere. Sînt curios ce va răspunde şi aştept. Cine ştie ce îi trece acum prin cap. Wangdû şi cu mine avem opinii diferite despre evoluţia lucrurilor. El rămîne la părerea că mai demult ţăranii tibetani nu aveau absolut nimic, că erau obligaţi să trăiască înghesuiţi în nişte hrube întunecoase, fără hrană şi îmbrăcăminte. Astăzi, dimpotrivă, trăiesc în locuinţe decente – iar el spune că poate nu am ştiut asta. Aici trebuie să-l contrazic şi să-i spun că am fost şi la ţară şi că nu am observat nicăieri aceste locuinţe mai decente. Wangdû, ca funcţionar, nu prea iese din Lhasa şi crede ceea ce spune propaganda chineză. Cînd mă aflu în ţinutul Yamdrok Yumtso, am intrat şi în casele ţăranilor şi am văzut că nimic nu s-a schimbat faţă de situaţia de mai demult. După părerea mea, e mai bine aşa, pentru că lutul

și lemnul sînt în orice anotimp mai plăcute și mai sănătoase decît betonul și tabla. Nu mă îndoiesc că, atunci cînd chinezii au început să înalțe construcții „moderne”, tibetanii au fost mai întîi foarte impresionați de betonul alb și tabla strălucitoare, însă apoi și-au dat seama treptat cît de lipsite de stil și demnitate și cît de nesănătoase erau noile locuințe. Wangdū mă întreabă insistent dacă nu vreau să înțeleg că trebuiau să aibă loc schimbări; odinioară am vorbit adesea despre asta și am fost de aceeași părere. „Desigur”, îi răspund, „îmi aduc aminte foarte bine. Trebuiau să aibă loc schimbări, dar venite dinăuntru, nu din afară”.

Știu că Wangdū a fost mereu un om curajos și că și-a spus părerea în mod deschis, motiv pentru care a avut de suportat pedepse și dojeni din partea vechiului guvern. A fost mereu un susținător al reformelor și acum spune: „Deoarece dinăuntru a fost imposibil să se întîmple, schimbarea a trebuit să vină din afară”. „Dar, Wangdū, ce s-a schimbat de fapt cu adevărat?”, îl întreb. „Stai în biroul tău și ai un superior chinez; înainte vreme era un călugăr, iar sub el erau funcționarii laici. Deosebirea constă doar în faptul că înainte la conducere era totuși un tibetan, iar acum este un chinez.” Wangdū mă asigură că Hu Yaobang a promis în timpul vizitei sale că va schimba și asta. Îmi spune că ar trebui să merg în școli. Acolo se predă din nou limba tibetană, ceea ce este un nou pas pe calea schimbărilor pozitive.

Nu pot să nu-i temperez optimismul atrăgîndu-i atenția că în trecut chinezii s-au dovedit a nu fi de încredere în relațiile cu tibetanii, că și-au încălcat cuvîntul dat. Oare nu ar fi posibil ca o nouă „bandă a celor patru” să ajungă la putere? Wangdū neagă vehement. A ajuns să-i cunoască

bine pe chinezi în cei treizeci de ani care au trecut și o nouă bandă a celor patru nu ar mai putea să vină la putere. Când vreau să-i dovedesc că marxismul a adus popoarelor puține lucruri bune în îndelungata sa existență, fie că vorbim de Polonia, de Cehoslovacia sau de vreo altă țară, el reacționează surprins: „Existență îndelungată? Când ideile lui Marx sînt puse în practică abia de cincizeci de ani? Totul este abia la început, dar ideea e bună”.

Wangdü crede doar ce vrea să creadă, vede doar ce vrea să vadă și îl consideră adversar pe cel care gîndește altfel decît el. Că ideea în sine este bună cred și alții. De exemplu, Dalai Lama a subliniat destul de des că există o anume înrudire între budism și comunism și că pot fi făcute paralele între cele două. Să ne gîndim doar la modul strict de organizare a mănăstirilor tibetane sau la poruncile Bisericii Catolice. Wangdü nu se numără printre cei care doar vorbesc despre tezele marxismului, el le și aplică în propria viață. În 1959, cînd nobililor și celor bogați le-au fost confiscate toate bunurile și proprietățile funciare, el a renunțat benevol la ale sale. Între timp s-au acordat despăgubiri bănești pentru bunurile confiscate, dar Wangdü a renunțat și la ele. Asta este o dovadă de consecvență și tocmai de aceea a fost unul dintre puținii funcționari tibetani angajați la Biroul pentru Despăgubiri și Repatriere. Chinezii i-au recunoscut calitățile și i-au încredințat diverse sarcini. Îl întreb dacă își mai amintește cuvintele pe care i le-am spus despre țară, națiune și patrie. Nu mă hotărăsc să-l întreb dacă mai crede în amulete, căci odinioară mă asigura că un talisman care provine, de exemplu, de la Dalai Lama îți poate salva viața chiar și dacă ești împușcat. Odată a vrut să-mi demonstreze asta pe un cîine, dar am refuzat,

bineînțeles, deoarece nu am vrut ca îndoielile să-i diminueze credința. Astăzi nu mai pare atât de sigur, dar am avut impresia că el confunda religia cu vechea ierarhie lamaistă. Nu cred că Wangdû neagă credința, ci mai degrabă ierarhia, fosta administrare a țării de către călugări. Am constatat amândoi că, de la vizita lui Hu Yaobang în Tibet, mult mai mulți credincioși îndrăznesc să se roage în public, însă îi poți vedea mai degrabă în fața mănăstirii Tsuglagkhang. În Sera sau în Drepung sînt, dimpotrivă, doar puțini pelerini.

Deoarece Wangdû este responsabil și cu alpinismul, îi propun să ne împlinim un vis mai vechi, și anume să călătorim spre sud-est pînă la cotul fluviului Brahmaputra. În trecut nu am putut face asta, deoarece eu trebuia să îmi îndeplinesc obligațiile de angajat al guvernului, iar el trebuia să participe zilnic la ședințele obligatorii ale funcționarilor-călugări. „Acum sîntem liberi și am putea să ne împlinim acest vis”, îi spun. Wangdû ezită și îmi spune că abia peste doi ani va fi gata șoseaua care va duce în provincia Pemakö, la sud de creasta principală a Munților Himalaya. Îi spun că nu aveam de gînd să mergem cu mașina sau pe jos pe o șosea, ci să facem drumeții prin minunatul peisaj neatins al Tibetului de Sud. Dacă există cineva care să poată face rost de un permis pentru asta, acela ar fi chiar el. Wangdû răspunde că este total exclus, deoarece el are deasupra lui un funcționar chinez. Îi răspund: „Oare nu ai, printre superiorii tăi de la Beijing, pe cineva care ne-ar putea ajuta să primim permisul?”. Wangdû recunoaște că nu a fost niciodată în acel birou și de aceea nu cunoaște pe nimeni acolo. Revin la tema neutră a sportului. Îmi spune cît de bună este echipa de fotbal a Tibetului, care se

află la jumătatea clasamentului Ligii chineze. Vara aceasta va veni în Lhasa o echipă din estul Chinei ca să joace cu ei. Îi propun o vizită în Europa, pentru a juca cu echipele noastre, și spun că în mod sigur costurile deplasării ar fi suportate de europeni. Wangdū s-a gândit puțin, apoi mi-a zis că ar trebui să prezint acest plan în mod oficial la Beijing și că ei și-ar acoperi singuri costurile.

Dacă tot sîntem la tema „sport”, mă gîndesc și la *lung gomba*, acei bărbați extraordinari care pot alerga distanțe uriașe în transă și care fac astfel de exerciții mistico-religioase incredibile, fără să mănînce, la altitudini între 4.000 și 6.000 de metri. Ei ar fi predestinați să participe la întîlnirile alergătorilor de cursă lungă din cadrul Jocurilor Olimpice, chiar dacă scopul acestor întîlniri este profan. Se știe că alergătorii din podișul kenyan ies întotdeauna în evidență la astfel de întîlniri. Ar fi un gest de fairplay din partea chinezilor dacă le-ar permite tibetanilor să participe cu o echipă proprie, așa cum fac și rușii cu mongolii, și i-ar scoate astfel din izolarea lor seculară.

Orele petrecute cu Wangdū trec ca în zbor, iar șoferul meu începe să devină neliniștit. Observ că timpul alocat vizitei mele s-a scurs deja. Wangdū mă privește cu un zîmbet întrebător, iar eu mă uit în ceașca mea goală de ceai, care nu mai este umplută. Mă despart de Wangdū și sper că vom rămîne prieteni, în ciuda divergențelor politice.

Ce a trebuit să îndure medicul lui Dalai Lama

Discuția cu vechiul meu prieten Wangdü mi-a lăsat o impresie profundă. Dar, dincolo de bucuria revederii, mă simt stânjenit din cauza diferențelor noastre de opinii privind trecutul și viitorul Tibetului. Printre multele discuții pe care le-am purtat înainte de vizita în Lhasa se numără și cea cu medicul lui Dalai Lama din Dharamsala, dr. Tenzing Chödak, care mi-a relatat chinurile îndurate în închisorile chinezești. Citez aici dintr-un interviu pe care i l-am luat medicului, astfel încât cititorii să-și poată forma propria opinie.

Harrer: Când ai venit în India?

Dr. Chödak: În luna a zecea a anului 1980. Când fratele lui Dalai Lama, Lobsang Samten, a venit cu delegația lui în Lhasa, i-a rugat pe chinezi să mă lase să plec în India, fiindcă mama lui Dalai Lama era grav bolnavă și voia să o tratez eu. Deoarece fusesem și înainte medicul ei, am primit permisiunea de a pleca, dar numai după un an, și am venit în Kathmandu cu un camion, prin Tibetul de Sud.

Harrer: Nu ai fugit din țară cu Dalai Lama. De ce?

Dr. Chödak: Nu, deoarece în 1959, în timpul rebeliunii, n-am mai avut posibilitatea să ajung la Dalai Lama, căci locuiam în cealaltă parte a orașului. Fiind medicul lui, am

fost arestat imediat de chinezi, deși nu posedam arme și eram un om pașnic. Fusesem de câteva ori membru al Adunării Naționale, iar ei știau asta și se pare că acesta a fost motivul pentru care m-au băgat la închisoare. Acolo erau patru sute pînă la cinci sute de deținuți, majoritatea nobili sau funcționari guvernamentali. Unii erau ținuți cîte douăzeci într-o celulă, dar erau și celule cu zece deținuți; eu eram într-o celulă cu alți șapte, pentru ca mai tîrziu să fim numai cîte trei.

Harrer: Ce s-a întîmplat apoi?

Dr. Chödak: Eu aveam doar rangul unui *letsempa*, adică al unui funcționar de la mijlocul ierarhiei, și totuși am fost supus zilnic spălării creierului, ca să mărturisesc totul. Dar, dat fiind că eram medic, nu aveam nimic de mărturisit și de aceea a trebuit să port *gyangshing*, stîlpul infamiei.

Dr. Chödak descrie apoi dimensiunea lemnului, modul în care era fixat cu frînghii și cum trebuia să poarte pe umeri acest *gyangshing* timp de două ore pe zi. Lemnul nu era foarte greu, dar delincventul trebuia să țină brațele întinse ca un crucificat în timpul acestei torturi, ceea ce era extrem de chinuitor.

Harrer: Acesta a fost sfîrșitul torturilor tale?

Dr. Chödak: După ce m-au dezbrăcat de cămașă, au început să mă lovească cu cizmele și să mă calce în picioare. Cînd eram douăzeci de deținuți în celulă, au început o „spălare colectivă a creierului și a sufletului”. Fiecare era somat să-și mărturisească greșelile, după care ar fi putut să părăsească închisoarea ca om liber. Ei știau că am fost adesea la Dalai Lama în Norbulingka, dar nu aveam totuși nimic de mărturisit.

Harrer: Erau prezenți și tibetani la aceste torturi?

Dr. Chödak: Da, în timpul spălării creierului chinezii se foloseau de traducători tibetani.

Harrer: Ce se întâmpla apoi?

Dr. Chödak: Au început să-mi toarne apă peste față pînă cînd a venit un medic chinez și le-a spus: „Dacă îl tratați în continuare așa, va muri în curînd”. Colegul chinez nu și-a exprimat astfel compasiunea, ci a făcut asta doar ca să fie considerat nevinovat în cazul în care aş fi murit. Așa am fost abuzat în continuare, cu șuturi, cu lovituri și cu apă, timp de opt luni – din a doua pînă în a zecea lună. Apoi, pe cei așa-zis „irecuperabili” ne-au împărțit în trei grupe. Eu am făcut parte dintr-o grupă de șaptezeci și șase de tibetani care a fost dusă în China. Am călătorit douăsprezece zile într-un camion deschis, am dormit sub cerul liber, înconjuțați de soldați chinezi. În Chuchen am fost duși la închisoare, iar acolo mîncarea era foarte puțină și am suferit îngrozitor. Nu primeam ceai, nici un fel de grăsime, doar cincisprezece *gyama* de făină pe lună, adică vreo 7,5 kg. Am slăbit cu toții foarte repede, ajungînd niște schelete.

Harrer: Cîți au supraviețuit?

Dr. Chödak: Eram atît de slăbiți, că în curînd nici nu ne mai puteam ține capul drept. Ne-a căzut părul și nu ne mai puteam mișca picioarele. Mai aveam la noi mantalele din blană de oaie cu care veniserăm din Lhasa, din care smulgeam lîna și mîncam pielea. Unul dintre colegii deținuți fusese servitor în casa lui Dalai Lama și avea un brîu de piele. L-a mîncat... Ca să nu murim de foame trebuia să „organizăm” mereu cîte ceva. Sufeream îngrozitor din cauza diareei. Iar unii urlau tot timpul din cauza durerilor de intestine. Între timp mai trăiau, ca să-ți răspund la întrebare,

doar douăzeci și unu din cei șaptezeci și șase de la început, iar aceștia au reușit să rămână în viață deoarece mâncau din când în când carne de catâr mort.

Harrer: Cît timp a durat asta?

Dr. Chödak: Trei ani. În acest timp a trebuit să lucrăm la cîmp și uneori mai găseam cîte-un os sau alte resturi prin gunoiul folosit ca îngrășămînt. Prietenul meu Lobsang Gyaltsen a găsit odată un purceluș născut mort și a luat cu el un os la închisoare. L-am avertizat să nu-l ia, deoarece eram controlați foarte sever cînd ne întorceam seara în celulele noastre. Osul a fost într-adevăr găsit, iar el a fost întrebat de ce a făcut asta, că doar primeam destulă mîncare de la chinezi! A fost dus undeva, iar după trei zile era mort.

Harrer: Ai văzut și deținuți chinezi?

Dr. Chödak: Da. Aceștia erau foarte iscusiți. Prindeau șoareci și șobolani. Apoi își spălau propriile excremente, scoteau din ele viermi lungi, albi, și îi mâncau.

Harrer: Dar într-o bună zi v-au adus înapoi în Tibet?

Dr. Chödak: Da, ne-au adus înapoi în Lhasa cu un convoi, exact așa cum ne-au și dus în China. Cînd traversam trecătorile înalte, din cauza aerului foarte rarefiat ne țîșnea sîngele pe nas, atît de epuizați eram. În cele din urmă am ajuns în închisoarea Trabchi din Lhasa.

Harrer: Ai fost torturat și după aceea?

Dr. Chödak: Am fost transferat după puțin timp într-o închisoare mai mică, în care eram doar o sută de deținuți. Aici au început din nou cu „spălarea creierului și a sufletului”. Ca medic al lui Dalai Lama trebuia să știu, spuneau ei, dacă acesta a avut femei. Dacă aș fi zis că avea femei, aș fi fost eliberat imediat. Ce-i drept, un cunoscut de-al

meu, care fusese servitorul unui Rinpoche, a mărturisit, deși nu era adevărat, că stăpînul său, care trebuia să trăiască în celibat, avea o femeie. A fost eliberat imediat și elogiât public.

Harrer: Nu ați fost duși niciodată în fața unui judecător?

Dr. Chödak: Nu, niciodată în cursul primilor paisprezece ani. În Lhasa, la închisoare, am fost supus ani de zile „spălării creierului și a sufletului” – între timp trecuseră șaptesprezece ani. A trebuit să lucrez trei ani într-o carieră de piatră, dar măcar atunci pedepsele corporale au încetat. În ziua de 21 a celei de-a treia luni a anului 1976 am fost transferat ca medic într-un lagăr care se numea Drigung și am putut chiar să merg acasă la sfîrșit de săptămînă. Am lucrat acolo trei ani, pînă la sfîrșitul lui 1978. Mîncarea era mult mai bună și încet-încet am putut să mă refac. În toamna lui 1980 am avut voie, după cum ți-am povestit, să merg în India.

Dr. Chödak înșiră apoi numele a treisprezece închisori care există și estimează numărul deținuților din 1978 la o sută de mii. Ulterior, chinezii au început să-i elibereze treptat pe acești deținuți. În încheiere mi-a relatat un episod care l-a marcat și la care s-a gîndit foarte des: „Un prieten, care a fost și el într-una din închisori cu mine, introdusese în închisoare o *khata* foarte prețioasă, o panglică aducătoare de noroc, și o cususe într-o pernă. Într-o zi, cînd a primit sarcina de a mătura coridoarele, a scos panglica, a legat-o de coada măturii și a alergat fluturînd-o de-a lungul coridoarelor, strigînd tare: «Libertate! Libertate!». A fost prins și de atunci nu mai știu ce s-a întîmplat cu el”.

Grijile lui Dalai Lama

Cînd Lobsang Samten, fratele mai mare al lui Dalai Lama, a fost cu delegația sa în Lhasa în 1979, a avut de îndeplinit și o misiune privată. Mama lui era foarte bolnavă și și-a rugat fiul să-i întrebe pe chinezi dacă s-ar putea întoarce oficial în Lhasa, ca să moară acolo. Beijingul a ezitat și a făcut în cele din urmă un compromis, permițîndu-i medicului personal, dr. Tenzing Chödak, să meargă în India, pentru a-i fi alături. Acesta nu a mai putut-o ajuta, astfel că ea a murit în ianuarie 1981 și a fost incinerată în cadrul unei ceremonii solemne la Dharamsala.

De această femeie extraordinară mă leagă multe amintiri frumoase. La numai opt zile după sosirea noastră în Lhasa au venit la noi niște servitori care ne-au invitat în casa părintească a lui Dalai Lama. În curînd, Aufschnaiter și cu mine ne aflam în fața unei porți uriașe, apoi am fost conduși, printr-o grădină mare cu răsaduri de legume și sălcii, la palat, unde am urcat la etajul al doilea. A fost trasă la o parte o draperie, lumea din jur a început să se închine respectuos, iar noi am ajuns în fața mamei regelui-lama. În sala mare, luminoasă, ea stătea pe un tron mic, înconjurată de servitori, o siluetă feminină impozantă prin noblețe și demnitate. Cînd i-am înmînat panglicile noastre albe purtătoare de noroc, a zîmbit cu toată fața, emanînd bunătate.

Vizita noastră a fost începutul unei relații cordiale cu această femeie simplă și înțeleaptă. Am participat la multe serbări în casa ei și îmi aduc aminte de petrecerea oficială prilejuită de nașterea fiului ei cel mai mic, care apoi a fost recunoscut ca o reîncarnare a lui Ngari Rinpoche. Invitația a avut loc la doar trei zile după naștere, dar ea se plimba mulțumită printre invitați, ca și cum nu ar fi născut de curînd.

La ei nu există botez în sensul botezului nostru. Numele copiilor sînt căutate de un lama, care ia în considerare aspecte astrologice și relațiile cu sfinții.

S-a mîncat și s-a băut ore în șir. O chercheleală nu era considerată păcat – lumea o aprecia ca pe o contribuție la buna dispoziție. Așa s-a încheiat ziua în care am petrecut în cinstea băiețelului, pe care acum îl revăd, an de an, alături de fratele său, Dalai Lama, în Dharamsala.

Ne uitam adesea împreună cu ea prin fereastra micii sale case de vară din Norbulingka la poarta din zidul galben prin care ieșea regentul după ce-și termina lecțiile cu Dalai Lama. Pentru noi, acesta era un semnal că Dalai Lama este „liber”. Doi cîini uriași păzeau acea poartă, care de obicei era închisă. Precum niște cerberi din lumea subpămînteană, acești cîini cu înfățișare de lei păzeau intrările din zidul cel galben.

Cînd regentul ieșea dimineata de la Dalai Lama și mama observa asta, îmi șoptea: „Acum trebuie să mergi tu”. Dincolo de poartă se afla „Chapekhang”. *Chape* este termenul literar pentru cărți, *chapekhang* era prin urmare biblioteca. De acolo, Dalai Lama se uita nerăbădător pe fereastră pînă cînd poarta galbenă din zid se deschidea în mod misterios, iar eu puteam intra în grădina interioară a palatului.

Regentul Tagtra Rinpoche era un bărbat sever, de care se temea toată lumea, inclusiv eu. Mama lui Dalai Lama își iubea însă atît de mult fiul, încît îndrăznea să-l contrazică pe regent pentru a-i lua apărarea băiatului ei. Tagtra Rinpoche a murit între timp, la fel și cel mai în vîrstă dintre cei doi profesori ai lui Dalai Lama, Trichang Rinpoche, care a decedat în 1981 la o vîrstă înaintată, la Dharamsala, și a cărui cenușă este venerată în *stupa*, urna funerară construită special pentru el. L-am vizitat mereu pe Trichang Rinpoche pînă la moartea lui și am povestit despre Lhasa din vremurile de demult. Spre deosebire de regent, el era înțelegător cînd Dalai Lama dorea să mă vadă și sprijinea prietenia noastră. Dalai Lama își petrecea cu mine orele sale libere, iar timpul petrecut cu el era foarte prețios și pentru mine. Timpul era măsurat foarte atent și, pe cît de bucuros mă aștepta, pe atît de temător se uita la ceas cînd orele libere se terminau. Căci profesorul lui de religie îl aștepta punctual într-un pavilion. Odată, cînd am întîrziat, Dalai Lama stătea deja în spatele micii ferestre a palatului său și se uita după mine. Mama lui m-a întîmpinat cu o dojană, pentru că, în dragostea ei, nu a putut să nu vadă cît de des se uita la ceas băiatul. I-am explicat de ce întîrziaseam și ea m-a crezut cînd i-am spus că nu aş rata niciodată din superficialitate o oră petrecută cu fiul ei. Atunci am construit, la cererea lui Lobsang Samten, un cinematograf pentru Dalai Lama. Am primit o comandă oficială în acest sens și din partea ierarhilor religioși, astfel că toate porțile zidului interior din Norbulingka, care altfel erau închise pentru toată lumea, îmi erau deschise. Primul film pe care l-am prezentat a fost *Henric al V-lea*, cu Laurence Olivier, în care regele are o replică profundă: toată răspunderea

regelui trebuie să o poarte regele. Mai târziu am citit în *Henric al IV-lea* o frază la fel de plină de semnificații pentru Dalai Lama: „Neliniștit doarme capul care poartă coroana”. Cred că băiatul, inteligent, a înțeles încă de pe atunci semnificația acestor cuvinte și bănuia ce îl așteaptă. Zeii i-au dat din tinerețe și pînă în ziua de azi multe griji și gânduri pentru poporul și țara lui.

Abia mulți ani mai târziu, după grijile dinaintea evadării din 1979, am reîntîlnit-o pe mama lui Dalai Lama pentru prima oară la Dharamsala, unde i s-a amenajat un cămin, așa-numita „Casă Kashmir”. De departe se putea vedea strălucind printre copaci acoperișul verde de sub locuința fiului ei. Ea a fost prima care mi-a relatat ororile comise de chinezi și mi-a povestit consternată cum au fost pavate străzile cu copertele de lemn, gravate splendid, ale cărților sfinte, cum au fost scoase cu baionetele capetele de aur ale zeilor de pe aceste coperti. Toate astea erau prea mult pentru această femeie curajoasă și credincioasă, iar inima ei a încetat să mai bată departe de patrie.

Au trecut de atunci treizeci de ani, iar Dalai Lama nu a putut trăi niciodată cu adevărat fără griji. Grijii care au început cu invadarea de către chinezi a țării sale în 1951, pînă la revolta din 1959, cînd a trebuit din nou să se refugieze. Se vorbește despre cantitățile uriașe de aur pe care Dalai Lama le-ar fi luat cu sine în exil. Știu însă foarte bine că aceste comori nu au fost atît de mari. Această exagerare ține oarecum tot de fascinația Tibetului.

În timpul vizitei mele la Norbulingka din 1982 am încercat să merg pe drumurile cunoscute de demult. Am căutat zidul cel galben, cinematograful și poarta vegheată odinioară de cîinii legați cu zgărzi uriașe de lese făcute din

cozi albe de iac. În Potrang Sarpa, palatul cel nou construit în anii 1953-1954 de către Pala și Taring Jigme, am fost întâmpinat de o tânără tibetană îmbrăcată în haine chinezești, care ar fi fost drăguță dacă nu ar fi avut trăsăturile feței atît de dure. Migmar – așa se numea – nu mi s-a părut o reprezentantă bună a Tibetului, iar asta mi-a accentuat nostalgia cu care căutam locurile bine cunoscute: cinematograful, casa lui Dalai Lama și a părinților lui. Totul era pustiit și închis. Amenajaserăm de jur-împrejur o grădină de flori, dar acum nu mai înflorește nimic, totul e ofilit, iar iazurile sînt golite de apă. Am umblat prin Potrang Sarpa, m-am uitat la frescele cu istoria Tibetului și am compătimit-o în sinea mea pe Migmar, care știa atît de puțin despre aceste lucruri.

Vin „acasă”

Primul lucru care m-a frapat cînd mi-am vizitat fostele locuințe din Lhasa a fost lipsa florilor. Tibetanii iubesc florile colorate și oriunde au vase vechi pe care nu le mai folosesc, oale sau obiecte de porțelan ciobite, plantează în ele flori viu colorate. Îl aveam, ca de obicei, alături pe ghidul meu chinez, care s-a declarat dispus să caute împreună cu mine casa lui Tsarong, în care am fost primit după sosirea mea în Lhasa. Am avut unele dificultăți să găsesc drumul pe străzi, deși aveam la mine harta veche a orașului pe care o desenasem împreună cu Aufschnaiter. Totul fusese reconstruit atît de diferit, încît a trebuit să întreb oamenii ca să aflu unde e. În sfîrșit am întîlnit un tibetan bătrîn care mi-a spus: „Știu unde ai locuit tu”. Și m-a condus pe o străduță îngustă, care era la fel de murdară ca pe vremea mea, apoi mi-a spus: „Aici este casa mea, intră!”. Ne-a condus într-o curte minusculă, a rezemat de perete o scară făcută din două trunchiuri de copac legate între ele și am urcat cu el pe un acoperiș plat. Da, alături erau marea casă a lui Tsarong și, despărțită de ea printr-un zid, locuința mea, în care am trăit atîta timp. Bătrînul tibetan dorea mult să mă ajute și era atît de dezinvolt, încît a vrut să ridice scara pe acoperișul casei sale și să o coboare apoi dincolo de zid, în curtea casei lui Tsarong. L-am oprit la timp, pentru că știam că acum erau încartiruiți acolo ofițeri chinezi. Am

făcut rapid cîteva fotografii și imediat a apărut primul chinez care ne-a dat de înțeles că acest lucru este interzis. Nici aici nu mai vedeai nici o floare și nici un arbust. Am căutat degeaba copacii pe care îi plantasem acolo, iar prima fîntînă arteziană din grădina unei familii tibetane, pe care tot eu am construit-o, dispăruse și ea. Prima fîntînă arteziană din Tibet a fost construită în 1944 de către George Sheriff în grădina emisarului englez.

Voiam totuși să contemplan trecutul de aproape, pentru a ști exact ce a rămas și ce a dispărut. Deoarece exista o criză a spațiilor de locuit și oamenii trebuiau să se îngheșue, locuința mea fusese împărțită. Frumoasa mea fereastră are acum lîngă ea o ușă, fiindcă în camera respectivă locuiește în prezent o întreagă familie. Pe vremuri eu mai aveam încă o cameră și o bucătărie. Între cele două locuințe era o alee unde creștea o salcie înaltă. Îmi amintesc că am plantat-o cînd era foarte mică. Acum, în fosta mea casă locuiesc două familii simpatice, iar o femeie care locuia acolo m-a lăsat, amabilă, să-mi revăd vechile camere. Aici a fost singura dată cînd am avut sentimentul că timpul s-a oprit în loc. Locuința era amenajată exact ca pe vremuri, atîta doar că masa mea fusese mai înaltă și lipită de fereastră, ca să am lumină mai bună cînd desenam hărțile pentru guvern. Nou era și contorul de curent – eu foloseam pentru iluminat petrol lampant și așchii de pin. Aceste două familii aveau din nou flori la fereastră în vechile și îndrăgitele oale tibetane. Multă vreme, localnicii nu au mai îndrăznit să planteze nici o floare, pentru că își aminteau cum Gărzile Roșii le-au spart cu brutalitate ghivecele cu flori, ca să nu mai rămînă nimic vesel și colorat în casele lor.

Am vizitat, desigur, și fosta casă a lui Yütök, în care am locuit timp de doi ani, când celebrul nobil a fost în călătorie în India. El m-a rugat ca în timpul absenței lui să-i cultiv în grădină flori și legume și mi-a pus la dispoziție toți servitorii lui. Casa se afla în apropierea cunoscutului pod de turcoaz, așa-numitul Yütok Sampa. Podul impresionant, acoperit cu plăci de ceramică de culoare turcoaz, a fost între timp înconjurat cu ziduri și servește ca șopron pentru scule, dar pe vremuri lumea traversa peste el un mic râu. Aici, exact vizavi de pod, trebuia să fie și casa lui Yütok, dar aceasta arsesese și se mai puteau vedea doar pereții goi și găurile negre ale ferestrelor. Nimeni nu putea să-mi explice ce se întâmplase. În secret se spunea că a fost incendiată probabil de mișcarea tibetană de rezistență, la fel ca marea registratură din cartierul chinezesc al orașului, unde erau arhivate informațiile despre familiile tibetane pe care le adunase puterea de ocupație. Această explicație ar putea fi adevărată, pentru că în fața casei lui Yütok se mai puteau vedea pancartele roșii oficiale inscripționate cu ideograme chinezești.

Nu am mai găsit casa ministrului de Externe Surkhang, pe al cărui fiu l-am salvat de la înec. După acel episod mi-a pus și el casa lui la dispoziție, o clădire mare în apropierea râului, numită Polingka. Acolo, în grădina impresionantă, am cultivat de asemenea legume, iar servitorul meu Nyima, care m-a însoțit când am fugit din țară pînă la Brahmaputra, după care s-a întors în Tibet, a trăit în prima perioadă după intrarea chinezilor în țară din această grădină de legume. A cîștigat niște bani pentru traiul zilnic vînzînd legume chinezilor. Bineînțeles că îmi aduc aminte, în timpul șederii mele de acum în Lhasa, de toți oamenii alături de care am

trăit acum treizeci de ani. În primul rînd, desigur, de Peter Aufschnaiter, experimentatul meu tovarăș, cu treisprezece ani mai în vîrstă decît mine, al cărui motto era: „Să fii mai mult decît pari!”. Pentru mine, el a fost mereu un model. Cînd Aufschnaiter a trebuit să părăsească Lhasa, exact ca mine, a decis să meargă în Nepal prin Kyirong. Voia neapărat să mai vadă o dată acel sat „al fericirii și păcii sufletești”, unde am petrecut mai multe luni cînd am fugit din lagărul de prizonieri de război. Eu însumi am călătorit cu grupul lui Dalai Lama prin Valea Chumbi și mai departe pînă în Sikkim. Artefactele descoperite de Peter Aufschnaiter în timpul săpăturilor pentru amenajarea canalizării din Lhasa după proiectele lui, artefacte care au o mare valoare arheologică, le-am luat cu mine cînd am traversat Himalaya, deoarece drumul meu mergea direct spre India, și le-am lăsat în această țară. Din păcate, obiectele nu au ajuns încă în Elveția, la Muzeul de Etnologie din Zürich, unde se află deja însemnările lui Aufschnaiter, prelucrate și conservate de Martin Brauen.

Hugh Richardson, reprezentantul Marii Britanii în Lhasa, a avut unele neplăceri din cauza mea și a lui Aufschnaiter. Richardson trebuia să-și îndeplinească obligațiile de serviciu și să dea curs solicitărilor misiunii diplomatice din Delhi de care aparținea, conform cărora noi doi trebuia să fim trimiși înapoi în India. Astfel, el mergea din cînd în cînd la Ministerul de Externe tibetan și se interesa de munca noastră. Tibetanii au reacționat foarte lent, mai precis nu au reacționat. Cînd Richardson a fost convins că eram total apolitici și că veniserăm în Tibet mînați de cu totul alte interese, a pus capăt solicitărilor lui. Ne-am cunoscut

apoi mai bine, am jucat împreună tenis, uneori și brigde, și am fost invitați la el acasă. Am împrumutat de la dînsul cărți englezești și filmele pe care i le-am prezentat lui Dalai Lama în cinematograful construit pentru el. După proclamarea independenței Indiei, Richardson nu a părăsit imediat Lhasa, ci a mai rămas acolo pînă în 1950. Astăzi se numără printre cei mai buni cunoscători ai țării și a scris un dicționar tibetan și o gramatică, plus o carte excelentă despre istoria Tibetului și o descriere exhaustivă a coloanelor de piatră Doring, pe care au fost sculptate evenimente istorice. Mai tîrziu a fost conferențiar la diferite universități, cel mai mult timp petrecîndu-l în Seattle. Richardson trăiește azi în St. Andrews, Scoția, unde este membru al celui mai vechi club de golf din lume, iar datorită lui sînt și eu membru al acestui club. De fiecare dată cînd ajung în Scoția, mă bucur să fac o partidă de golf cu el.

Alți doi britanici din Lhasa erau Reginald Fox și Robert Ford, al căror destin a fost de asemenea influențat de declarația de independență a Indiei. Cînd chinezii au amenințat Tibetul, guvernul tibetan l-a angajat pe Fox ca tehnician de transmisiuni și i-a dat misiunea de a amplasa stații radio în cîteva puncte strategice. Pentru punctul fierbinte al confruntărilor din Chamdo, capitala provinciei Kham, Fox l-a luat ca ajutor pe tînărul englez Robert Ford. Ford a călătorit spre Chamdo cu o mare caravană și în curînd puteai vorbi cu el prin radio. Din nefericire, însemnările pe care le-a făcut Ford despre aceste convorbiri nevinovate i-au fost fatale puțin mai tîrziu. Chinezii l-au acuzat de cele mai incredibile fapte și l-au aruncat pentru cinci ani în închisoarea din Chungking. Cartea sa *Prizonier în Tibet* relatează aceste întîmplări. Astăzi este consul general al Marii

Britanii și, deoarece cunoaște multe limbi străine, sînt puține țări pe pămînt în care nu ar putea lucra. Din 1983 este pensionar. Și cu el păstrez legătura. Reginald Fox s-a căsătorit cu o tibetană și a murit mai tîrziu în Kalimpong.

În 1949, Lhasa a primit niște vizitatori foarte interesați. Este vorba de americanii Lowell Thomas senior și junior. Amîndoi filmau și fotografiau locurile și oamenii. Fiul scria cu talent jurnalistic un bestseller, iar tatăl, un celebru comentator de radio în America, făcea înregistrări audio pentru emisiunile lui. M-am împrietenit cu tatăl și el a fost cel care mi-a trimis în 1978 prima carte poștală din Lhasa. Se număra printre oamenii din anturajul lui Arthur Schlesinger, unul dintre primii înalți funcționari americani cărora chinezii le-au permis să meargă la Lhasa. Thomas a scris deprimat despre schimbările din Lhasa. „Nu ai mai putea recunoaște orașul. Pe palatul Potala este agățat un steag mare cu Mao, iar difuzoarele emit lozinci politice peste Lhasa.” Thomas a fost președinte al Explorer Club din New York și uneori ne întâlneam la festivitățile anuale. Mereu activ spiritual și cu contacte în lumea întreagă, a murit de curînd, la vîrsta de aproape nouăzeci de ani.

Șederea mea în Tibet m-a marcat fără îndoială pentru tot restul vieții. Nu mi-am mai practicat vechea meserie de profesor de geografie și de sport, ci am continuat cu ceea ce am început în tinerețe: alpinism și călătorii în teritorii necercetate. Tot ce am făcut a fost impregnat de dragostea mea deosebită pentru Asia, iar mai tîrziu în special pentru cultura tibetană. Călătoriile fac parte și astăzi dintre lucrurile care îmi dau senzația de împlinire a vieții mele, dar consider că este un privilegiu al îmbătrînirii faptul că mă interesează mai mult drumul pînă la munte și în jurul lui, cu oamenii, plantele și animalele sale, decît escaladarea

vîrfului. Noțiunea de aventură se pare că și-a pierdut din amploare pentru mine, dar nu este mai puțin plăcută.

Nu aş dori să închei acest capitol fără să povestesc o întâmplare veselă cu o altă cunoştinţă veche. În 1953, cînd am fost în Anglia la prezentarea cărţii mele *Şapte ani în Tibet*, care fusese tradusă în engleză şi pentru care Peter Fleming a scris o prefaţă, am ținut o serie de prelegeri. În timpul unei conferinţe la Royal Festival Hall, am găsit o scrisoare a fostului meu comandant de lagăr din Dehra Dun, colonelul Williams. Acesta scria: „În calitate de comandant al lagărului de prizonieri de război din India, a trebuit să îndur multe ocări şi reproşuri din cauza evadării dumneavoastră. Asta nu e de ajuns, astăzi mai trebuie să plătesc şi bilet de intrare ca să aflu de la dumneavoastră cum aţi reuşit atunci să fugiţi”. Este tipic pentru umorul şi fair-play-ul britanic faptul că în sala plină pînă la refuz au izbucnit ropote de aplauze cînd am citit această scrisoare.

Azi și ieri

Era o zi obișnuită din luna aprilie 1982. Nu era Anul Nou, nici data din luna a patra cînd s-a născut și a murit Buddha și care face ca luna aceasta să fie una de post și de sărbătoare. Cu toate acestea, în Barkhor vedeam mai mulți pelerini decît în timpul acestor mari sărbători. Înconjurau templul sfînt, se aruncau la pămînt rugîndu-se și proster-nîndu-se, așa cum fac pelerinii, învîrtindu-și moriștile de rugăciune și murmurînd „*Om-mani-padme-hum*”. Uneori, în locul boțurilor de unt care trebuie aduse ca ofrandă zeilor, ei au sticle de ulei, precum și vechii și frumoșii *tsamku*, săculeți de piele în care duc celebra *tsampa*, făină de orz prăjit. La fiecare altar am văzut din nou grămăjoarele de *tsampa*; un călugăr bătrîn le-a luat de acolo, apoi a turnat uleiul în lămpile de unt. Se aduc atît de multe ofrande, încît aceste mici lămpi dau pe dinafară și nu mai este loc suficient pentru grămăjoarele de *tsampa*. Acest surplus este hrana paznicului templului și a puținilor călugări care în prezent lucrează acolo ca paznici de muzeu. Cu toate acestea, rațiile lor sînt doar o mică parte a ofrandelor. Cea mai mare parte se toarnă în canistre și se livrează administrației templului. Am văzut și bancnote pe altare – în orice caz, numai bani chinezești.

Grupul nostru de vizitatori din Europa și America avea așa-numiții „bani pentru turiști”, cu care se putea plăti doar

în magazinele amenajate special pentru turiști. Aceasta este, desigur, o măsură a guvernului, care urmărește să controleze valuta ce intră în țară. Peste tot vezi doar bancnote chinezești și mă gândesc adesea la frumoasele monede de argint, cu cele opt simboluri ale fericirii, care circulau la Lhasa pe vremea mea. Acestea pot fi cumpărate uneori ca suvenire din bazar; odată, o tibetană bătrână, care mă cunoștea de mai demult, mi-a strecurat o astfel de *tranka*, pe care oamenii o consideră o raritate. De când au scăzut impozitele, pe piață se pot vedea din nou boțuri de unt, ceva mai proaspete ca odinioară, deoarece transportul nu mai durează atît de mult. Apoi, se găsește ceai chinezesc, dar nu am mai văzut nici ceaiul dulce, care se consuma cu mare plăcere în Lhasa, nici ceaiul cu unt, descris atît de des. La casa noastră de oaspeți primeam doar mîncare chinezească de calitate mediocră. Nu am mîncat nici măcar o dată delicioasele găluște tibetane *momo* sau *sha*, foarte condimentate și umplute cu carne. Cina trebuia luată punctual la ora 18.30; era servită de tibetane tinere, angajate la casa de oaspeți. Dacă veneai prea tîrziu sau doreai să comanzi ceva în plus, ți se spunea că bucătarul a plecat la ora 19. Ce deosebire față de vremurile de demult! Bucătarul și servitorii își iubeau stăpînul și s-ar fi trezit bucuroși și la miezul nopții pentru a pregăti ceva! Mă gândesc la servitorul meu Nyima, care a avut grijă de mine mai mulți ani în Lhasa și care era foarte atașat de mine. Se întîmpla adesea să mă aștepte seara tîrziu la ușa casei unor oameni pe care îi vizitam, deși îl trimisesem la culcare! Se temea să nu fiu atacat pe drumul spre casă și mă aștepta înarmat cu o sabie, gata să-și riște viața pentru mine. Astfel de

relații nu aveau în nici un caz de-a face cu sclavia, așa cum afirmă chinezii.

În căsuțele lor, tibetanii mai gătesc încă preparatele tradiționale din făină de orz și carne de iac uscată la aer, printre care și delicioasele *momo*. La fel stau lucrurile și cu îmbrăcămintea. Deja în Sichuan am observat că nu mai sînt decît puțini locuitori din tribul Shan care umblă în minunatele lor costume populare printre „furnicile” verzi și albastre. Acești minoritari de la granița cu Birmania erau timizi și temători, dat fiind că toți se uitau la ei și voiau să-i fotografieze, deoarece ofereau o priveliște rară și îmbucurătoare. Oamenii erau și mai reținuți și ezitau să-și îmbrace frumoasele costume populare după ce ani de zile li s-a interzis categoric să se abată de la ținuta uniformă impusă de chinezi. Nu mai purtau haine brodate, colorate, nu mai purtau podoabe, nu mai era nici o diferență între nobili, simpli cetățeni și călugări. Cred că tibetanii ar trebui încurajați să poarte vechile lor haine colorate înainte să fie prea târziu și generația viitoare să le poată admira doar în muzee.

În timpul plimbărilor prin bazar am descoperit la negustorii tibetani, spre marea mea bucurie, vechiul abac chinezesc, acea mașină simplă de calculat, cu bile de lemn, care pe vremuri, în Lhasa, mă făcea destul de des de rușine. Căci, la cererea lor, îi învățasem pe cîțiva tibetani să facă calcule, de exemplu înmulțirea și adunarea. În timp ce eu încă mai calculam, abacul dăduse de mult rezultatul. Este ca o mașină de calculat modernă. Introduci o cifră, apoi pe a doua și afli imediat rezultatul. Mai există o deosebire la calculat: cînd fac o afacere, chinezii și tibetanii numesc mai

întîi numerele mari și apoi pe cele mici¹. Aș dori să mai menționez și concepția total diferită asupra timpului pe care am observat-o în numeroșii ani de conviețuire cu asiaticii și pe care mi-am însușit-o și eu. În vremurile noastre, marcate de un ritm rapid al vieții, oamenii visează la relaxare, liniște și armonie, pe care speră să le atingă prin muzică și meditație. Dar cred că putem doar să visăm la așa ceva; de atins, nu putem atinge această stare. Este un punct de pornire pe care nu-l putem prelua pur și simplu de la această cultură diferită și un izvor pe care trebuie să-l găsim noi înșine. Trebuie să fii asiatic, să crești în acest mediu, pentru a practica yoga în adevăratul sens al cuvîntului; la noi, yoga rămîne doar un exercițiu de gimnastică, fără rezultat spiritual.

Există o serie de întîmplări interesante pe care le-am trăit cu tibetanii, care ilustrează foarte clar concepția lor diferită despre timp. Trebuie spus că în această țară, cu excepția unor tibetani progresiști, nimeni nu avea ceas. Cu toate acestea, ei puteau spune cu precizie ora la care, de exemplu, doreau să se întîlnească. Există la ei *chake tangpo*, primul cîntat al cocoșilor, apoi al doilea și al treilea, după care urmează *namlang*, zorii de zi, apoi *nyimashar*, răsăritul soarelui – și așa, împart cele 24 de ore, pînă la miezul nopții, în intervale scurte.

În Lhasa aveam misiunea de a le transmite lui Dalai Lama și Ministerului de Externe știri din lumea întreagă, pe care le aflam de la un radio cu baterii. Într-o zi, trebuie să fi fost prin 1948 sau 1949, le-am adus lui Dalai Lama

1. În germană se citește mai întîi cifra unităților și apoi cea a zecilor, de exemplu 74 se citește „patru și șaptezeci” (n.tr.).

și miniștrilor săi o știre senzațională din punctul meu de vedere: un avion cu reacție traversase Oceanul Atlantic în doar șase ore și jumătate. Le-am relatat acest fapt plin de entuziasm și mă uitam la ei, așteptînd o reacție pe măsură, însă nu a urmat decît o tăcere lungă, pînă cînd un ministru a întrebat: „De ce?”. Nu am putut da nici un răspuns. La fel ni s-a întîmplat mie și soției mele cînd am primit în vizită un călugăr lamaist cu care eram prieteni. Era o seară de iarnă și, pe la ora zece, tibetanul s-a ridicat brusc și a vrut să meargă la gară.

„Cînd ai tren?”, l-am întrebat.

„Nu știu”, a răspuns.

„Atunci, hai să ne uităm”, i-am zis.

„Nu”, a răspuns el, „nu-i nevoie. Merg la gară și la un moment dat tot va veni un tren.”

Tibetanii privesc cu o răbdare asemănătoare și transformările din propria țară. Cînd Hu Yaobang a vizitat Tibetul și a stat în țară timp de o lună, iar apoi lucrurile chiar s-au ameliorat, deoarece cîțiva chinezi din administrație au fost înlocuiți cu funcționari locali, tibetanii au rămas în expectativă. Ei știu azi că Beijingul a trimis, în compensație, mai mulți soldați în țară, așa încît numărul chinezilor din Tibet a rămas neschimbat. În Lhasa se spune: „Au plecat chinezii albaștri, dar au venit cei galbeni”. Soldați în loc de civili. Cu toate acestea, nomazii nu mai sînt obligați să devină sedentari și au dreptul să circule liber, ca în vremurile de demult. Prin scăderea impozitelor, a apărut automat o piață liberă. Ce s-a întîmplat? Mai întîi cu precauție, în cantități mici, tibetanii au început să coasă boțuri de unt în stomacuri și bășici de animal și să le vîndă în bazar. Era un nou început sau doar *tsüma*, cum o numesc tibetanii? Nu era

o libertate reală, deoarece Beijingul continuă să controleze foarte sever țara.

Cei mai mulți soldați și funcționari chinezi nu au inteligența și viziunea largă a lui Hu Yaobang. Sub pojghița de sărăcie și murdărie ei nu recunosc valoarea poporului tibetan și nu se simt bine în această țară. Guvernul a rezolvat problema mărindu-le salariile și asigurându-le un concediu în patrie, cu avionul. Doar astfel a fost posibil să trimită, pentru un timp limitat, funcționari și soldați chinezi în ținutul pe care aceștia îl considerau „nesocialist”. Nimeni nu voia să meargă voluntar în această țară aspră, cu furtuni de nisip și nopți de iarnă cumplit de reci. Cât de frumos e acasă, în provincia Sichuan, cu clima ei caldă, tropicală, cu păduri și civilizație, cu mașini și cinematografe! Dar și această repulsie a chinezului obișnuit are un avantaj: peste tot unde m-am plimbat și m-am interesat, în garnizoane și barăci, munca civilă, cum ar fi cea din sectorul administrativ sau de la popotă, era efectuată deja de tibetani. Se întrevedea și aici un licăr de speranță.

Pe lângă exemplul Bhutanului, pe care l-am menționat într-un capitol anterior, există și viziunea unei comunități chineze, așa cum o practicăm și noi în Comunitatea Europeană. De ce nu ar fi posibil să trăiască în pace și acest uriaș imperiu chinez, incluzând minoritățile sale? Steagul chinez cu cele cinci stele, dintre care una reprezintă Tibetul, este deja un semn în această direcție. Premisele nu sînt foarte rele, deoarece chinezii sînt fără îndoială oameni destoinici, iar performanțele lor sînt recunoscute în toată lumea. Tibetul și celelalte minorități cărora li s-a permis să-și păstreze limba, cultura, datinile și obiceiurile ar putea fi pur și simplu o parte a acestui uriaș imperiu galben, dacă

ar fi tratate nu ca minorități, ci ca parteneri. Decisivă în cazul Tibetului este, desigur, opinia lui Dalai Lama. Cele două părți negociază, iar de la Beijing vin mereu invitații ca Dalai Lama să se întoarcă în țară. Ar fi o șansă să li se prezinte chinezilor un concept bine gândit, prin care regele-lama să-și exprime cât se poate de clar condițiile. Când m-am întors din Lhasa, primul drum pe care l-am făcut a fost la Dharamsala, pentru a-i prezenta lui Dalai Lama impresiile mele despre Tibet.

Vorbesc cu Dalai Lama

Mi se pare important să-i împărtășesc cititorului chiar la mijlocul cărții gândurile și opiniile lui Dalai Lama, pe care acesta mi le-a transmis când l-am vizitat după călătoria mea în Tibet.

Am impresiile bine structurate în minte și stau în fața casei sale, așteptînd să-i vorbesc despre țara lui, pe care nu a văzut-o de douăzeci și patru de ani. El mă cheamă înăuntru, eu intru, îi dau o panglică purtătoare de noroc și cîteva casete video despre Tibet și îi spun: „Te cunosc de aproape patruzeci de ani, dar, de fiecare dată cînd ne întîlnim, inima îmi bate ca în ziua cînd te-am întîlnit pentru prima oară în Lhasa”. La auzul acestor cuvinte, izbucnește într-un rîs jovial, după firea lui veselă. I-i prezint pe nepoții mei, iar Irene, cea mai mare dintre cele două fete, îi înmînează un tort Sacher din Viena. Îl avertizez pe Dalai Lama să verifice mai întîi dacă nu cumva tortul, care i-a fost adus cale de peste zece mii de kilometri pînă în nordul Indiei, pe mare zăpușeală, nu s-a făcut terci. La aceste cuvinte, el rîde din nou, pentru că am numit terciul *thugpa*. În Tibet, asta este o supă groasă, foarte îndrăgită. Dar chiar dacă tortul este acum o *thugpa*, el poate aprecia buna noastră intenție.

Dalai Lama mă întreabă pe ce rută am venit în Tibet, iar eu îi explic că am zburat de la Chengdu la Lhasa. „La

aterizare am văzut în Valea Brahmaputrei un prim-semn îngrozitor, o amară confirmare a veștilor proaste conform cărora cea mai veche mănăstire a Tibetului, Samye, a fost distrusă total. Încă se mai vede zidul circular exterior, dar nu mai există nici un templu și nici o *stupa*".

Dalai Lama mă întreabă dacă am fost împiedicați când am vrut să fotografiem, iar eu îi răspund că nu e ca la ruși sau ca în alte cîteva țări. „Nu a existat nici o interdicție. Puteam să fotografiem în toate gările, pe toate podurile și chiar și din avion.” Îi povestesc că am întâlnit-o pe Drölma, care acum este ghid turistic, și că am fost avertizat de colegii ei chinezi să nu stau de vorbă cu ea. Îi spun lui Dalai Lama că un ghid chinez mă tot întreba de ce cheltuim noi o grămadă de bani ca să călătorim printr-o țară atît de înapoiată.

Dalai Lama se interesează cum s-au comportat cu mine tibetanii, poporul simplu de pe stradă și țărani din sate. Îi povestesc că în Barkhor am văzut prosternîndu-se mai mulți pelerini ca niciodată, că majoritatea provin din provincia Amdo, dar că există și mulți khampa, iar aceștia sînt mîndri cum au fost dintotdeauna. „Umblă cu capul sus pe străzile din Lhasa și sînt respectați, cum erau și odinioară. Oamenii din Amdo trebuie să călătorească șase zile cu un camion descoperit, iar pentru asta plătesc o avere. Erau foarte mulți pelerini care se prosternau, și doar în fața porții Tsuglagkhang se prosternau pe pavajul de piatră douăzeci pînă la douăzeci și cinci de pelerini. În rest, în cartierul chinezesc nu mai sînt tibetani, dar nici nu vezi decît rareori soldați chinezi în Barkhor.” I-am adus cîteva fotografii cu credincioși și alte scene și îi povestesc despre

priveleştea urîită a acoperişurilor de tablă şi a cazărmilor pe care o vezi dinspre Potala. Dalai Lama se uită mult timp la fotografii şi spune apoi: „Sînt toate construcţii ieftine, care nu vor rezista mult”. Îi răspund: „Desigur că nu sînt la fel de rezistente precum casele tibetane şi nu te apără deloc de frig”.

Eram însoţit de doi oameni din televiziune, pe care i-am prezentat lui Dalai Lama. Aceştia i-au adus cîteva filme, ca să vadă cum aveam de gînd să descriem public călătoria noastră în Tibet.

Apoi am vorbit despre detaliile călătoriei noastre. Am ajuns şi la numele lui Wangdü. Am spus: „Cred că în sufletul lui a rămas tibetan, aşa cum a fost mereu. A confundat doar religia cu biserica şi instituţiile bisericeşti cu credinţa”.

Plecarea din Tibet a lui Dalai Lama nu a fost decisă din motive personale, ci din raţiuni de stat, şi întrebarea care se pune acum este dacă a fost o decizie corectă să părăsească ţara sau ar fi fost mai bine să rămînă acolo. L-am întrebat dacă se gîndeşte la întoarcere, iar el mi-a răspuns: „Scopul şederii mele în străinătate este acela de a-mi sluji poporul. Chestiunea este foarte simplă: dacă poporul din Tibet se simte cu adevărat bine acolo, atunci refugiaţii se vor întoarce în ţară, inclusiv eu. Pînă atunci însă, sînt convins că îmi pot sluji ţara mai bine din afara graniţelor ei. Ce părere ai despre asta?”. Încerc să-i dau un răspuns: „Şi eu sînt de aceeaşi părere. Acum, dacă te întorci, eşti la mîna chinezilor. Şi ştim bine cît de puţină încredere poţi avea în ei. Gîndeşte-te la soarta lui Panchen Lama, care a stat nouăsprezece ani în arest la domiciliu. Dar cîtă vreme te afli în afara Tibetului, le dai băţai de cap. Chinezii au înţeles între

timp că inima tibetanilor bate acolo unde ești tu. Desigur că trebuie să ne gândim și la o întoarcere viitoare. Cum ți-o imaginezi și ce condiții ai pune pentru asta?”. Dalai Lama îmi răspunde: „Momentan, multe lucruri se ameliorează în Tibet și nutresc admirație pentru actuala conducere chineză. Ea are curajul să recunoască greșelile trecutului. Și a promis să fie mai blândă cu noi. În principiu, sînt foarte optimist și plin de speranță. Cu toate că unele lucruri s-au îmbunătățit, sîntem departe de a fi mulțumiți. Dar cred că are loc o evoluție pozitivă. Cu atît mai greu este pentru mine să spun cînd mă voi întoarce. Promesc multe scrisori și în întrevederile pe care le am vîd că lumea este de părere că în nici un caz nu ar trebui să mă întorc acum. Chiar și străinii care țin la Tibet – inclusiv tu – sînt aproape toți de părere că nu ar fi înțelept să mă întorc în acest moment”.

Plin de revoltă, îi povestesc despre Conferința Mondială pentru Patrimoniul a UNESCO, care se încheie acum în Mexic, după două săptămîni de lucrări. În timpul consfăturilor au fost adoptate peste două sute de rezoluții. În declarația finală, adoptată cu unanimitate de voturi, s-a subliniat necesitatea de a păstra identitatea culturală a popoarelor și de a recunoaște egalitatea și demnitatea tuturor culturilor. S-a spus că libertatea de conștiință și de exprimare este indispensabilă. „Nu este o ironie”, îl întreb pe Dalai Lama, „că se cheltuiesc milioane pentru astfel de conferințe, unde se adoptă decizii care contrazic total situația din Tibet și din alte țări?”.

Îl întreb care mai este situația contactelor lui cu guvernul de la Beijing. „Negociez de ani de zile cu chinezii. Am

trimis delegații în Tibet ca să văd cum stau lucrurile acolo. Și acum sînt în contact direct cu guvernul. Relațiile mele cu Beijingul au devenit, fără îndoială, mai deschise și mai bune. Acum va trebui să aștept, să văd dacă bunele lor intenții vor fi transpuse în faptă. Din nefericire, există o prăpastie uriașă între intențiile guvernului de la Beijing și chinezii care îi execută ordinele în Lhasa. Totuși, cred că lucrurile se mișcă. Dar va mai dura un timp.”

„Dacă tot vorbești de timp, trebuie să avem în vedere că voi în Asia gîndiți în cu totul alte intervale de timp decît noi în Europa. Cu toate acestea, și eu întrevăd o speranță la orizont. Delegații tăi ți-au adus vreo veste pîzitivă de la Beijing?” „Sînt convins că actualul guvern de la Beijing negociază serios și onest. Este mult mai uman decît cel anterior. Cînd actualul lider chinez Hu Yaobang a venit în Lhasa, a recunoscut deschis greșelile pe care le-a făcut guvernul lor în trecut. Și-a cerut scuze și pentru faptele îngrozitoare comise. Tibetul trebuie să-și păstreze moștenirea culturală uriașă și tocmai acest lucru le oferă oamenilor un sens și curaj pentru viața de zi cu zi. De aceea este foarte important să avem grijă de cultura și religia tibetane și am făcut totul și în exil pentru a le păstra. În ultimii douăzeci și patru de ani am călătorit și eu, am fost în America de Nord, Europa, Australia și Japonia. Am putut întemeia nouă centre budiste și, prin participarea la mari expoziții, am putut familiariza lumea cu cultura noastră.”

Îl asigur că lumea liberă nu-și poate imagina un ambador mai bun pentru cauza păcii decît este el. Îl rog să înțeleagă că sînt mîndru și fericit că îi sînt prieten de peste treizeci de ani. La despărțire, îl încredințez pe Dalai Lama

că poporul său a pierdut, ce-i drept, totul din punct de vedere material, dar valorile ideale nu i le-a putut lua nimeni. Consider că este obligația mea să trezesc și prin această carte simpatie și înțelegere pentru tibetani, să duc mai departe cultura lor prin prelegeri, expoziții, discuții și imagini.

„Cultura este cea mai puternică armă a noastră”

Am avut ocazia să aflu la Dharamsala și opinia unor tibetani importanți cu privire la prezentul și viitorul țării lor. Prima discuție am purtat-o cu Ngari Rinpoche, fratele cel mai mic al lui Dalai Lama, care este mereu alături de acesta în calitate de secretar personal.

„Ocupația chineză a Tibetului a fost cel mai cumplit mod de colonizare care a existat vreodată în lume”, spune Ngari Rinpoche în discuția noastră. „Abuzurile suferite de tibetani, spălarea creierelor și foametea au avut loc încă înainte ca banda celor patru și Gărzile Roșii să vrea să distrugă total țara. Dalai Lama și tibetanii din exil au dreptatea de partea lor. Este încurajator faptul că ei simt că sînt pe drumul cel bun. Acum, după douăzeci și patru de ani, se confirmă că tibetanii au avut dreptate. Resimt «dezghețul» ca pe un fapt pozitiv, iar numeroasele schimbări sînt o rază de speranță pentru viitor. În orice caz, chinezii trebuie să-i trateze pe tibetani cu mai mult respect. China este o țară uriașă, cu o mare tradiție și cu valori culturale importante. Cele două popoare trebuie să conviețuiască, dar nu în sistemul pe care l-au aplicat chinezii în trecut. Schimbările sînt încurajatoare, dar numai viitorul va arăta dacă ele au fost făcute cu intenții serioase.”

Ngari Rinpoche continuă: „Personal, cred că guvernul de la Beijing chiar are o atitudine schimbată. Însă modul în care sînt executate comenzile de la Beijing de către autoritățile din țară și de către colaboratorii lor tibetani este o cu totul altă chestiune. Problema e că există o deosebire uriașă între guvernul de la Beijing și cei care guvernează de fapt în Lhasa.

Colaboratorii, «*go nyipa*» sau «bicefalii», sînt cei mai răi oameni pe care i-a născut vreodată Tibetul. Numai lingăii sînt acceptați și promovați de chinezi. Acești tibetani «bicefali» nu au nici o morală. Majoritatea intelectualilor tibetani ori au plecat în exil, ori au murit. Colaboratorii sînt niște oportuniști care încearcă să-și salveze pielea. Îi scuz chiar pe oameni ca Ngabö, Wangdü și Kapshö, căci ce altceva pot face decît să colaboreze atunci cînd sînt constrînși prin violență? Dar, în sufletul lor, ei țin la Tibet.

Noi, cei din jurul lui Dalai Lama, considerăm că multe lucruri trebuie văzute mai global, cel puțin în context asiatic. Iar conflictele la nivel mondial sînt mult mai importante. America trebuie să colaboreze cu China și Pakistanul și de aceea Indira Gandhi este silită să pactizeze cu Rusia. O soluție ideală de durată ar fi crearea unui stat-tampon tibetan între cele trei mari puteri – China, Rusia și India –, care ar garanta pacea pentru mult timp. Așa cum a fost cîndva! Chinezii nu vor renunța niciodată la Tibet. Dar timpul a arătat că izbucnesc mereu revolte și posibilitatea unui stat independent nu se poate exclude total pe viitor. Noi, tibetanii, avem timp. China va avea dificultăți tot mai mari, pentru că nu mai puțin de 60% din țară este formată din provincii cu minorități, de exemplu Xinjiang, Manciuria, Mongolia și Tibetul”.

Îi dau dreptate lui Ngari Rinpoche și subliniez că tibetanii pot gândi în termeni de generații, decenii și secole. Ei au o cultură înaltă, o medicină milenară și științe ale spiritului bine fundamentate. Au demonstrat lumii că formează o națiune chiar și în exil și că au dreptul să fie un popor independent. Poate că vor reuși în cele din urmă să convingă de acest fapt și opinia publică mondială. Ngari Rinpoche îmi răspunde: „Dacă măcar SUA ar spune că tibetanii sînt o națiune independentă! În cazul în care chinezii nu le acordă din nou independența, vom aplica sancțiuni și le vom tăia sprijinul”.

Dar pentru asta e nevoie de timp, iar singurul lucru realist din toate aceste idei de viitor este că tibetanii au timp. Chinezii au nevoie urgent de ajutor străin, au nevoie de valută, iar dacă națiunile mari i-ar sprijini pe tibetani, sancțiunile economice aplicate Chinei ar putea fi o cale pentru obținerea independenței. Sigur, și tibetanii știu că, în același timp, pentru marile națiuni sprijinul acordat unor state precum China este o bună afacere. Deoarece China este țara cu cea mai mare populație de pe glob și, prin urmare, reprezintă o piață de desfacere excepțională.

Tibetanii au în Dalai Lama un ambasador important, cu carismă, care călătorește și trebuie să călătorească peste tot în lume, pentru a le susține drepturile pe toate continentele. Cînd chinezii au încercat să distrugă cultura tibetană, au făcut o mare greșală. Au scăpat din vedere faptul că Tibetul formează o unitate etică, sub conducerea lui Dalai Lama și a unei religii. Unii tineri au cerut recucerirea libertății prin violență. Aceștia și-au făcut la un moment dat un model din Arafat și din palestinieni, dar au înțeles între timp că nu merge așa. Este bine totuși că există oameni

tineri dispuși să-și sacrifice timpul pentru o idee. Desigur, tibetanii simt în sinea lor că trebuie să lupte și să-și pună chiar viața în joc. Dar trebuie să fie realiști. Ei nu au arme și trebuie să găsească alte mijloace pentru a lupta. Rinpoche subliniază mereu: „Noi avem cultura noastră. Ea este arma noastră cea mai bună. De aceea trebuie să ne cultivăm și să ne dezvoltăm mai departe religia, filosofia și medicina. Ele sînt o cheie pentru viitorul Tibetului. Cultura este oricum cea mai mare putere a lumii. Cel mai bun exemplu este Iranul. Statele Unite, cu toți banii lor, nu au putut face nimic împotriva religiei ayatollahului Khomeini. Sau gîndiți-vă la marea influență a papei în lumea catolică”.

Și Jigme Tsarong, care se ocupă de ani de zile cu medicina tibetană, mi-a spus într-o discuție: „Cultura este o forță pașnică și chinezii trebuie să înțeleagă că noi, tibetanii, sîntem puternici prin morala și religia noastră, iar violența nu va schimba asta niciodată. De aceea și medicina noastră are atîta succes, pentru că este o combinație între spirit și materie. Voi în Occident tratați numai ceea ce se poate vedea. Noi, cu medicina noastră spirituală, abordăm și lumea invizibilă. Noi știm că atitudinea spirituală este întotdeauna superioară. Puteți să ne torturați și să ne martirizați, dar spiritul nu ni-l puteți înfrînge astfel”.

Este o știință a libertății care îi face pe tibetani să gîndească astfel. Chinezii au avut nevoie de treizeci de ani ca să înțeleagă această înțelepciune a tibetanilor și de aceea, poate, acum încearcă să-i trateze mai blînd. Dar cine știe dacă nu o fac cu gîndul ascuns de a-i încuraja pe oameni prin această toleranță, pentru ca apoi să aplice din nou măsuri dure. Orice ar face acum pentru tibetani, chinezii nu se pot ridica deasupra suspiciunii că într-o zi vor face exact contrariul.

Vorbele sincere ale lui Lobsang Samten

Nu la fel de împăciuitoare ca Ngari Rinpoche, care exprimă de fapt și gândurile lui Dalai Lama, este fratele său mai mare, Lobsang Samten. El a participat la delegația care a vizitat Tibetul între lunile august și noiembrie 1979, prima dintre cele trei delegații ale lui Dalai Lama. Este inimaginabil ce s-a întâmplat atunci. Religia și patriotismul au format o alianță în fața căreia chinezii au fost neputincioși. Trebuie să înțelegem declarațiile lui Lobsang Samten, care sînt marcate de o furie și o tristețe fără margini. De la prima lor vizită la Beijing au fost întâmpinați cu cuvintele: „Ce popor sînteți voi, tibetanii? Nu am obținut nimic, oricîtă violență am folosit. V-am chinuit cu spălarea creierelor, v-am torturat și v-am ucis, dar nu v-am putut distruge credința”. Declarații asemănătoare a făcut și un geolog german care a participat la o conferință la Beijing. Cînd s-a discutat despre destinul Tibetului, un funcționar superior a trebuit să recunoască faptul că acolo nu merge fără religie. Lobsang Samten a simțit acest lucru într-un mod foarte impresionant în timpul vizitei lui în Tibet. Mii de credincioși care plîngeau l-au întâmpinat și l-au înconjurat, văzînd în el ambasadorul ideal al fratelui său, vesel, cald și mereu deschis pentru contacte. S-a jucat cu copiii, a luat în mînă

coasa și a lucrat pe câmp cu țăranii. Nimeni nu s-ar fi așteptat vreodată la asta de la un frate al lui Dalai Lama și lumea a fost din nou fericită pentru scurt timp.

Lobsang este însă și revoltat: „În ultimii treizeci de ani, chinezii le-au luat tibetanilor totul, iar acum, de trei ani, le acordă anumite libertăți. Ei zic: «Acum arătați-ne cât de înstăriți puteți deveni dacă vă dăm voie», dar cum putem să o facem, dacă ei ne-au luat totul?».

Lobsang a observat, ca și mine, că locuințele și încăperile în care locuiesc tibetanii sînt sărăcicioase și reci. Curate, ce-i drept, dar fără nici o podoabă. Nu mai au picturi *thangka*, bronzuri și altare. Înainte vreme aceste lucruri se găseau în orice gospodărie. Din 1979 au fost permise din nou, însă nu mai există, pentru că au fost furate sau distruse. Tibetanii folosesc în schimb fotografii ale lui Dalai Lama, care erau și ele o raritate în 1979, cînd Lobsang Samten a fost în Lhasa. În 1982 am putut constata însă că erau expuse public pe altar în unele temple. „Mai întîi chinezii au trimis în mănăstiri experți în cultura tibetană ca să ia toate lucrurile valoroase și mai ales obiectele de aur. Apoi au venit Gărzile Roșii și în cele din urmă vandalii. Din Ganden au dus convoaie întregi de camioane cu lucruri furate. Nu se știe exact unde au fost duse aceste comori, dar, în orice caz, în China. Apoi i-au ațîțat pe tibetani și i-au silit chiar, cu arma în mînă: «Acum puteți să intrați, totul vă aparține. Lucrurile acestea vi le-au furat odinioară nobilii și călugării lama, acum luați-le înapoi!».”

Lobsang a văzut unt și carne de vînzare în piața din Shigatse, dar, cînd a vorbit în secret cu tibetanii, aceștia i-au spus că totul ar fi fost retras în aceeași seară – marfa ar fi fost expusă doar pentru el și pentru turiști.

În septembrie și octombrie 1979, Lobsang a stat în total șaisprezece zile în Lhasa, apoi și-a vizitat provincia natală, Amdo. Acolo i s-a povestit că a fost o foamete atît de mare, încît oamenii au ajuns să mănînce chiar și carne de cîine, iar mai tîrziu, cadavre. O altă întîmplare din Amdo mi-a fost relatată de Thubten Jigme Norbu, fratele cel mai mare al lui Dalai Lama. El a trecut pe lîngă niște abatoare de la nord de Lhasa, în Changthang, în apropierea cărora trăiau mulți nomazi cu turmele lor. Acolo în fiecare zi erau tăiați o mulțime de iaci și de cai; carnea era refrigerată și trimisă cu camioanele la Langchau, iar de acolo cu avionul în Hong Kong. Norbu a spus: „Acasă era foamete, iar în hotelurile din Hong Kong am văzut în meniu friptură de iac tibetan, care era considerată o delicatesă și vîndută pe valută de către chinezi”. Cînd l-am întrebat ce i s-a oferit în berăriile și restaurantele tibetane, Lobsang a rîs doar. Acestea sînt în mîna chinezilor, aparțin guvernului, iar ca să mănînci ceva ai nevoie de cartelă de alimente, exact ca în China. Lobsang promise, la cererea lui, și *chang*, bere tibetană, dar aceasta fusese preparată special pentru el. Mi-a povestit apoi despre Gyantse, unde într-o berărie stăteau patruzeci de oameni, printre care și cîțiva chinezi. I-a invitat pe toți la o bere, iar berea tibetană pe care a primit-o i s-a părut foarte bună. Atunci un tibetan i-a dat să guste și *chang*-ul care le-a fost dat celorlalți clienți, iar acesta era mizerabil...

Cînd l-am întrebat cum de se văd steaguri de rugăciune pe Chagpori, dar turiștii nu au voie să urce acolo, Lobsang Samten a spus: „Străinilor nu li se permite să ajungă în locurile unde se pot vedea de aproape distrugerile, de aceea nu li se dă voie să meargă nici la Ganden. În Drepung, de

exemplu, au fost restaurate cîteva fațade care se pot vedea de jos, însă în spatele lor sînt ruine”. Lobsang mi-a confirmat că 99% din mănăstirile tibetane au fost distruse, printre care și impresionanta mănăstire din stîncă de la Kyetsang, din imediata apropiere a orașului Lhasa, precum și toate sihăstriile de la Sera și Drepung. Cînd i-am spus lui Lobsang că în primăvara anului 1982, în timpul vizitei mele, se lucra la leiile din fața templului din Gyantse, mi-a zis: „Îți jur, Henrig, că și în 1979, cînd am fost eu acolo, un om lucra cu un șpaclu la aceiași lei. Acum ai dovada – totul este *tsüma*, totul este aparență, înșelăciune”. L-am întrebat unde a fost făcută fotografia în care se vede o încăpere unde se află o grămadă uriașă de statuete, de ornamente și de tablă de aur de la figurinele decorative de la fîntîni. El mi-a relatat următoarea întîmplare: cînd delegația lui a fost în Norbulingka, chinezii renunțaseră de mult să-i mai controleze pe vizitatorii veniți din partea lui Dalai Lama, aceștia mergeau oriunde doreau, iar cînd au insistat să vadă încăperile din vechiul templu al lui Dalai Lama, li s-au deschis ușile. Lobsang spune: „Acolo era adunat aurul din templele noastre! Dar totul era spart și deformat, iar cînd ne-au văzut privirile oripilate, chinezii ne-au întrebat ce vrem să mai facem cu tot «gunoiul» acela”.

Chinezii au repetat în felul acesta ceea ce i s-a spus delegației încă de la Beijing: „Totul trebuie să dispară. Voi, tibetanii, sînteți mai proști decît ne-am închipuit. De ce puneți atîta preț pe fleacurile astea?”. La întrebarea mea de ce sînt atît de mulți pelerini în Barkhor și în mănăstiri, Lobsang s-a-gîndit mult și a spus: „Tibetanii au scăpat din mîna chinezilor, aceștia nu-i mai pot stăpîni, cu atît mai

mult acum, cînd le este permis în mod oficial să-și practice credința. Știi bine că noi sîntem foarte încăpățînați”.

Doar locuitorii din Lhasa, după cum am putut observa în timpul vizitei mele, sînt încă precauți și nu au încredere în pacea oferită de chinezi.

Lobsang Samten și soția lui, Namlha, nu mai stau împreună cu cei doi copii ai lor într-o locuință confortabilă din Statele Unite, ci la Dharamsala, pe o străduță prăfuită, cu barăci și căsuțe simple din lut. Aici poți vedea cîini roștogolindu-se în țărîină, găini cotcodăcind și hipioți purtîndu-și copiii în spate, ca localnicii. Aici, în mediul acesta provincial, trăiește fratele lui Dalai Lama cu soția lui din distinsa familie de nobili a lui Tsarong.

O scară îngustă și abruptă de beton duce în cele două camere modeste ale lor, dintre care una servește și drept birou. Nici un bec nu luminează drumul. Cînd copiii lor au început, în America, să se intereseze mai mult de Coca-Cola și de înghețată decît de cultura tibetană, părinții au decis să renunțe la confortul din Statele Unite și să se întoarcă acolo unde le sînt rădăcinile. Acești părinți inteligenți îl servesc azi pe Dalai Lama în centrul medical din Dharamsala.

Trebuie să înțelegem însă că nu toți tibetanii din străinătate iau astfel de decizii. Cunosced exemplul unei familii din Elveția care, prin hărnicie, a ajuns la o bunăstare burgheză și poseda o casă mare într-un cartier de vile. Într-o zi le-a venit și lor ideea să se întoarcă în Asia, au vîndut tot ce aveau și au plănuvit să-și construiască un mic hotel în Nepal, în apropierea graniței tibetane. Bărbații familiei, care lucrau ca simpli muncitori în Elveția, erau foarte

fericiți că se vor putea întoarce într-un interval de timp previzibil în mediul lor cultural. Cu bagajele pline de obiecte de menaj europene, femeile au plecat împreună cu copiii în India. Bărbații au rămas în Elveția, ca să mai facă niște bani, urmînd să vină și ei mai tîrziu. Ce s-a întîmplat însă? Nu a trecut nici un an și toți s-au întors. În special copiii nu au rezistat și au vrut înapoi „acasă”, în Elveția.

Este numai un exemplu, dar trebuie să ne obișnuim cu ideea că acesta nu este un caz izolat. Multora le lipsește motivația pe care o au tibetanii mai inteligenți, cum ar fi în primul rînd cei din familia lui Dalai Lama.

Misterul zeilor renăscuți

Mereu se pune întrebarea dacă se vor mai naște și alți Rinpoche. Se va mai naște vreodată un Dalai Lama? Aș răspunde la această întrebare cu un „da” clar, căci reîncarnările se pot întoarce oriunde, în Bhutan, Nepal, Sikkim sau Ladakh. Chiar și în India și în exilul occidental. Desigur, nu vor mai exista toate cele o mie de reîncarnări care sîntenerate în lumea religioasă a tibetanilor, dar reîncarnările mari și celebre vor mai exista. Ele există deja, dacă ne gîndim, de exemplu, la tînărul Pema Lingpa, pe care l-am întîlnit în Sikkim împreună cu profesorul și tutorele său, care trăiește într-o mănăstire din regiunea Bumthang și este respectat ca una dintre cele mai înalte reîncarnări din Bhutan. El este reîncarnarea unui fierar din secolul al XV-lea, care a fost inițiat în religie prin voința divină.

După părerea mea, aceste noi reîncarnări vor trebui să facă față unor sarcini și mai grele decît încarnările lor anterioare. Deoarece fac parte din aristocrația naturală a Tibetului, ei au mai întîi obligații și abia apoi drepturi. Sarcina lor este să vegheze la ținuta morală a oamenilor. Asta înseamnă că nu trăiesc închiși în credința lor, ci trebuie să învețe să mențină vie religia budistă. Căci în Tibet religia a fost întotdeauna legată indisolubil de politică. În școlile „pălăriilor roșii”, cei mai mulți călugări s-au căsătorit, au

trăit cu familiile lor în mănăstiri și și-au cultivat cîmpurile. Adepții școlii galbene, precum Dalai Lama și doi dintre frații săi, care sînt și ei reîncarnări înalte, trăiesc cu toții în celibat. Datorită exilului și noilor condiții de viață din străinătate, mulți dintre ei și-au schimbat modul de viață, s-au căsătorit și și-au întemeiat familii. Și frații lui Dalai Lama au cerut să fie eliberați de jurămîntul de celibat, însă nu și-au pierdut statutul înalt de reîncarnări.

Dalai Lama se va reîncarna cu siguranță, însă probabil că nu în Tibet, deoarece acolo lipsesc acum condițiile necesare. Comisiile alcătuite din călugări lamaști învățați nu mai pot intra în țară ca să găsească un copil extraordinar. Cînd eram deja foarte apropiat de Dalai Lama, l-am rugat să-mi relateze cum a fost găsit. Știam că s-a născut la 6 iulie 1935 în apropierea lacului Kuku-Nor, în provincia Amdo. Dat fiind că era încă prea mic în momentul respectiv, nu îmi mai amintea cum a fost și m-a sfătuit să-l întreb pe unul dintre puținii martori oculari care mai trăiau, și anume pe Dzasa Künsangtse, comandantul armatei. Acesta mi-a povestit că al treisprezecelea Dalai Lama a dat din timpul vieții indicii referitoare la reîncarnarea lui viitoare. Cînd, după ce a murit, a fost depus pe catafalc în poziția lui Buddha, cu fața orientată spre sud, l-au găsit a doua zi de dimineață cu capul orientat spre est. Pentru că nu au fost găsite alte indicii, regentul a călătorit în cele din urmă pînă la lacul Chö Khor Gye, aflat la distanță de opt zile de mers, în a cărui apă se spune că se reflectă viitorul. Acolo a avut într-adevăr viziunea unei mănăstiri cu trei etaje, cu acoperișuri de aur, lîngă care era o casă mică țărănească. Imediat după aceea, grupuri de călugări aleși, însoțiți de un funcționar laic, au plecat să-l caute în direcția indicată. Purtau

cu ei obiecte vechi și uzate din bunurile personale ale celui de-al treisprezecelea Dalai Lama, dar aveau în bagaje aceleași obiecte și în varianta nouă, strălucitoare. Au găsit o serie de băieți, dar nici unul nu corespundea cerințelor. În sfârșit, au ajuns la mănăstirea cu trei etaje și acoperișuri aurite, iar alături era o căsuță țărănească exact ca în viziunea regentului. Domnii și-au schimbat hainele cu servitorii lor, ca să poată intra nebăgați în seamă în bucătăria casei, unde obișnuiau să se joace copiii. Totul a decurs minunat: un copil de doi ani s-a repezit la călugărul care avea la gât șnurul de rugăciune al lui Dalai Lama și a strigat: „*Sera lama! Sera lama!*”. A fost uimitor că acest copil nu numai că nu s-a lăsat înșelat de îmbrăcămintea de servitor a călugărului, dar a și recunoscut imediat locul lui de origine, mănăstirea Sera, ceea ce pentru călugări a fost un semn sigur. Aceștia l-au supus imediat pe copil examenelor prescrise, pe care le-a trecut în mod strălucit. Fiind siguri de descoperirea lor, au transmis informația la Lhasa, în scris codificat, prin China și India. Tibetanii au fost nevoiți să-i plătească o mare sumă de bani lui Ma Pu-fang pentru a cumpăra libertatea lui Dalai Lama! În vara anului 1939, delegațiile și copilul împreună cu familia sa au intrat în capitală. Dalai Lama are două surori și patru frați, care sînt cu toții dotați peste medie. Thubten Jigme Norbu, cel mai în vîrstă dintre frați, a fost recunoscut ca reîncarnare cu mult timp înainte de descoperirea lui Dalai Lama și a primit demnitatea de lama în mănăstirea Tagtsel. Și el era numit „*Rinpoche*”, dar după plecarea din Tibet l-a rugat pe Dalai Lama să-l elibereze de legămîntul de celibat. Împreună cu el am scris cartea *Tibet – patria pierdută*, care prezintă istoria familiei sale. Între timp a devenit profesor și traducător la

Universitatea Bloomington din Indiana și duce o viață exemplară împreună cu soția sa și trei fii minunați.

Soția lui face parte din cea mai veche familie nobiliară tibetană, Sakya, al cărei șef are privilegiul, ca și Dalai Lama, de a fi purtat în lectică. În Ladakh l-am întâlnit cu ceva timp în urmă pe Sakya Rinpoche în mănăstirea lui, Meru Gompa, unde este prezent doar la marile ceremonii, în rest trăind cu soția și fiul său în apropiere de Dehra Dun. Spre deosebire de alți Rinpoche, care se reîncarnează, demnitatea lui se moștenește de la o generație la alta. Și Thubten Jigme și-a vizitat după Revoluția Culturală provincia natală, Amdo, și a constatat cu durere că din fosta lui mănăstire, Tagtsher, nu au mai rămas decât ruine. Al doilea frate, Gyalo Thondrup, nu era reîncarnare. A urmat o școală în China și, cel puțin atât timp cât am fost eu în Lhasa, nu a venit niciodată în capitală. Era interesat de politică și s-a căsătorit cu o chinezoaică, cu care a trăit un timp pe insula Formosa. Al treilea frate, Lobsang Samten, a fost simplu călugăr și s-a căsătorit cu Namlha Tsarong.

Ngari Rinpoche, cel mai mic frate, este o reîncarnare înaltă și posedă doar în Ladakh opt mănăstiri. Dacă îi ceri părerea despre teoria reîncarnărilor, mai degrabă evită răspunsul, dar nu încapă îndoială că și el este o reîncarnare.

Cu puțin timp în urmă am primit de la părinții mîndri și fericiți o invitație tipărită la ceremonia de confirmare oficială ca Rinpoche a fiului lor Tenzing Nueden. Familia acestei reîncarnări în vîrstă de trei ani trăiește în Elveția și este răspunsul concret la întrebarea dacă mai există și azi reîncarnări. Profesorii lui Dalai Lama au recunoscut copilul ca fiind o reîncarnare, iar Dalai Lama a putut să-i dea și el aprobarea și binecuvîntarea în timpul vizitei sale

în Europa, în 1982. Totul reîntră în circuitul secular, copilul a primit un profesor și trăiește cu el într-o mănăstire. În ultimii ani, doar în Elveția, printre cei 1.500 de refugiați tibetani s-au numărat cinci reîncarnări. Cei mai mulți trăiesc azi ca Rinpoche în mănăstiri din Sikkim și Mysore.

Reîncarnările înseamnă o soartă grea pentru unii părinți; deși în astfel de situații familiile primesc mari onoruri, cunosc o familie din Elveția care are un copil cu capacități extraordinare, dar îl ține ascuns, de teamă să nu trebuiască să-l dea la mănăstire. Și părinții lui Drigung Chetsang Rinpoche, Dadul Namgyal Tsarong al III-lea și Yangchen Dolkar, au trăit drama împărțirii între onoare, credință și despărțirea de propriul copil. Mai ales mama a suferit îngrozitor din cauza despărțirii, când călugării i-au luat băiețelul și l-au dus pentru a fi educat în mănăstirea Drigung, la 160 de kilometri de Lhasa.

Atît în trecut, cît și în prezent au fost căutați și descoperiți copii extraordinari, care au fost recunoscuți ca reîncarnări și educați corespunzător, iar acest lucru se va întîmpla mereu atît timp cît vor exista tibetani credincioși.

Copiii pierduți ai Tibetului

O femeie tânără, în portul tradițional al nobililor tibetani, stă în mijlocul unui grup de copii veseli. Cântă un cântec vechi despre patria ei, cu o voce caldă, serioasă. Tânăra este Pema Gyalpo, sora lui Dalai Lama, care conduce un mare centru școlar, cu grădiniță și creșă, în Dharamsala. De jur împrejurul unui teren de sport sînt mai multe case curate, din care se aud glasuri vesele de copii. Pe fiecare casă este o tăbliță cu numele sponsorului, iar cel mai des se poate citi numele Gmeiner, al fondatorului și conducătorului asociației „SOS – Satele copiilor”.

Dar să o lăsăm pe Pema Gyalpo să povestească: „Satul copiilor a fost întemeiat în 1960 de Dalai Lama pentru a-i ajuta pe copiii și orfanii ai căror părinți au lucrat la construirea de drumuri sau au murit în timpul refugiului. Sarcina instituției noastre este să le oferim un cămin și să-i educăm în cultura adînc înrădăcinată în noi, ca să devină tibetani adevărați. Cei mai mulți dintre ei sînt orfani – de ambii părinți sau doar de un părinte. Recent am avut un mare aflux de copii ai căror părinți au avut voie să vină în pelerinaj din Lhasa în India. Deși tibetanii trebuie să le dea chinezilor o garanție că se vor întoarce, mulți dintre ei și-au lăsat aici copiii, pentru a fi educați în cultura tibetană, fapt care în Tibet nu mai este posibil. Momentan avem 277 de copii în satul nostru. Părinții care se întorc în Lhasa

sînt întrebați, desigur, unde le sînt copiii, dar inventează tot felul de explicații. Că au murit sau au rămas la rude în India. Acești părinți riscă foarte mult acasă și este emoționant să-i vezi venind la Dalai Lama ca să-l roage să le accepte copiii în sat, pentru ca aceștia să poată rămîne tibetani. De curînd li s-a interzis părinților să ia copiii cu ei în pelerinaj. Acesta este motivul pentru care în ultimele cinci-șase luni nu au mai putut fi luați decît puțini adolescenți. Dar vin mereu bebeluși și tineri peste optsprezece ani. Este foarte clar că chinezii nu doresc ca tinerii să plece din Tibet. Noi trebuie să le fim recunoscători în primul rînd indienilor. Sînt foarte primitivi și în prezent avem o sută de mii de refugiați la ei în țară. Li s-au dat terenuri și li s-au deschis școli. Indienii sînt atît de buni cu noi, încît nu ne cer, așa cum le solicită chinezii, să trimitem înapoi în Tibet copiii lăsați aici de părinți. În cazul în care chinezii ar insista, părinții din Tibet ne-au informat că vor face o solicitare formală de trimitere a copiilor înapoi în țară, dar noi nu trebuie să o luăm în serios, ci să-i ținem pe copii la noi.

Depindem, desigur, și de Occident și primim sprijin din Europa, America și Australia. Dacă nu ar fi acest ajutor, nici nu am putea exista, și sperăm că vom primi și pe mai departe sprijin. Sîntem recunoscători pentru orice publicitate care ni se face. Între timp a apărut o nouă problemă: avem deja atît de mulți copii care au crescut, care au terminat școala secundară sau au absolvit universitatea, încît este dificil să le găsim locuri de muncă. Am ajuns în punctul în care, disperați, căutăm locuri de muncă și ne gîndim să întemeiem o mică industrie. Mulți refugiați au primit teren de la statul indian, dar pămîntul nu s-a înmulțit, pe cînd numărul

tibetanilor din India a crescut semnificativ. De aceea, o industrie mică ar fi următorul pas pentru copiii educați de noi și pentru adulții calificați. Am obține astfel două victorii: concetățenii noștri ar primi un loc de muncă, iar suprapopularea așezărilor tibetane ar fi evitată. Pe moment, și școala noastră de aici, din Dharamsala, este plină pînă la refuz, dar mai avem un mic teren în partea de jos a localității și sperăm să primim ajutor pentru a construi acolo alte școli”.

Pe unul dintre copiii pe care părinții i-au lăsat aici cînd s-au întors din pelerinajul în India l-am întîlnit recent la Institutul Tibetan Rikon din Elveția. Este cel care mi-a relatat într-un capitol anterior despre viața lui sub ocupația chineză. Dat fiind că tatăl său era funcționar guvernamental – cumpăra lemn în provincia Kongpo și îl livra chinezilor –, părinții lui au primit permisiunea oficială de a călători în India în scopul „vizitării rudelor”. Au folosit această ocazie pentru a-l vizita în secret pe Dalai Lama și pentru a-l lăsa acolo pe Lobsang Tempa. Băiatul de treisprezece ani se numără printre pușinii norocoși care au rude în Elveția, iar acestea l-au ajutat cu bani pentru a putea veni aici. O altă întîmplare fericită pentru Tempa a fost întîlnirea cu un elvețian care l-a îndrăgit, s-a ocupat de el, l-a adăpostit în mănăstirea Rikon și îl ia cu sine la țară la sfîrșit de săptămîină, împreună cu copiii săi. În Rikon este educat de călugării tibetani, care îl familiarizează cu tot ce înseamnă cultura tibetană. Tatăl adoptiv se ocupă de educația lui europeană, astfel că acest tînar ar fi candidatul ideal pentru o eventuală întoarcere în Tibet, avînd în vedere cunoștințele și capacitățile lui.

Prima școală pentru copiii tibetani a fost deschisă în 1960 în Mussoorie, în nordul Indiei. În același an, sora cea mai mare a lui Dalai Lama, doamna Tsering Dolma Takla, a amenajat o infirmerie pentru copiii orfani din Dharamsala. De la acest cămin de copii s-a dezvoltat apoi satul tibetan de copii „Tibetan Children's Village”, care este condus din 1964 de doamna Pema Gyalpo, sora mai mică a lui Dalai Lama. De-a lungul anilor, acest sat al copiilor s-a tot dezvoltat, devenind un centru important de educație pentru copiii tibetani. Din 1972 este membru al rețelei internaționale „SOS – Satele copiilor”. Astăzi, el adăpostește peste 1.200 de copii și adolescenți, care, așa cum am spus, au fost puși de părinții lor sub protecția lui Dalai Lama.

În 1963 s-a înființat și în Mussoorie „Tibetan Homes Foundation”. Aici au fost cazate grupuri de copii de refugiați fără adăpost în cămine conduse de părinți tibetani. Și această instituție este de câțiva ani membră a rețelei „SOS – Satele copiilor” din India, adăpostind aproximativ 700 de copii în 28 de cămine. (Informație preluată din cartea *Tibet... Der Weg zum Dach der Welt*¹, de Gyaltsen Gyaltag, Pinguin, Innsbruck, 1982.)

1. *Tibet... Drumul spre Acoperișul Lumii* (n.tr.).

În căutarea amintirii

Cu puțin timp înainte să vin la Lhasa în 1982, a avut loc sărbătoarea Anului Nou tibetan, la care am vrut să iau parte, pentru că așa scria în descrierea excursiei noastre de grup. Dar nu a fost nici o serbare de Anul Nou pentru mine, pentru că plecarea noastră din Europa a fost amînată din motive foarte puțin plauzibile. „Nu sînt destui angajați care să deservească turiștii în această perioadă, cînd tot poporul sărbătorește...” S-a vorbit despre o mare serbare de Anul Nou, pe care voiam să o vedem, dar a devenit una foarte mică. De ce nu putea fi atîrnată Marea *Thangka* pe Potala? Acesta era momentul culminant al tuturor serbărilor la care am luat parte în Lhasa, inclusiv al celor de Anul Nou, cînd această *thangka* era desfășurată în ultima zi a celei de-a doua luni.

Deoarece știam că acest drapel este păstrat în căsuța galbenă de la poalele palatului Potala, am vrut să aflăm de ce nu a fost scos cu acea ocazie. Explicația părea convingătoare: pentru a atîrna pe Potala *thangka* uriașă, făcută din brocart și mătase brodată, ar fi fost nevoie de vreo două sute de bărbați puternici, care, în plus, să fie antrenați pentru asta. Or, această abilitate o aveau doar călugării de la Namgyal Dratsang, a căror mănăstire era situată la vest de Potala, iar acești călugări se află acum într-o mică mănăstire din Dharamsala, făcînd parte din anturajul cel mai

apropiat al lui Dalai Lama și însoțindu-l la marile ceremonii. Ngari Rinpoche a numit aceste explicații ale chinezilor „pretexte ridicole”. Poate că odată se va sărbători iar Anul Nou în Lhasa, dar nu va mai fi așa cum l-am trăit eu. Mi-am adus încă o dată aminte de lucrurile de aici care s-au pierdut pentru totdeauna. Toată lumea se îndrepta pe atunci spre această serbare – negustori și funcționari, țărani și nomazi în frumosul lor port popular, era viață, viață tibetană nefalsificată! Săraci sau bogați, toți mergeau în pelerinaj plini de credință și fără îndoieli în suflet, pentru a aduce ofrande zeilor și a le cere binecuvîntarea. Cu cît erau mai fastuoase hainele, cu cît erau mai scumpe podoabele femeilor, cu atît era mai mare satisfacția poporului spectator, care era străin de lupta de clasă și de invidie.

Poporul cînta și dansa săptămîni în șir sub privirile binevoitoare ale călugărilor. În fiecare casă se organiza o masă festivă, iar Aufschneider și cu mine eram și noi invitați. În curtea „Deyang Shar” a palatului Potala se învîrteau pe muzică tibetană dansatorii cu pălării negre, iar la etajul cel mai de sus trona după o perdea galbenă Dalai Lama, privindu-și mulțumit poporul. Cu un etaj mai jos stătea regentul, îmbrăcat în brocart auriu, sub el erau miniștrii, în ordinea rangului, rudele lui Dalai Lama și familiile de nobili. Vizavi era locul ambasadorilor, al englezilor, bhutanezilor, nepalezilor și chinezilor. Toate acestea mai există doar în amintire.

Am văzut steagurile de rugăciune fluturînd pe Chagpori, dar ele se unduiau acum deasupra ruinelor și nu am putut afla cine a avut curajul să le agățe acolo. Școala de medicină din vîrfurile muntelui a fost distrusă încă din timpul revoltei din 1959, și nu mai tîrziu de către Gărzile Roșii. Nu am

mai văzut nici cele cinci mari *chörten*-uri Bargogaling de la intrarea vestică în oraș, care pentru noi, refugiații de acum mulți ani, au fost poarta spre o nouă viață. Aproape fiecare carte despre Lhasa menționa mai demult că aici stăteau gardieni care păzeau orașul. Ne-am apropiat cu inima bătîndu-ne puternic, dar nu am văzut decît cîțiva cerșetori care întindeau mîna după pomană, nu și soldați-călugări sau alți paznici. Ne-am amestecat cu un grup de pelerini și am intrat nestingheriți pe poarta orașului Lhasa.

Și poarta vestică a fost distrusă complet încă dinainte de Revoluția Culturală, pentru a face loc unei șosele uriașe de tranzit. Era situată între Potala și Chagpori. De cîte ori am stat pe aceste două simboluri ale orașului și m-am uitat la femeile îmbrăcate de sărbătoare, purtînd pe cap podoabele lor triumphiulare cu perle și turcoaze, care aduceau ofrandă zeilor! Pe umăr aveau atîrnați săculeții colorați cu *tsampa* și ierburi medicinale și în curînd puteam să inspir miresmele care se ridicau din azaleele uscate și ramurile de ienupăr.

La întoarcerea în Lhasa am căutat izvorul lui Dalai Lama, unde era adus mereu la adăpat un elefant primit cadou de la regele Nepalului. Locul era îngrădit, dar dedesubt curgea un firicel de apă din care aveau voie să ia și oamenii de rînd. Acum nu se mai vedea nimic, peste tot se construiseră barăci.

Mă gîndesc plin de nostalgie la acest loc romantic de la intrarea în oraș, la urnele funerare uriașe, dintre care cele trei centrale erau legate între ele cu o frînghie de care atîrnau cîteva duzini de clopoței ce sunau cristalin în briza ușoară. În ciuda climei aride, aceste *stupa* aveau o patină frumoasă și erau acoperite de mușchi. Explicația pentru acest fenomen neobișnuit în podișul uscat al Tibetului erau numeroasele pîrîiașe care curgeau odinioară de jur împrejur.

De asemenea, la vest de poarta de intrare în oraș era un mic iaz în care se oglindeau aceste *stupa*. Pe el înotau o mulțime de rațe colorate și alte păsări călătorești și îmi aduc aminte că iarna, când picioarele le erau prinse în gheață, pelerinii cuvioși se duceau la lac și le eliberau cu grijă. Dragostea pentru animale era mare și, dată fiind credința într-o reîncarnare posibilă în orice făptură, tibetanii aveau grijă de toate viețuitoarele. Mai târziu, când eram deja de o bună bucată de vreme în Lhasa, s-au ridicat încă două *stupa* și am profitat de ocazie ca să fotografiez și să desenez etapele construcției unui astfel de monument funerar. Astăzi, toate cinci sînt distruse, iar legenda pe care o povesteau mai demult oamenii din Lhasa a devenit o tristă realitate. Se spune că Potala și Chagpori sînt capul și coada unui dragon care unește cele două dealuri. Când s-a străpuns corpul dragonului pentru a se construi poarta de intrare în oraș, printre locuitori a domnit o mare teamă, deoarece legenda spunea că, dacă trupul dragonului va fi rănit, va veni o mare nenorocire peste Lhasa. Pentru a împiedica această nenorocire, s-a „reparat” coloana vertebrală a dragonului prin construirea acestor mari *stupa*, care aveau menirea de a păzi orașul de nenorociri. Astăzi ele sînt distruse, iar nenorocirile nu au ocolit orașul.

În timpul plimbărilor mele mă tot opream și mă întrebam: oare acesta este cu adevărat orașul în care am petrecut mulți ani fericiți? Evenimente de mult uitate și frînturi de conversații îmi veneau în minte și într-o zi m-am întrebat dacă mai trăia bătrînul Amchila, medicul pe care odinioară îl vizitam adesea. Și chiar l-am revăzut în noul spital al tibetanilor, Mentsikhang. De bucurie, mi-a oferit o cărtică despre plante medicinale, care avea pe copertă un mac albastru, considerat regina florilor din Himalaya, nu doar

datorită frumuseții sale, ci și puterii de vindecare foarte apreciate. Pentru mine, această floare albastră a reprezentat împlinirea unui vis din tinerețe, pentru că încă de când eram student în Graz am căutat „floarea albastră a romantismului”, care înflorește în taină dincolo de munți, cum zice cîntecul. Ea era expresia dorului meu de ducă din tinerețe, iar cîntecul acesta m-a urmărit toată viața, în toate expedițiile mele, și mereu am sperat, în subconștient, că voi găsi odată floarea. Și iată, după patruzeci de ani, am găsit-o în Bhutan. Este macul albastru (*Meconopsis baileyi*), numit astfel după cel care l-a descoperit, locotenentul-major F.M. Bailey, un prieten al meu. Acum îi revedeam albastrul-azuriu strălucitor pe coperta cărții primite de la bătrînul doctor, o cărticică redactată foarte îngrijit, scrisă în chineză și tibetană. Vremurile de demult au revenit la viață în discuțiile noastre, iar medicul mi-a povestit că el și învățăceii lui merg în fiecare toamnă în munți ca să adune plante medicinale. Locul lor preferat pentru aceste drumeții este Itso, frumosul lac de la nord de Lhasa care era și destinația mea cînd îmi plimbam cîinele. Pe atunci mă bucura vederea unei flori minunate, asemănătoare cu laleaua, al cărei nume nu îl cunoșteam. Între timp am aflat că este vorba de *Saussurea obvallata*, care se găsește la o altitudine de aproximativ 4.000 de metri. Am revăzut-o acum cîțiva ani pe malul lacului Hemkund, unde poartă frumosul nume de „lotusul lui Brahma”. Pelerinii care vizitează acest lac sfînt în „Valea florilor” spun că Brahma a lăsat această floare pe pămînt doar aici. Dar Brahma a lăsat-o și în alt loc, căci ea înflorește, în toată splendoarea ei, și pe malul lacului Itso. Din păcate, nu am mai putut vizita și acest lac, din lipsă de timp. Am ajuns numai pînă la mănăstirea Kyetsang,

din apropiere de Lhasa, care a fost construită în peretele vertical de stîncă și a fost distrusă în ciuda poziției sale greu accesibile.

Aici, la bătrînul Amchila, am primit – în sfîrșit! – ceaiul tibetan rînced cu unt și i-am savurat gustul delicios. Am stat toată după-amiaza împreună: ne umpleam întruna ceștile și povesteam despre vremurile de odinioară.

Amchila primise medicamente de la turiștii din America și Europa și se bucura că îl pot ajuta să le identifice și să traducă prospectul în tibetană. De bucurie că l-am ajutat, mi-a dăruit vechiul lui *menkhung* din piele, săculețul în care sînt păstrate pliculețele de medicamente și instrumentele medicale. Este o mare raritate și un cadou deosebit de prețios. Odinioară mă duceam adesea la școala medicală de pe Chagpori și vedeam cum tinerii călugări își ascultau cumiști și atenți dascălii. Era un privilegiu să fii elev acolo și fiecare mănăstire trimitea cîțiva băieți inteligenți într-una din cele două școli. Din păcate, școlile medicale se izolaseră încă de pe atunci față de orice progres. Știința lor era deja bine pusă la punct; era un sistem vechi de două mii de ani, care nu putea fi atins în nici un fel. A fost din nou meritul unui Tsarong, al lui Jigme Tsarong, că știința tibetană a făcut mari progrese în ultimii ani, mai ales în ceea ce privește prepararea de medicamente din plante medicinale și din minerale, care ne sînt folositoare și nouă. Astăzi, centrul medical al lui Dalai Lama din Dharamsala își trimite produsele naturale în lumea întreagă.

Povești de la piață

La est de Lhasa se afla Dote, locul de muncă al lui Peter Aufschneider, unde acesta construise un canal pentru o nouă electrocentrală. Pe drumul ce duce acolo am văzut niște țărani care își lucrau câmpul cu plugul tras de iaci. Erau dotați deja cu pluguri de metal, pe care guvernul chinez le-a pus la dispoziția unora. Cu ele le era mai ușor decât cu vechile pluguri de lemn, la care fierarul satului atașa un mic vîrf de fier. Le-am strigat din depărtare cîteva cuvinte prietenoase în tibetană, care i-au făcut să se oprească din lucru și să se uite uimiți la mine. Revedeam ogoarele lor tipice, care nu erau mărginite de garduri și arbori, culoarea predominant cafenie a peisajului familiar și respiram aerul acela uscat, limpede precum cristalul, care face ca toate contururile să fie mai bine definite. Acest peisaj a exercitat dintotdeauna o atracție unică asupra mea: ori îl iubești, ori îl detești, cale de mijloc nu există. Pășesc prin acest peisaj ca prin spații fără timp, peste meleaguri părăsite care odinioară erau patria unor tibetani veseli, fericiți. Am discutat cu țăranii despre situația alimentației, care, ținînd cont de boțurile de unt pe care le-am văzut în bazar, nu părea atît de rea. „Da”, a spus unul dintre țărani, „în Lhasa există unt, carne și făină. Dar du-te la țară, acolo n-o să mai vezi nimic din toate astea și oamenii fac foame”. Mi-a confirmat deci experiența delegației lui Dalai Lama.

Țăranul a continuat: „Asta e doar pentru străini, ca să li se arate ce bine ne merge”. Pe piață se găsea și carne uscată de iac și de oaie, dar, ciudat, nimeni nu o cumpăra. Asta întărește suspiciunea că era doar o decorațiune pentru străini.

Țăranul mi-a povestit că de trei ani le merge ceva mai bine, că religia nu mai este interzisă. „Avem voie din nou să ne rugăm și să mergem în pelerinaj la Barkhor, dar mai mult nomazii merg pînă acolo și nu au nici o reținere să se arunce la pămînt și să se roage de față cu toată lumea. Locuitorilor din Lhasa le este încă frică, pentru că nu poți avea în nici un caz încredere în chinezi.” Vorbim și despre marile mănăstiri în care mai demult trăiau mii de călugări. El le enumeră pe toate: Sera, Drepung, Ganden... cît de familiare îmi sînt aceste nume! Și de la acest țăran aud cuvîntul *tsüma*, referindu-se la călugări falși, deghizați. Totul este *tsüma*, fals, o păcăleală, un spectacol, nu are nimic de-a face cu adevărata libertate a religiei. „Totul este doar un vicleșug al chinezilor”, spune el revoltat. Puținele mănăstiri care nu au fost distruse sînt goale. Poate mai vezi ici și colo cîte un călugăr, dar are peste șazeci de ani, nu mai există călugări tineri. Țăranul mă tot asigură cît de mult îl iubesc el, dar și ceilalți tibetani pe Dalai Lama, chiar dacă nu l-au văzut încă niciodată. „Religia nu mai poate fi practică decît în treacăt, mai demult ea era prezentă peste tot.”

Nici cu munca, mai ales în agricultură, lucrurile nu stau la fel de bine ca odinioară. Oamenii trebuie să lucreze acum în comun și, indiferent dacă sînt harnici sau leneși, primesc aceeași rație. „Mai demult, dacă lucram mult, aveam mai mult – nu e mai logic așa?”, a întrebat el. Dar unele lucruri

s-au schimbat în bine în ultimii trei ani, în primul rînd faptul că au voie să cultive plantele de care au cu adevărat nevoie. „La început, chinezii ne-au obligat să cultivăm doar grîu, deoarece ei își fac mîncarea din făină de grîu, așa că recolta le era destinată doar chinezilor, nu mai rămînea loc și pentru orz, din care ne facem *tsampa*.” Acum au voie să cultive și orz, iar munca la cîmp le face din nou plăcere, deoarece ea are din nou sens pentru tibetani.

În bazar am întîlnit-o pe țărancă Lobsang Deki. Se simte înșelată de chinezi și nu are încredere în ameliorarea momentană. „Nimeni nu poate avea încredere în această pace, a trebuit să lucrez douăzeci și trei de ani la colectiv și am primit pentru asta doar o porție mică de mîncare. Nu mai am nici un metru pătrat de teren și va trebui să părăsesc din cauza asta Tibetul, să merg în India.”

M-am plimbat mai departe prin bazar, am văzut bulgări mai mici și mai mari de unt, unii grei de pînă la douăzeci de kilograme, pe care nomazii îi tăiau în bucăți cu o sîrmă groasă. Se pare că oricine putea cumpăra, un kilogram costa patru yuani, adică aproximativ cinci mărci. Negustorii acopereau untul cu grijă, cu un carton vechi, ca să nu se topească sub razele soarelui cald de aprilie. Totul, *tsüma*? Totul, „spectacol”?

Pe cîmpurile dintre Shigatse și Gyantse, în partea cea mai fertilă a podișului tibetan, am văzut două gospodării agricole colective și cîteva tractoare, puține, dar acestea doar stăteau pe cîmp; deși mă uitam în toate părțile, o singură dată am văzut unul mergînd. Nu am văzut nicăieri imaginile cunoscute din broșurile de propagandă, cu tibetane machiate, îmbrăcate festiv, care stau pe mașini de recoltat strălucitoare sau chiar manevrează, în aceeași

ținută „elegantă”, tunuri de apărare antiaeriană! Este de neconceput cum un popor precum cel chinez, a cărui inteligență este cunoscută în toată lumea datorită înțelepților și filosofilor pe care i-a dat, ne crede atât de naivi încât să acceptăm ca reale, fără nici un comentariu, aceste „sate potemkiniene” ale „vieții cotidiene” tibetane. Ce-i drept, canalele de irigație extinse pînă departe, în văile laterale, sînt exemplare. Derivarea din rîuri se face exact la fel ca în trecut, prin baraje de acumulare primitive, dar de-a lungul canalelor s-au plantat nenumărate sălcii, ceea ce am făcut și eu și Aufschnaiter, la o scară mai mică, la cererea lui Chikyab Khenpo, călugărul cel mai mare în rang. Unele sălcii mai sînt și astăzi acolo și au trunchiuri incredibil de groase. Aceste irigații le sînt de folos în primul rînd chinezilor, ca să-și poată cultiva grîul. Acolo unde ar fi însă nevoie urgentă de intervenție, de exemplu în orașul Lhasa, nu s-a făcut nimic. În urmă cu treizeci de ani, Aufschnaiter și cu mine ne ocupam deja, la cererea guvernului, de problema canalizării. Am măsurat tot orașul, am notat și denumit fiecare casă și am desenat un plan exact. După cum se vede, și tibetanii au avut această idee progresistă, însă nu li s-a mai lăsat timpul necesar pentru a o pune în practică.

În împrejurimile cazărmilor s-au plantat trei mii de pomi fructiferi, care au fost altoiți, tunși și îngrijiți. Un „grădinar” tibetan locuiește în apropierea plantației, într-o căsuță, pentru a putea alunga hoții care fură fructe noaptea, deși livada este împrejmuată. Și în cazul acesta putem să ne întrebăm: pentru cine se coc fructele: pentru chinezi sau pentru tibetani? Desigur că pentru chinezi.

Peste tot se văd cărucioare trase pe jante de bicicletă, cîteodată și unele mai mari, trase pe roți de mașină. Dar

întîlnești și atelaje la care sînt înhămați măgari sau micii ponei tibetani, pînă la cinci animale la un vehicul. Pe lîngă încărcătura atelajelor, trebuie să-i care și pe oamenii care se urcă deasupra, încît te întrebi cum de bieteile animale înfometate nu se prăbușesc din cauza poverii. Se pot vedea și utilaje, trase tot de cai mici, care împing pietrișul din mijlocul străzilor prăfuite în canalele laterale, un fel de operațiune primitivă de întreținere a drumurilor.

Tibetanii care lucrau la cîmp erau însă exact la fel de prăfuiți, murdari și arși de soare precum cei pe care îi știam de odinioară. Și purtau și acum coșuri în spate, adunau bălegarul de iac și îl aruncau peste umăr în coș cu un gest iscusit.

A fost perfecționată și rețeaua de telefonie, pentru că chinezii au avut ideea de a construi turnuri din cărămizi de lut pentru a întinde între ele cabluri. Mai demult erau doar stîlpi de lemn, care erau furați adesea pentru a fi puși pe foc, iar cablul era și el demontat pentru a se lega cu el poverile pe spinarea animalelor din caravane.

Nomazii din bazar, care ies în evidență prin cojoacele lor groase din blană de oaie, pe care le poartă direct pe corpul gol, trăiesc din timpuri imemorabile pe podișul tibetan și se mută de la un loc de pășune la altul pentru a-și hrăni și a-și menține sănătoase animalele lor dragi. Chinezii, cînd au ocupat țara, i-au numit „hoarde barbare” și nu le-au mai permis să se mute cu animalele nici măcar în locurile de pășunat învecinate. Și asta s-a schimbat între timp, căci îi poți întîlni din nou cu oile lor prin trecători, iar unii poartă nu numai cojocul uzat din blană de oaie, ci și bonetele verzi ale chinezilor. Însă nu sînt complet liberi. Sînt organizați în cooperative, li se distribuie făină de orz

și primesc indicații – câte oi pot să taie pentru uzul personal. Ce deosebire față de vremurile de demult, când străbăteau, ca oameni liberi, întinderi uriașe! După aceea ședeau cu picioarele încrucișate pe piei moi de antilopă, în corturile lor țesute din lână de iac, și își beau mulțumiți ceaiul rînced cu unt. Acolo spuneau povești care ajungeau pînă la ei din sudul Tibetului, din zona Munților Himalaya. Povești despre Yeti, pe care ei îl numesc *migö* și despre care se spune că este un om uriaș al zăpezilor. Legende care s-au răspîndit mai apoi în toată lumea, de cînd există expedițiile alpinistilor. Tibetanii spun multe povești despre *migö*, de la care ei spun că au găsit „urme de om”, doar că mult, mult mai mari. Se spune că este o făptură care vine seara și se așază lîngă foc fără să vorbească, mănîncă laolaltă cu oamenii și apoi pleacă, mergînd în poziție verticală, ca și ei.

Și eu am văzut în Himalaya astfel de urme ale „omului zăpezilor”, dar îmi este foarte clar că nu există Yeti, iar urmele au o cu totul altă origine. Sînt urme de urși, din care există trei specii în Himalaya. Mai întîi ursul carnivor, *shatom*, care atacă și oamenii, apoi ursul erbivor, *tsatom*. Ambii se ridică pe picioarele din spate, ca niște oameni uriași. Eu însumi am avut cîteva întîlniri cu urșii, care își lasă în zăpadă urmele imense, învăluite în mister. Mărimea uriașă a urmelor se datorează topirii zăpezilor; în plus, ursul își așază laba din spate imediat după cea din față. Așa ai impresia că de fapt este o ființă care merge pe două picioare. Ca toată povestea să fie și mai misterioasă, se vorbește despre urme de Yeti care dispar în mijlocul cîmpului înzăpezit, dar aici există o explicație foarte simplă: în cazul acesta nu este vorba de urme de urs, ci de urmele picioarelor zăganului uriaș, numit și vulturul cu barbă, care se ridică în aer după ce își ia avînt țopăind pe pămînt.

În podișul Tibetului mai există o specie de urs uriaș, care scurmă după iepuri-fluierători. Am văzut adesea, din depărtare, astfel de urși, care scurmuau după acei iepurași și apoi își mâncau prada. Dacă erau deranjați când mâncau, se ridicau pe labele din spate, arătînd ca niște oameni. Explicații raționale pentru mistere care preocupă și azi fan-tezia umană, la fel ca monstrul din Loch Ness...

Unul dintre progresele reale din Tibet este faptul că șoselele care s-au construit pot fi folosite și de nomazi, astfel că îi vezi din nou venind în pelerinaj la Lhasa. Retrăiești senzația din vremurile de demult cînd îi vezi făcînd din nou comerț în bazar pe acești bărbați mîndri și muscu-loși, cu atitudinea lor liberă, și pe femeile vesele, cu obrajii lor roșii care par niște mere coapte. Acum au voie din nou să fie nomazi, pentru că asta e viața lor și fără asta nu pot fi fericiți. Se pare că și chinezii au înțeles că e greșit să le impui un alt mod de viață. Așa cum și eu cred că este o greșeală ca noi, europenii, în calitate de turiști sau de misio-nari, să umblăm prin lume și să credem că numai morala, religia și modul nostru de viață sînt corecte și, prin urmare, demne de a fi răspîndite. Niciodată nu am sesizat o atitu-dine similară din partea tibetanilor cît timp am conviețuit cu ei. Erau o comunitate religioasă omogenă, conștientă de sine, dar nu au încercat niciodată să-și exporte religia, așa cum facem noi; nici religia și nici datinile și obiceiurile. Nu-mi amintesc ca vreun tibetan să fi încercat vreodată să ne convertească pe Aufschnaiter și pe mine la budism, în toți anii petrecuți împreună!

Mă întorc la Gyantse

Astăzi mergem spre Shigatse prin Gyantse. Pe un soare orbitor, putem admira întreaga splendoare a podișului tibetan. Este un peisaj care pare să fi fost creat special pentru religia tibetanilor. Sau poate că forma tibetană a budismului putea să apară doar într-un astfel de peisaj? Este uimitor ce senzație de pace îi dă privitorului acest peisaj, deși conține toate elementele sălbăticiei. Pe toată durata călătoriei vedem un singur tractor; câmpurile sînt încă lucrate cu ajutorul iacilor.

Piața din Gyantse, mai demult un celebru loc de tîrg al tibetanilor, nu mai este în prezent atît de animată. Gyantse era orașul unde se produceau cele mai bune covoare și materiale, iar azi există din nou o manufactură la poalele vechii cetăți, care aparține însă cooperativei și de aceea, în locul clasicelor modele cu flori, pe covoare sînt mai mult dragoni și alte simboluri chinezești. Îmi aduc încă aminte de cîntecele vesele ale țesătoarelor de covoare, care sînt foarte asemănătoare cu cîntecele noastre populare numite *Gstanzln*¹. Un astfel de cîntec suna cam așa, în traducere liberă: „Fidelitatea fetelor din Gyantse nu durează cît materialele pe care ele le țes”. Cîntecele pe care le cîntă

1. Catrene, de obicei satirice, cîntate la diverse ocazii din viața comunităților rurale din Bavaria și Austria (n.tr.).

tibetanii în ziua de azi au un conținut politic și sună cam așa:

Acum tibetanii sînt ca puii de găină părăsiți,
fără cloșcă într-o țară pustie.
De-ar veni salvatorul, Tenzin Gyatso,
mai repede înapoi în Tibet;
Rugăciuni ziua! Rugăciuni noaptea!
Strigătul sălbatic al „porcilor negri”
se aude tot mai încet. Să folosim ocazia aceasta!
Rugăciuni ziua! Rugăciuni noaptea!
Rugăciuni în ultimii douăzeci și trei de ani;
Întoarcerea grabnică a lui Tenzin Gyatso
în țara împodobită cu zăpadă.
Să prospere centrele religioase
în țara religiei și să trăiască Tenzin Gyatso
o mie de ani!

„Tenzin Gyatso” este numele actualului Dalai Lama. Versurile „Strigătul sălbatic al «porcilor negri»/ se aude tot mai încet” sugerează o slăbire a asupririi chineze.

Fetele nemăritate din Lhasa cîntă despre alegerea soțului:

Alegeți dacă se poate un Seei-Chei;
Nu are nici o importanță dacă are pe față cicatrici de vărsat
de vînt.
Dacă acest lucru nu e cu putință, atunci muncitorii Drah-Shee
nu sînt cea mai proastă alegere.
„Colaboratorii iresponsabili” nu sînt demni de a fi aleși,
însă aurul poate fi găsit și prin nisip.

„Seei-Chei” este expresia chineză pentru șoferi. Un șofer cîștigă mai bine decît tibetanii cu o poziție socială modestă

și, circulînd mult, poate obține alimente mai multe decît cele date cu rația. „Drah-Shei” sînt muncitori foarte săraci, care suportă bine duritatea condițiilor de muncă de sub stăpînirea chineză, însă nu se împrietenesc niciodată cu ocupanții. „Colaboratorii iresponsabili” sînt „bicefalii” despre care am vorbit deja; ei sînt menționați în cîntecul despre alegerea soțului numai sub rezerva că „aurul poate fi găsit și prin nisip”, adică s-ar putea să se găsească printre ei și un patriot.

Să ne întoarcem la Gyantse. Complexul mănăstiresc din Gyantse a fost făcut una cu pămîntul. Au mai rămas în picioare doar două temple și marele monument funerar și se spune că și tibetanii ar fi fost siliți să participe la aceste distrugerii. Este greu pentru cineva din exterior, pentru cineva neimplicat, să dea un verdict și nu doresc să fac nici eu acest lucru, ci doar să relatez niște fapte. În timpul șederii mele recente în Tibet, am văzut un singur portret al lui Mao, aici, în Gyantse, în fabrica de covoare, amenajată ca odinioară. În mod izolat, am văzut la tineri mici insigne cu Mao, care însă nu înseamnă nimic, pentru că ei ar purta orice alte insigne, și îmi aduc aminte de vremurile de demult, cînd ofițeri ai armatei tibetane, care nu aveau distincții militare, căutau tot felul de insigne numai ca să poată purta pe piept ceva colorat.

Vizităm ce a mai rămas din mănăstire. În acest timp, ghidul nostru chinez merge la vînătoare de porumbei cu pușca, și atunci se întîmplă un lucru emoționant: cîțiva copii tibetani aleargă spre el și încearcă să-l oprească. În mod uimitor, chinezul îi ascultă și, rușinat, își ascunde pușca sub jachetă. În timp ce făceam turul mănăstirii,

tocmai se goleau toaletele, niște podeste înălțate, cu găuri în ele, amenajate pe un zid. Acolo se aruncă toate reziduurile, inclusiv cenușa, și astfel se produce un gunoi bun pentru agricultură. Este singurul îngrășământ, pentru că prețiosul bălegar de iac și de vacă este ținut la uscat pe pereți și pe stînci și este folosit apoi drept combustibil. Nu e mai curat în țară de cînd sînt chinezii la conducere și încă mai există cîini vagabonzi, deși chinezii afirmă contrariul.

În Kyichu, de exemplu, rîul care trece pe lîngă Lhasa, am văzut plutind în două locuri leșuri de vite în descompunere. Asta nu s-ar fi întîmplat niciodată odinioară, căci din Kyichu ne luam cea mai bună apă de băut.

Iarăși a trebuit să plătim cînd am vrut să fotografiem. Aici, în ultimul templu rămas în Gyantse, ne-au cerut chiar zece yuani pentru fiecare fotografie. Aveam în bagaj desenele mele din 1950 și puteam să fac, plin de tristețe, comparații. Am mai găsit două *thangka* vechi, cusute în piele, iar în biblioteca bine întreținută am adăstat multă vreme ca să studiez și să fotografiez copertele de cărți gravate și aurite splendid. *Stupa* de lîngă marele templu este una dintre cele mai mari din Tibet și s-a păstrat intactă. Este din granit și are cinci etaje. La fiecare etaj sînt capele împodobite cu statui, iar în interior o scară în spirală duce pînă în vîrf. De data aceasta nu am reușit să fiu singur nici un moment; lîngă mine stătea mereu un paznic care veghea la respectarea interdicțiilor afișate pe tăblițele de pe pereți. În templu, doi călugări erau ocupați să facă ordine la cozile nesfîrșite ale pelerinilor care voiau să ajungă la altar. Sînt absolut sigur că erau niște călugări deghizați, nu călugări autentici. Desigur, mă întreb și cine primește banii pe care turiștii trebuie să-i plătească peste tot. Chinezii dau asigurări

că banii ajung la tibetani, dar în Potala am primit o chitanță pe care scria doar în chineză și, drept urmare, presupun că nu tibetanii și mănăstirile beneficiază de banii încasați, ci chinezii.

La jumătatea lunii noiembrie a anului 1950, când a trebuit să părăsesc Lhasa, am ajuns cu caravana mea și la Gyantse. Unul dintre cei mai buni prieteni ai mei, Surkhang Wangchuk, era unul dintre cei doi guvernatori din oraș și m-a invitat să rămân la el ca oaspete. Reședința lui oficială era în oraș, căci englezii distruseseră fortăreața încă din 1904. O încăpere cu obiecte de expoziție amintește încă de expediția Younghusband. Vizavi de stînca Dzong se află un adevărat oraș mănăstiresc compus din optsprezece temple mici. Acolo sînt expuse o dată pe an marile *thangka* festive, toate celelalte fiind distruse. Când am ajuns la intrarea în templu, am văzut cu bucurie că tibetanii erau ocupați cu restaurarea statuilor reprezentînd un leu și un tigru. Entuziasmat, i-am chemat pe tovarășii mei de călătorie, pentru că eram sincer convins că am descoperit o dovadă a „dezghețului ideologic”, atît de harnic nivelau restauratorii lutul pe leul deja gata. Ceva mai tîrziu m-am desprins de grup și m-am întors să mai văd o dată leul, iar uimirea mea a fost foarte mare cînd nu am mai văzut nici un artist restaurator. Atunci s-a născut în mine acea îndoielă care mi-a fost confirmată mai tîrziu la Dharamsala, în timpul discuției cu Lobsang Samten, care mi-a povestit că a văzut același restaurator lucrînd la același leu cu doi ani înainte. Când m-au văzut, artiștii au venit în fugă și și-au reluat activitatea de „restaurare”.

Cînd am fost la Gyantse în toamna lui 1950, am aflat de la mesagerii alergători care îl informaseră pe prietenul

meu, guvernatorul, despre festivitatea prin care tot Tibetul sărbătorea preluarea conducerii de către tânărul Dalai Lama. Pînă atunci, toată puterea fusese în mîna regentului. Ceremoniile au început în Lhasa la 17 noiembrie, dar urmau să dureze doar trei zile din cauza situației grave, căci chinezii intraseră deja în Tibetul de Est. Cu toate acestea, a fost un motiv de mare bucurie și niciodată nu au existat atîtea speranțe la începutul domniei unui Dalai Lama ca atunci. Tânărul conducător era deasupra oricăror intrigi și manevre de culise și dăduse deja dovezi ale viziunii sale clare și ale capacității de a lua decizii. Cu instinctul lui natural, putea să-și aleagă cei mai buni consilieri și să fie imun la influențele venite din partea oamenilor egoiști. Din păcate, știam că este prea tîrziu. Și-a început domnia într-un moment în care destinul era împotriva lui.

Wangchuk Surkhang, generoasa mea gazdă, era al treilea fiu al ministrului de Externe laic Surkhang cel Bătrîn, din prima căsătorie cu o femeie nobilă. Avea doi frați mai mari, dintre care unul era ministru, iar celălalt general. Bătrînul domn Surkhang mă aprecia mult, iar eu veneam adesea la el acasă. Wangchuk Surkhang era prieten apropiat cu Wangdü și de aceea era prieten și cu mine. Am făcut multe lucruri împreună și, deși era mai rotofei, am urcat pe munte și am înotat împreună în râuri. Din păcate, era fumător de opiu, iar eu încercam mereu să-l fac să renunțe. Suferea de dureri de stomac și spunea că opiul este singurul medicament eficient împotriva acestor dureri. A plecat și el în exil în India la venirea chinezilor și s-a căsătorit în Kalimpong cu o bhutaneză, cu care a avut un fiu. A murit la scurt timp după aceea. Fiul său a fost recunoscut ca reîncarnare și trăiește în Sikkim, în mănăstirea Rumtek.

Toate acestea mă leagă strîns de Gyantse, atît de strîns, încît nici nu pot să înțeleg cum stau acum aici și privesc, ca turist, cînd înainte asta era viața mea. Îmi vine în minte o poveste din perioada șederii mele în Gyantse, cînd mă refugiasem deja din fața chinezilor. Într-o noapte, un călugăr s-a strecurat, foarte încet, pînă la mine și mi-a zis că are de vînzare peste o sută de bronzuri vechi ce îi aparțineau lui Panchen Lama. Erau puse în două cutii îmbrăcate în piele, pe care un servitor le adusese înapoi în Tibet din China. Nu știu ce s-a mai întîmplat cu ele, probabil s-au pierdut.

Mai tîrziu, după ce părăsisem Tibetul, Gyantse a fost lovit de o catastrofă naturală foarte gravă. În urma ploii musonice, într-o noapte au fost brusc inundații atît de mari, încît mai multe sute de oameni, printre care și membri ai misiunii comerciale indiene, au murit înecați. Una dintre cele mai vesele femei, care participa la toate evenimentele dansante din Lhasa, era Kela Pünkang, cumnata prințesei Kukula din Sikkim. Și ea a murit în acea inundație. La fel și prietenul meu Rimshi Pemba, membru al nobilimii tibetane de gradul patru, care era angajat al misiunii comerciale indiene. La fiecare doi-trei ani mergea în concediu în India. Odată s-a întors dintr-o astfel de călătorie și mi-a adus un aparat de fotografiat Leica nou, spunîndu-mi: „Tu cunoști mulți nobili, te rog, ajută-mă să vînd aparatul de fotografiat. Acasă am avut doar necazuri din cauza lui. Soția îmi tot face reproșuri că arunc banii pe fereastră, în loc să economisesc pentru copiii noștri. Ca să am liniște în casă, trebuie să-l vînd”. Eram entuziasmat la gîndul de a intra în posesia acestui aparat de fotografiat prețios, dar nu aveam suficienți bani. Așa că m-am dus la Wangdü și i-am propus să-l cumpărăm împreună și să-l

folosim amîndoi. Mai tîrziu i-am răscumpărat partea lui și aparatul a rămas în proprietatea mea. Cu el am făcut acele fotografii ale vechiului Tibet care astăzi sînt de o neprețuită valoare documentară. Wangdû fotografiase în secret, cu acest aparat Leica, o ceremonie religioasă, dar a fost descoperit, i s-a reproșat că se comportă ca un străin și a fost degradat.

Mă despart cu greu de acest loc plin de amintiri și nu mă pot hotărî dacă să plec sau nu. Decizia este luată în locul meu de ghidul nostru, care dă semnalul plecării spre Shigatse.

Shigatse – sau ce a rămas din el

Pe drumul de la Lhasa spre Shigatse, care trece prin Gyantse, am trecut pe lângă Yamdrok Yumtso, un lac de o formă bizară, pe malurile căruia se află ruinele mănăstirii Samding, care odinioară a fost reședința singurei reîncarnări feminine din Tibet, Dorje Pagmo. Pe scara reîncarnărilor, ea este aproximativ pe locul patru, fiind deci o reîncarnare foarte înaltă. În cartea mea *Șapte ani în Tibet* menționez că am văzut-o adesea în Barkhor sau la ceremonii. Pe atunci era o fată de șaisprezece ani, cu înfățișare modestă, care purta mereu îmbrăcăminte frumoasă și se pregătea în Lhasa pentru o viață de călugăriță. Ca reîncarnare, era femeia cea mai sfântă din Tibet și, oriunde apărea, oamenii o rugau să-i binecuvânteze. În anul 1716, sfânta a cărei reîncarnare era a făcut o minune când trupele mongole dzungar i-au amenințat mănăstirea. Ea s-a transformat pe sine în scoafă, pe călugări în porci, iar mănăstirea în coteț de porci. Musulmanii, avînd repulsie față de tot ce are legătură cu porcii, au făcut un mare ocol în jurul lăcașului sfînt, iar de la această minune ea se reîncarnează mereu într-o fetiță. Mai demult am tradus mereu numele Dorje Pagmo prin „Scroafa-fulger”, o denumire pe care am găsit-o folosită astfel și în literatura de specialitate a tibetologilor. Dorje este fulgerul sau sceptrul cu diamante, iar Pagmo indică femela porcului. În urmă cu puțin timp, într-o mănăstire,

stînd de vorbă cu un tînăr călugăr, acesta mi-a atras atenția că Pagmo poate însemna și o reîncarnare feminină înaltă și mi-a arătat dovada într-un dicționar tibetan-german. În acest lexicon scrie că *pagmo* sau *pagma* înseamnă „prea-înalta”, un titlu pentru femei demne de venerație sau sfinte. Cuvîntul *pag* este tradus prin „sublim, perfect, excelent”. Numai un tibetolog își poate da seama care este sensul cuvîntului, după modul în care a fost scris. Personal, cred că traducerea folosită în general este cea corectă.

Dorje Pagmo s-a dus în India în 1959, cu unul dintre primele grupuri de refugiați, însă a venit foarte curînd înapoi și s-a aliat cu chinezii. Se spune că ea ar fi oprit prin forțele sale spirituale distrugerea lui Yamdrok Yumtso. A locuit în Lhasa și s-a căsătorit, contrar canoanelor religioase, cu fiul lui Dang-Dö-pa, fratele lui Ka-Shö-pa, pe care îl știam foarte bine de la Ministerul de Externe, a divorțat, a făcut un copil și a avut o viață cît se poate de veselă. Deoarece nu era foarte frumoasă, probabil că, fiind o reîncarnare, avea niște puteri misterioase, de a putut atrage atîția bărbați, după cum se spune. Astăzi primește un salariu de la stat.

Între Gyantse și Shigatse este situat și Shalugompa, un complex de temple din secolele XIII-XIV. Din fericire, acesta nu a fost distrus complet și se presupune că a fost salvat de citatul în limba chineză de pe marea statuie a lui Buddha, care i-a făcut pe ocupanți să renunțe la planurile lor. Acest citat sună în felul următor: „Mă puteți distruge, dar mă voi întoarce. Însă cei care mă vor distruge vor pieri”. Din păcate, în cursul vizitei mele am constatat că multe piese

de ceramică frumoase erau împrăștiate peste tot; unele erau sparte sau folosite de copii pe post de trepte, pe care se jucau nepăsători la valoarea acestor comori din trecut. Acolo existau picturi murale splendide, cu mandale și ciclurile tantrice, însă templele în care se aflau erau închise. Am urcat pe un mic pedestal și am fotografiat cu blitz printr-o gaură din zidul de lut, pentru a surprinde cîteva dintre aceste fresce celebre. Astăzi, în Shalu mai trăiesc șapte călugări și nimic nu mai aduce aminte de trecutul său mistic, cînd *lung gomba*, așa-numiții „alergători în transă”, își făceau aici antrenamentele și alergau o sută de kilometri sau chiar mai mult fără să mănînce și să bea.

Pe drumul ce traversează trecătorile spre Yamdrok Yumtso am văzut cîteva tibetani săpînd pe ogoare. L-am rugat pe șoferul nostru să oprească, deoarece eram curios să văd ce scoteau din pămînt în toiul iernii. Mi-au arătat rîzînd un mic cartof dulce, foarte prețios. „*Droma!*”, mi-au strigat ei, ridicînd leguma. Desigur că știam ce era, fiincă la Anul Nou de pe nici un altar nu lipsea, printre celelalte ofrande aduse, castronul plin de cartofi dulci. Se pare că ei se cultivă mai ales în acest ținut, deoarece ogoarele de aici dispun de apă freatică de la lacul din apropiere. Și aici, ca peste tot, țăranii mi-au cerut o fotografie cu preaiubitul lor Jishi Norbu, cum îl numesc ei pe Dalai Lama. Mi-a fost greu să le îndeplinesc dorința, fiindcă eram supravegheat permanent de chinezi. Știam însă că ei aveau cel mai adesea o imagine a lui Dalai Lama și, cînd le-am spus să mi-o arate, au scos de sub îmbrăcăminte o poză sau un medalion cu acesta, pe care îl țineau la piept. Apoi au scos din buzunar un șnur de rugăciune, uzat și plin de grăsime de la atîta folosire.

A fost emoționantă pentru mine întâlnirea cu un tibetan care stătea de pază în fața unei clădiri guvernamentale și se juca mereu cu mîna în buzunarul pantalonilor. Acesta mi-a povestit că a fost unul dintre acei *kusung magmi* care lucrau ca gărzi de corp ale lui Dalai Lama la Norbulingka. Am vrut să știu dacă îl mai respectă pe Dalai Lama. Atunci a scos și el din buzunar o fotografie a acestuia, iar în cealaltă mîna, pe care o vedeam mișcîndu-se prin materialul pantalonilor, mi-a arătat un șnur de rugăciune – tocmai se ruga.

Shigatse, al doilea oraș ca mărime din Tibet, era celebru prin mănăstirea Tashilhunpo, situată în apropiere. Aici s-a încheiat în 1907 expediția lui Sven Hedin, care, cu caravana mult împuținată, a fost reținut de tibetani în Shigatse și nu a mai ajuns în Lhasa. Cînd trăiam în Lhasa, mi-a scris într-una din scrisorile lui foarte înțelepte, pline de sfaturi bune: „Ați ajuns în Lhasa, orașul visurilor mele... folosiți bine timpul, totul este important și merită să fie notat. Faceți schițe și nu uitați nici lucrurile aparent neimportante”. Am urmat acest sfat și astăzi știu că ar fi trebuit să notez și mai multe lucruri ce țineau de viața cotidiană, dar atunci îmi păreau de la sine înțelese și nu credeam că sînt destul de importante pentru a fi consemnate. Din fericire, am fotografiat și am făcut schițe după Shigatse și cetatea acestui oraș. Și în mintea mea puteam să-mi închipui că ele vor fi reconstruite cîndva după aceste schițe. Astăzi ajungi într-o zi de la Lhasa la Shigatse, cu mașina. Îmi aduc aminte cu plăcere de vremurile cînd am parcurs această distanță pe jos sau călare și a durat cinci sau șase zile.

Și în Shigatse văd peste tot ruine și distrugeri; nimic nu a rămas neatins într-unul din cele mai frumoase orașe ale Tibetului, nu mai sînt steaguri de rugăciune, nu mai sînt

ziduri *mani* (ziduri cu formule de rugăciune gravate pe ele). Iar sătucul colorat și animat care se afla sub cetate este astăzi pustiu. Oriunde te uiți, vezi case noi, lipite unele de altele, cu acoperișuri de tablă. Aici stăteau odinioară țărăncile cu podoabele lor pentru cap de forma unui arc avîntat, care erau ornate, în funcție de averea posesoarei, cu pietre simple sau cu perle prețioase, cu turcoaze și corali. Prin aceste podoabe, ele se deosebeau de femeile din Lhasa, ale căror podoabe pentru cap erau de formă triunghiulară. Dar azi? Și azi mai vezi țărănci stînd pe jos, oferindu-și marfa spre vînzare, dar nu mai poartă nici o podoabă pe cap. Ca să se apere de soare, poartă pălării de pai sau șepci vechi, iar marfa lor constă în cutii vechi pentru amulete, pe care le vînd la prețuri ridicole. Aveau nevoie de bani și le-am fi ajutat cu plăcere, dar este interzis să scoți din țară asemenea lucruri. Cu toate acestea, unii turiști ascundeau în bagaje asemenea mărunțișuri. Se găsea de vînzare și carne, iar cîțiva ponei scurmau în praf cu copitele, pînă să fie luați de vreun cumpărător, legați cu o frînghie împletită din păr de iac. Cea mai mare atracție a bazarului era însă un dentist care își trata pacienții cu o bormașină acționată mecanic, cu piciorul, înconjurat de spectatori curioși. Pacienții lui nu erau bolnavi, ci doar cocheți, pentru că „doctorul” le făcea o gaură în dinte în care fixa fațete din metal lucitor. Aceste fațete ieftine, care străluceau ca aurul, erau expuse pe masă, lîngă ciocan și clește. Un biciclist care a crezut că se poate strecura prin mulțime s-a împiedicat și a făcut un salt în arc de cerc, aterizînd în praful drumului, în timp ce publicul se ținea de burtă rîzînd de ghinionul lui. M-am bucurat să văd că tibetanii nu și-au pierdut umorul, după toți anii plini de

orori care au trecut peste ei. Veselia binevoitoare este una dintre însușirile lor tipice. Nu pierd nici o ocazie de a râde. Dacă cineva se împiedică, sînt în stare să se distreze ore în șir pe tema asta. Amuzamentul provocat de ghinionul altuia este un tip foarte răspîndit de bucurie, dar care nu este răuvoitoare, iar ironia lor mușcătoare nu cruță pe nimeni.

După ce am văzut bazarul aflat într-o stare dezamăgitoare, merg la mănăstirea Tashilhunpo. Pe drum simt deja că îmi lipsește lungul zid de rugăciune, cu numeroasele pietre *mani*, care ducea din oraș pînă la mănăstire. Mănăstirea nu părea distrusă și era bine întreținută, dar cine o cunoștea mai bine putea să-și dea seama că și aici au fost distrugerii în unele locuri, căci lipseau cîteva complexe de clădiri, dar locul a fost reamenajat atît de curat și iscusit, încît turistul neinformați nu observă nimic. Ghizii chinezi au și ei un talent deosebit de a ascunde ruinele de ochii turiștilor. Din cele cinci mausolee ale răposaiilor Panchen Lama care își aveau sediul la Tashilhunpo, am mai văzut doar unul singur. Deja de cîteva generații Panchen Lama era folosit de către chinezi ca o contrapondere a lui Dalai Lama. Panchen Lama actual, care este cu doi ani mai tînăr decît regele-zeu, a fost educat în China și proclamat de Beijing stăpînitor legitim al Tibetului.

Deși, ca impresie generală, complexul mănăstiresc părea bine întreținut, lipseau totuși cîteva caracteristici importante: pe acoperișuri nu flutura nici un steag de rugăciune și nici măcar catargele uriașe cu flamurile lor decolorate nu mai erau în locurile de adunare. Intrarea în orașul mănăstiresc te oripilează, din cauza unei case care are pe acoperiș un rezervor urît de apă și o stea mare, roșie.

Nu poți merge unde vrei în interiorul orașului mănăstiresc, ci numai condus de ghizi. La palatul cel nou al lui Panchen Lama, de exemplu, poarta este larg deschisă, dar e interzis să-i treci pragul. Iese în evidență drumul închis cu ziduri ce duce la Jampa, templul lui „Buddha al viitorului”, care este mai înalt decît toate edificiile din zonă. Nu am putut merge nici la acest Buddha celebru, înalt cît o clădire cu cinci etaje, dar mi-a fost de ajuns să-l privesc de la distanță, căci îi cunosc foarte bine fiecare galerie din moment ce în 1950, cînd am fost oaspetele guvernatorului din Shigatse, l-am fotografiat în detaliu.

Buddha nu mai era înconjurat, ca odinioară, de un templu cu acoperiș aurit – din acesta mai rămăsese doar zidul din față. Deoarece statuia uriașă era învelită cu grijă în folie de plastic și legată cu frînghii, aceasta mi s-a părut o dovadă că aici nu a fost distrus nimic, ci a avut loc doar o degradare naturală a complexului. Clădirea era prea veche și se prăbușea; s-a dorit ca statuia să fie protejată de intemperii, iar templul urma să fie reconstruit. Îi vedeam deja pe dulgheri, cu firele lor trase prin cerneală, măsurînd grinzile.

Într-un culoar acoperit prin care am trecut am văzut gravori care lucrau la tipare de lemn, dar care mi s-a părut că nu munceau cu adevărat. Ce-i drept, își mișcau cuțitele de gravură ca și cum ar fi lucrat, dar, cînd m-am apropiat, am văzut că toate piesele erau deja gata. Deci și aici era doar un spectacol pentru turiști? Se spune că la Tashilhunpo trăiesc mai multe sute de călugări, dar nimeni nu-i poate vedea, și este posibil ca acest număr să-i includă și pe membrii familiilor călugărilor, care sînt luați în calcul la stabilirea numărului de porții de mîncare ce sînt împărțite.

Un tibetan cu care am stat de vorbă mi-a împărtășit bănuiala lui că acei „călugări” care ne supravegheau mergeau seara acasă și își schimbau hainele de călugăr cu haine civile. În Tashilhunpo am văzut și singurul novice pe care l-am întâlnit în timpul călătoriei mele în Tibet. L-aș numi „novicele de paradă sau de expoziție”, căci turiștii îl văd peste tot, îmbrăcat curat în rasa lui roșie, lîngă un călugăr mare, care arată și el bine, în pantaloni căptușiți cu blană de miel. Uneori cu bulgări de unt la ei, alteori fără. Am devenit tot mai interesat, pînă cînd l-am întrebat pe cel mai în vîrstă dintre călugări, în tibetană: „De unde vii?”. Răspunsul lui a fost: „Din Amdo”. Eu am continuat: „Atunci înseamnă că îi cunoști pe mulți dintre prietenii mei, precum și mănăstirea lui Tagtsher Rinpoche”. La aceasta, el a amuțit, nu a mai dat nici un răspuns, și mă îndoiesc că dialogul nostru a eșuat din cauza diferențelor dialectale dintre Lhasa și Amdo. Imediat după aceea a plecat de acolo împreună cu novicele și m-am gîndit la Darjeeling din India, unde – spre deosebire de aici – superiorul mănăstirii Sanga Chöling, Drugchen Rinpoche, mi-a povestit că nu mai au nici loc, nici bani pentru a-i primi pe toți tinerii tibetani care vor să devină călugări.

Ca un mic Potala, fortăreața din Shigatse se înălța pe un deal deasupra orașului. Este inimaginabil cum din această cetate atît de impresionantă din punct de vedere arhitectonic au mai rămas acum doar zidurile de la bază și, mai rău, pe ruine au fost scrise lozinci chineze, pe care nici un tibetan nu le poate citi. Și această cetate a fost distrusă de Gărzile Roșii. Membrii acestora erau tineri fanatici și îndoctrinați politic, foarte disciplinați, care, conform relatărilor tibetanilor, nu luau niciodată aur, statui ale zeilor sau alte obiecte

de valoare atunci cînd distrugeau templele. Dar făceau ceva poate și mai rău: ațîtau populația tibetană – uneori sub amenințarea armei – să participe la distrugeri și, fără îndoială, nu toți puteau rezista acestor incitări și amenințări, ci participau și ei la jefuirea mănăstirilor și cetăților. Trupele guvernamentale chineze, care ascultau de Zhou Enlai, au putut împiedica de cîteva ori distrugerile și jafurile, mai ales în cazul unor mănăstiri foarte mari, pentru că Gărzile Roșii se temeau de armele lor. Gărzile Roșii puteau fi manipulate și incitate foarte ușor, așa cum se întîmplă peste tot în lume cu tinerii. După ce epoca Mao s-a încheiat, Gărzile Roșii au fost desființate și membrii lor au fost împrăștiați în cele patru zări, trimiși în zone rurale, ca să nu mai poată provoca alte distrugeri. Mulți dintre ei – astăzi oameni în vîrstă – trăiesc în provincia Xinjiang, unde s-au amestecat cu populația locală și se comportă ca niște cetățeni inofensivi. Revoluția Culturală înfăptuită de Gărzile Roșii a fost o perioadă cumplită și pentru China. Universitățile au fost practic închise, pentru că toți trebuiau să fie egali – nu mai trebuia să existe nici o deosebire între un cetățean educat, îmbrăcat decent, și acei revoluționari.

Astăzi, cînd s-a înțeles în sfîrșit că acele lucruri au fost greșite, profesorii, care au avut de suferit chinuri înspăimîntătoare, sînt cetățeni respectați și au fost rechemați la posturile lor. În filmul lui Isaak Stern *De la Mao la Mozart*, un profesor de la un conservator din Shanghai relatează supliciile pe care a trebuit să le îndure în timpul Revoluției Culturale, suplicii care seamănă cu cele îndurate de tibetani. Tinerii membri ai Gărzilor Roșii erau atît de orbiți, încît credeau că fac o faptă bună cînd distrugeau tot ce venea din vremurile trecute. Li se spunea că religia și nobilimea

trebuie distruse pentru a face loc ideilor lui Mao. Tinerii dădeau curs acelor lozinci cu mare abnegație. În acea perioadă, Gărzile Roșii au distrus și în China, exact la fel ca în Tibet, temple și bunuri culturale. În China, multe bunuri de valoare au putut fi salvate, deoarece era ușor să fie îngropate în pământul moale. După Revoluția Culturală, aceste comori au început să iasă din nou la iveală, iar în templele din China pot fi văzute multe obiecte de artă. Era greu să îngropi obiecte de artă în pământul pietros al Tibetului, dar în unele cazuri ele au putut fi salvate prin scoaterea lor peste graniță, în străinătate, mai ales în Nepal. Doar câteva dintre aceste obiecte de valoare s-au întors după un timp în temple și pe altare; cele mai multe s-au pierdut pentru totdeauna, au ajuns pînă în piața din Kathmandu, iar de acolo în marile piețe de antichități din lumea întreagă.

Chinezii declară astăzi: „Nu mai putem face nimic. A avut loc o revoluție culturală condusă de banda celor patru, iar pe aceștia i-am condamnat”. Totuși, nu cred că chinezii se pot spăla pe mâini așa de ușor. Evenimente atît de îngrozitoare nu pot fi uitate atît de repede și atît de lesne. Și ghizii din Beijing care ne-au însoțit în Tibet nu mai conteneau să dea vina pe „cei patru răi” și să declare că ceilalți nu erau vinovați pentru cele întîmplate.

Dacă vorbești însă cu tibetanii despre ce s-a întîmplat, afli că ei știu exact care dintre conaționalii lor au dat curs solicitărilor Gărzilor Roșii și care nu. Iar în Shigatse este cunoscut conducătorul lor. El a fost judecat de zei. Cînd s-a dus din nou în cetate, nu numai pentru a jefui, ci și pentru a fura lemn, care în Tibet este foarte rar și scump, zeii l-au pedepsit: coloanele uriașe ale cetății s-au prăbușit și l-au îngropat sub ele pe tîlhar.

Pe drumul de întoarcere din Shigatse am trăit o întâmplare tipică pentru severitatea chinezilor. A trebuit să mergem mult timp cu microbuzul nostru în norul de praf ridicat de un camion, pe care nu-l puteam depăși pe acel drum cu o singură bandă de circulație decât dacă el ne făcea loc. Când în sfârșit am reușit, după multe încercări zădărnice, șoferul nostru chinez a oprit în fața camionului. Am coborât și eu și i-am făcut câteva reproșuri șoferului camionului, în tibetană. Chinezul nu a rostit însă nici un cuvânt, ci i-a cerut pur și simplu permisul de conducere, apoi ne-am continuat drumul. Bietul tibetan era complet intimidat, se uita disperat după noi, iar mie îmi era foarte milă de el. Această pedeapsă mi s-a părut excesiv de dură, pentru că luarea permisului îi distrugea cariera – dar mi s-a explicat că chinezii au dat o lege conform căreia camioanele trebuie să dea prioritate celorlalte vehicule, iar încălcarea acestei prevederi duce la retragerea permisului de conducere.

Însoțitorul nostru chinez era interesat de trecutul meu din Tibet și îmi punea mereu întrebări. Imaginea lui despre vechiul Tibet era de o naivitate și o ignoranță incredibile. Odată s-a interesat câți funcționari ai lui Chiang Kai-Shek au guvernat în Lhasa. „Unul, cu secretar, transmisionist și bucătar...”, i-am răspuns eu. A urmat o tăcere lungă. „Tibetanii erau pe atunci mult mai liberi decât acum.”

În palatul Potala

La vederea palatului Potala, care domină totul cu silueta lui impozantă, nu am uitat ce căutam: obeliscul suplu de piatră de la baza lui și cele două mici pavilioane construite în stil chinezesc. Ele formau mereu fundalul pitoresc al fotografiilor pe care le-am făcut în trecut cu Potala și Chagpori. Degeaba m-am tot uitat după aceste mărturii ale trecutului tibetan. În pavilioane erau adăpostite edictele referitoare la populațiile dzungar și gorkha, iar pe coloana de piatră înaltă de șase metri care se ridica în fața palatului Potala o inscripție menționa, printre altele, faptul că chinezii erau obligați să plătească tribut Tibetului, câte 50.000 de suluri de mătase anual. Era în anul 763, când trupele tibetane ajunseseră pînă în fața porților capitalei imperiale chineze și își dictaseră condițiile de pace.

Îmi amintesc bine și micul pîrîu pe malurile căruia înfloreau iriși sălbatici și peste care se construiseră mici poduri arcuite de piatră. Imediat în apropiere se afla și canalul de irigații al lui Peter Aufschneider, care asigură apa pentru pepiniera nou-amenajată. O astfel de pepinieră era necesară pentru ca lemnul care se folosea în cantități mari la festivitățile de Anul Nou să nu mai trebuiască să fie adus de departe. Ca să-i hrănești săptămîni în șir cu ceai și supă pe cei aproximativ 25.000 de călugări care veneau la Lhasa cu această ocazie, era nevoie de cantități uriașe de lemn pentru

gătit. Propunerea noastră de a amenaja aceste plantații irigate i-a plăcut celui mai înalt ierarh al țării, căruia i se subordonau toate mănăstirile și toți călugării, iar el ne-a însărcinat cu amenajarea canalului și a pepinierei.

Am căutat în zadar obeliscul de piatră și pavilioanele, iar când am întrebat de ele, mi s-a spus că au trebuit să fie luate ca să se facă loc pentru marea arteră de tranzit, iar apoi au fost instalate altundeva. Am găsit într-adevăr coloana, mutată undeva la est, dar era înconjurată de ziduri, astfel că nu se mai putea citi inscripția din partea inferioară, care, în plus, fusese acoperită cu ciment. Degeaba am încercat să obțin cheia de la poarta din zid, mi s-a spus că momentan nu poate fi găsită. De ce s-a construit, pur și simplu, acest zid? Oare zidul a fost ridicat, așa cum afirmă unii chinezi, ca să fie protejată coloana maiestuoasă de numeroșii pelerini care obișnuiau să bată în ea cu o pietricică pentru a desprinde puțin nisip menit să le aducă noroc, ducînd astfel la apariția unor mici fisuri? Sau doar pentru ca ea să nu mai aducă aminte de acele vremuri de mult uitate, când chinezii erau obligați să plătească tribut tibetanilor? Am găsit în cele din urmă și cele două mici pagode, mutate pe latura de nord a palatului Potala. Prin urmare, nu am mai putut să fac fotografii pe care să le compar cu cele în care micile construcții se aflau în fața școlii Chagpori, acum distrusă.

Sînt întrebat mereu cum a fost posibil să fac fotografii în Lhasa în urmă cu treizeci de ani. Răspunsul este o rolă de film de o sută de metri pe care am găsit-o într-o casă din Lhasa, rămasă după o expediție. Datorită climei uscate a podișului tibetan, materialul s-a păstrat, spre marea mea bucurie, într-o stare foarte bună. Dar vechile simboluri ale

trecutului tibetan se pot vedea nu numai în fotografiile mele, ci și pe vechile *thangka* și în fresce. Marea tipografie de stat, o altă clădire pe care nu am mai găsit-o, a fost demolată pentru a face loc noilor artere rutiere. Se afla în cartierul Shö, imediat sub Potala; acolo se tipăreau splendide cărți sfinte ale tibetanilor. Apoi am ajuns lângă iazul nou-amenajat din fața palatului Potala, un fundal foarte des folosit de soldații chinezi când își fac fotografii pe care le trimit acasă, la familiile lor.

La vederea palatului Potala, această colosală capodoperă arhitectonică a lumii, m-am lăsat, ca de atâtea ori în trecut, vrăjit de farmecul lui. În ce constă puterea lui de atracție? În generozitatea proiectului, în splendoarea acoperișurilor aurite, care se ridică spre cerul albastru, sau în amintirile pe care mi le trezește? Toate acestea la un loc, precum și unitatea de stil arhitectonic care face ca această capodoperă să fie unică. Văd casa galbenă cu două etaje, în care erau păstrate cele două *thangka* mari. Primesc asigurări că acestea sînt și astăzi acolo, rulate cu grijă. Ultima oară au fost desfășurate în 1959, cu puțin timp înainte de plecarea în exil a lui Dalai Lama, sub aripa centrală, roșie, a palatului. Trebuie să-mi reprim aceste imagini, pentru că mă aflu într-un grup de turiști și mi se permite, contra unei taxe de o sută de yuani, să intru în palatul în care odinioară pătrundeam plin de respect, ca oaspete al poporului tibetan, și urcam numeroasele trepte pentru a ajunge la regele lor sfînt. Atunci mi-a fost dezvăluită o lege care m-a urmărit toată viața, exprimată astfel în cuvintele lui Dalai Lama: „Cine vrea să ajungă la mine trebuie să urce treaptă cu treaptă. Nimeni nu ajunge sus dintr-un singur pas”. Așa e și în viață, trebuie să urci treaptă cu treaptă pentru a ajunge sus. Și dacă sari o singură treaptă, poți să ratezi drumul

spre țelul cel mare. Plătesc cei o sută de yuani și ni se promite că vom putea fotografia absolut tot ce dorim – desigur, doar acolo unde ni se permite să mergem. Ne-am parcat mașinile la capătul vestic al palatului și am mers spre intrare pe vechea pistă de călărie, deci dinspre partea de nord. Pe aici mergeau înainte vreme două mașini cu plăci de înmatriculare „Tibet No. 1” și „Tibet No. 2”. A fost o marotă simpatică a celui de-al treisprezecelea Dalai Lama, care, la sfârșitul anilor 1920, a pus să fie aduse aceste mașini din India, peste trecătorile înzăpezite, dezmembrate în piesele componente, pe spinarea oamenilor și a iacilor. În interior, Potala mi-a făcut impresia unui muzeu. Am văzut mormintele foștilor Dalai Lama, niște *stupa* cu mai multe etaje, care urcau pînă sus în clădire și pentru care s-au prelucrat tone de aur. Obişnuit să fiu atent la cele mai mici detalii, am observat pe un altar o fotografie a actualului Dalai Lama – prima și singura lui imagine pe care am văzut-o expusă într-un spațiu public în Lhasa. Mă interesau în mod deosebit sala tronului și încăperile private ale lui Dalai Lama, căci aici eu și Peter Aufschnaiter am fost primiți în audiență, la doar cîteva zile după sosirea noastră în oraș, de către Dalai Lama și regentul său. Marele vistiernic Pala Drönyer Chem ne-a facilitat această întîlnire în 1946.

Pășesc încet, după treizeci și șase de ani, în încăperile care îmi sînt atît de familiare și totul pare ca odinioară, de parcă Dalai Lama ar fi părăsit acest loc de curînd și ar urma să se întoarcă dintr-o clipă în alta. Pelerina lui este drapată în așa fel încît ți se pare că îi vezi silueta prin ea, iar în spate, pe perete, te privește dintr-o frescă marele reformator Tsongkhapa. Admir măsuțele gravate cu mult bun-gust și recunosc ceașca de ceai din jad care stă pe un suport de

aur, acoperită cu un capac de aur. Dar acum este goală, și nu plină, așa cum se obișnuiește în Tibet pentru a simboliza o întoarcere fericită în viitorul apropiat. M-am gândit la ceașca folosită de Dalai Lama în exilul său la Dharamsala. Nu mai era din jad și nici din aur – un simplu pahar emailat, pe care este pictat un peisaj cu iaci, din care l-am văzut ani de-a rândul bîndu-și ceaiul din provincia natală, Amdo. Spre deosebire de Lhasa, unde se pune unt în ceai, în Amdo acesta se bea cu lapte.

Mă uit mai departe în jur și recunosc bolul său pentru *tsampa*, strunjit dintr-un ciot de copac. Era un adevărat cult în jurul acestor boluri: cu cît lemnul avea mai multe vinișoare, cu atît vasul era considerat mai prețios. I-am văzut pe tibetani plătind prețuri uriașe pentru o ceașcă șlefuită din lemn cu multe vinișoare.

În dormitor văd lîngă un perete patul simplu, din bare de oțel, vopsit în galben, al lui Dalai Lama, iar alături, pe o comodă, ceasul lui și o foaie de calendar, marcînd ziua și momentul cînd a fost pentru ultima oară în Potala. Era în noaptea în care s-a mutat la Norbulingka, de unde s-a refugiat în India. Citesc pe foaia de calendar tipărită în engleză: marți/miercuri 31. Ceasul arată ora 4. Deodată ceva se pune în mișcare în acest muzeu al memoriei. Este un angajat tibetan, cu papuci groși de pîslă, care lustruiește podeaua făcînd mișcări lente de patinaj. Se mișcă indiferent prin încăperi și îmi dau seama din nou cît de repede transformă timpul lucrurile în ceva obișnuit, cotidian, dacă nu mai sînt umplute de viață.

Ajungem în marea curte estică, „Deyang Shar”, în care odinioară se mișcau ritmat dansatorii cu pălării negre,

admirați și respectați de ambasadorii și nobilii din balcoanele destinate spectatorilor. Astăzi totul arată dezolant și dezordonat.

Wangdü, responsabil și de palatul Potala, mi-a explicat că pavajul a fost spart într-un scop pozitiv: dacă înainte apa trebuia purtată cu niște copăi de lemn pe scări și trepte înalte pînă pe acoperișul palatului, acum vor fi montate conducte de aducțiune. O ameliorare rațională, îmi spun, și mă gîndesc la micul lighean primitiv pe care îl folosea odinioară Dalai Lama.

Cînd părăsesc Potala, am sentimentul că am ieșit dintr-un monument funerar și trag adînc în piept aerul proaspăt de primăvară. Mă uit încă o dată în jos, văd în depărtare, în spatele ruinei Chagpori, rîul Kyichu cu digul construit de mine în urmă cu treizeci de ani, și încerc cu greu să recunosc toate locurile unde am locuit. Văd podul cu acoperiș de turcoaz, înconjurat de barăci acoperite cu tablă. E greu să mai recunoști ceva, atît de multe s-au distrus, atît de multe s-au transformat. O schimbare pozitivă este iazul nou-amenajat din fața palatului Potala, cu micul pavilion chinezesc. Dar această imagine îmi reține atenția doar puțin timp, aș vrea să găsesc mai multe și nu pot să mă opresc din căutare. Apoi iarăși simt că îmi vine să fug de-acolo. Oare m-am întors cu adevărat în Lhasa? Îmi pun mereu această întrebare. Starea de disconfort pe care mi-o dă revederea cu acest oraș crește și încerc să o depășesc cu argumente raționale. Ce anume vreau? Doar am știut ce mă așteaptă. Oare nu e totul așa cum știam deja din fotografii și reportaje? Știam cum e, nu aveam nici un motiv de resemnare. Inima orașului Lhasa, mai mult, a Tibetului, templul Tsuglagkhang, își trimite lumina spre mine.

Inima strălucitoare a Tibetului

Aerul miroase a foc de bălegar de iac și a pământ ud. Un vâl albăstrui abia vizibil plutește deasupra tuturor locurilor și creează o atmosferă tihnită, aproape desăvârșită. Trec prin Barkhor: câteva magazine sînt deschise, însă majoritatea negustorilor și-au expus marfa – podoabe ieftine, covoare colorate, ulei rînced – direct pe pământ, în fața lor. Pe lîngă pereții caselor din Barkhor, care formează un cerc de protecție în jurul celui mai sfînt loc, templul Tsuglagkhang, stau bătrîni îmbrăcați foarte divers, cel mai adesea cu haine chinezești, și învîrt în mîină șnurul de rugăciune cu 108 perle de lemn, murmurînd încet. Bag de seamă că din cînd în cînd în fața lor se oprește cîte un nomad și îi roagă să-i binecuvînteze șnurul de rugăciune. Mă opresc și eu, mă uit la bătrîni și îmi dau seama că sînt călugări, poate lama învățați, care nu mai au loc în mănăstirile distruse și s-au întors aici după ce și-au pierdut adăpostul și patria, doar pentru a se ruga, a binecuvînta și a primi pomeni și pentru a fi în apropierea celui mai sacru loc. Îi văd din nou pe cei care înconjoară Tsuglagkhang în sensul acelor de ceasornic, prosternîndu-se continuu. Mai demult se protejau de contactul cu pavajul dur, din piatră, cu mînuși din lemn și piele, astăzi folosesc în acest scop bucăți de anvelope, pe care și le leagă de antebrate. Dacă nu ar fi firele electrice

care se balansează dezordonat în aer, aş putea crede că totul e ca odinioară. Căci locul acesta este Lhasa inconfundabilă a vremurilor trecute.

Ajung în partea de nord a Barkhorului, unde mai demult se înălţa marea *stupa* în mijlocul pieţei. Astăzi totul pare dărăpănat şi murdar.

Fosta judecătorie, cu geamurile sparte şi cu ferestrele de la parter zidite, serveşte ca loc de odihnă pentru câţiva nomazi, care mănîncă *tsampa* stînd pe treptele ei. În beci, fosta închisoare a oraşului, nu mai sînt condamnaţi. Merg mai departe spre estul Barkhorului, unde în a cincisprezecea zi a primei luni tibetane, în timpul festivităţilor de Anul Nou, se înălţau schele înalte de pînă la zece metri, împodobite cu ornamente din unt. De-abia mai recunosc intrarea în casa ministrului Surkhang, unde înainte veneam adesea în vizită. Curtea e pustie şi murdară, nu mai sînt flori la ferestre, doar fîntîna din mijlocul curţii mai e încă folosită. Şi astăzi oamenii stau la coadă ca să-şi coboare găleţile cu o frînghie lungă în adîncul fîntîinii, pentru a scoate cea mai bună apă din Lhasa, exceptînd izvorul Chagpori. Recunosc şi fostul Minister de Externe, neîngrijit, ca toate de pe aici. Între el şi poarta principală spre Tsuglagkhang este o uşă mare, închisă. Aici locuiau odinioară, în timpul festivităţilor de Anul Nou, puternicii poliţişti-călugări. În aceste săptămîni de serbări neîntrerupte, guvernul se retrăgea, iar călugării She-ngo preluau administraţia şi jurisdicţia în oraş.

Plimbarea în jurul templului Tsuglagkhang s-a încheiat, iar eu mă duc în centru, în templul cu „Jo Rinpoche”, divinitatea acoperită de bijuterii. Intrarea în Sfînta Sfintelor este închisă cu o perdea de lanţuri grele de fier, care acum

este trasă la o parte, cel mai adesea în stînga sus, cînd pelerinii înconjoară statuia.

În fața intrării în catedrală sînt plăci mari de piatră, lustruite ca oglinda, cu multe adîncituri ce stau mărturie pentru pioșenia tibetanilor, care se prosternează aici – cu scurte întreruperi – de peste o mie de ani. Am plătit din nou o sută cincizeci de yuani și am auzit din nou că putem fotografia totul. Oare o făceau cu rea intenție, pentru a înjosi deliberat Sfînta Sfintelor? Mi s-a părut inimaginabil, și totuși e real: turiștii se plimbă liber aici, fotografiază cu blitz, se cațără pe balustrade ca să facă de la înălțime poze mai bune. Nu mai există nici un pic de respect față de pelerinii plini de credință; templul a devenit atracție turistică. Era zăpușeală și aerul era înecăcios, mirosind a ulei ars și a transpirație umană. Totuși, cu mult timp în urmă s-au petrecut lucruri mai rele decît insultele aduse divinității de către turiști, cînd chinezii, în anii 1960, au transformat acest templu, cel mai sfînt al tibetanilor, în cinematograful și dormitor pentru oaspeți. Imediat după Revoluția Culturală, aici au venit doar puțini turiști, care vizitau templul la lumina slabă a cîtorva becuri electrice. Între timp totul a fost luminat ca ziua, pentru turiști și pelerini, cu nenumărate lămpi cu unt care dădeau o lumină pîlpîitoare și radiau o mare căldură. Se aduceau atît de multe ofrande, încît paznicii templului erau nevoiți să alerge cu mînele suflecate ca să toarne uleiul și untul în canistre de tablă. Fiecare pelerin aduce ceva cu el. Ulei, unt, făină de orz sau o panglică purtătoare de noroc. Este un aflus nesfîrșit de oameni cu ofrande. În mod intenționat nu merg prin lateral, pe culoarul ținut liber pentru turiști, ci mă amestec

printre pelerini, care se înghesuie în jurul Sfintei Sfintelor și totuși nu se împing și nu se lovesc.

În nici un templu din Tibet nu poți trăi un asemenea sentiment de religiozitate și devotament ca aici, în Jokhang, cel mai sfânt loc pe care îl au tibetanii. Nu Potala îi atrăgea pe oameni la Lhasa, și nici măcar Dalai Lama nu era motivul pentru care pelerinii și nomazii pioși porneau la un drum ce dura luni de zile. Ei voiau să ajungă la această divinitate și să atingă cu fruntea măcar pedestalul pe care stătea Jo Rinpoche. Am văzut fețe care radiau credință și fericire – ajunseseră în sfârșit la destinația mult visată. Cea mai importantă figură după Jo Rinpoche este Chenrezig cel cu unsprezece capete, a cărui reîncarnare este Dalai Lama. Și această statuie, a zeului protector al Tibetului, a trebuit să fie reconstruită după ce a fost distrusă. Patru dintre cele unsprezece capete vechi au fost scoase pe ascuns din Tibet și sînt venerate ca relicve prețioase în templul tibetanilor din exil din Dharamsala. O vizitez și pe zeița protectoare a orașului Lhasa, Palden Lhamo, și îl rog pe un paznic să ridice perdeaua de mătase care îi acoperă fața. El o face cu plăcere și simt un ușor fior cînd văd ochii ei uriași fixîndu-mă. Mai demult era purtată la marile procesiuni în jurul Barkhorului, iar pentru popor ea avea capacități asemănătoare unui oracol al orașului, a cărui expresie provoacă teamă și înfiorare în momentul prezicerilor.

Admir frumoasele lămpi mari cu unt, dar nu văd vasele prețioase din aur, grele de cîteva kilograme, pe care le-a donat în 1949 un ministru tibetan, pe care am avut voie să-l însoțesc. Se știe că și figura lui Jo Rinpoche a fost distrusă, dar abia se mai observă. El strălucește din nou

splendid, acoperit de turcoazele, coralul și perlele sale, iar aurul sclipește cald și plăcut. Sînt sigur că doar puțini oameni de aici pot face comparații pentru a vedea dacă s-a schimbat ceva sau nu. Unul dintre cele mai importante studii despre Tsuglagkhang a fost redactat de fostul ministru de Finanțe Tsipön Shakabpa în limba tibetană. Shakabpa s-a numărat printre cei patru înalți funcționari trimiși de guvernul din Lhasa într-o călătorie în jurul lumii, cu scopul de a trezi interesul pentru Tibet. Au fost aleși în mod intenționat nobili foarte educați și progresiști, pentru că s-a vrut să se arate lumii că în Tibet nu trăiesc sălbatici. Întreaga călătorie a durat un an, iar cei patru au fost primiți peste tot foarte politicos; însă cînd Tibetul a avut nevoie de ajutor împotriva chinezilor, lumea a fost foarte reținută. L-am vizitat pe Shakabpa în Kalimpong, actualul lui domiciliu, și mi-a dăruit lucrarea despre Tsuglagkhang și istoria Tibetului pe care a scris-o în exil. El pune acolo față în față imagini din trecut și din prezent și îl lasă pe cititor să compare și să-și facă o părere.

Nu impunătorul Jo Rinpoche m-a interesat cel mai mult aici, în Tsuglagkhang. Am vrut, de exemplu, să găsesc clopotul lăsat de călugării capucini în secolul al XVIII-lea, care purta inscripția *Te Deum laudamus*. Mai demult era agățat de o grindă în fața statuii zeului, împreună cu multe alte clopote. Cîteva dintre ele mai atîrnau acum în încăperea din față, dar clopotul capucinilor dispăruse. Un tibetan a spus că ar fi încuiat, împreună cu alte obiecte istorice, într-o încăpere din Norbulingka. Pelerinilor le lipsește acum purificarea pe care o aducea el – aceștia cred că cine trece pe sub un clopot nu va apuca pe căi greșite. Rețineam încă cu precizie ușa din Tsuglagkhang pe unde trebuia să treci

ca să dai de un ochi de apă care pentru tibetani era un loc sfânt și unde cei mai înalți funcționari guvernamentali aduceau ofrande în fiecare an. Pentru Aufschneider și pentru mine era clar că era un ochi de apă freatică, fiindcă, potrivit legendei, întregul Tsuglagkhang fusese construit deasupra unui lac care a fost umplut cu pământ. Am descoperit ușa, dar iarăși nu s-a găsit cheia ce o deschidea, lucru la care mă așteptam deja. Aici aș vrea să-l citez pe Siegbert Hummel, savant excepțional cunoscut în întreaga lume pentru nenumăratele sale lucrări despre Tibet, care îmi spunea într-o scrisoare: „M-am ocupat mulți ani de acest templu sfânt. Pentru mine Tsuglagkhang este de departe cel mai interesant loc sfânt din lume – de departe, deoarece este viu și în ziua de azi. El seamănă cu locurile sfinte din vechiul Orient Apropiat. Templul din Ierusalim a fost un astfel de loc, sub care se aflau ape freatice haotice, ce au fost îndepărtate când s-a construit locul sfânt. De Tsuglagkhang ține și puțul care se află în domeniul lui Klu, zeul-șarpe al apei și pământului. Și etruscii au avut un astfel de puț, din care porneau spre toate zărilor străzile din *Urbs quadrata*”. Paznicii templului erau mai preocupați de încasarea banilor decât de litanii și rugăciuni, iar eu am avut din nou bănuiala că aceștia erau mai degrabă paznici de muzeu decât călugări și că sub rase purtau haine civile. Se povestește că în ziua în care Panchen Lama s-a întors și a locuit în Tsuglagkhang, acești paznici au luat-o la fugă. De ce oare? Cu siguranță pentru că aveau o conștiință vinovată.

Sus, pe acoperișul evazat al Tsuglagkhangului, mă uit la cele două căprioare de aur și la roata destinului, care au fost pictate și fotografiate atât de des, și, în timp ce-mi cobor privirea, ajung la concluzia că nu a rămas prea mult

din splendoarea de altădată. Încăperea în care se întâlneau odinioară cei patru miniștri o pot doar bănuî de aici; ceea ce recunosc este ciuntit și amintește mai degrabă de niște răni cicatrizate. La o oarecare distanță aud loviturile înfundate și ritmice ale unor pietre rotunde, legate cu sfoară de o coadă, pe care femei și bărbați deopotrivă le izbesc pe o podea de teracotă. Sînt veseli și cîntă cîntece pe care le cunosc de demult. Cîntecul și muzica fac parte din viața lor și nici chinezii nu au reușit să-i amuțească.

Complexul Tsuglagkhang, cu toate templele și frumusețile sale arhitectonice, și clădirea uriașă a palatului Potala sînt realizări uriașe ale poporului tibetan, ridicate de-a lungul mai multor secole de muncă dură, în parte făcută în regim de clacă. Ar fi putut rezista încă multe secole, dacă mîna omului nu ar fi distrus atît de mult. Cine ar avea curajul acum, chiar dacă ar fi omul cel mai puternic al zilelor noastre, să mai construiască astfel de clădiri? Și chiar dacă aceste locuri și-au pierdut din aura sacră din cauza turiștilor care le fotografiază neconținut, ele mai păstrează totuși o forță de atracție mistică. Chiar și cel mai insensibil om ar trebui să trăiască aici un fel de revelație, să fie uimit, să admire și să înțeleagă cîte ceva din lucrurile pe care înainte le cunoștea doar din cărți. Cred că toți cei care vizitează o dată Tsuglagkhangul își împlinesc un vis – fascinația Tibetului.

Cei trei piloni ai statului

Ganden, „cea plină de bucurie”, nu era în program și chinezii încearcă din nou să ne țină ocupați, ca să nu putem vedea ruinele. Ce-i drept, vizitarea nu este interzisă, iar un negustor nepalez s-a oferit să mă ducă pînă acolo într-o oră și jumătate, dar aveam prea puțin timp și niște chestiuni personale de rezolvat.

Cunosc imaginile cu Ganden pe care le-a surprins delegația lui Dalai Lama, la fel și fotografiile lui Manfred Abelein și pe cele ale lui Peter-Hannes Lehmann, în care se pot vedea într-adevăr cîteva bîrne noi de lemn pe clădirile distruse. Am auzit și asigurările pe care ni le tot dădeau chinezii, că se reconstruiește și că în Ganden trăiesc deja 320 de călugări. Însă nu există nici un novice.

Imaginile distrugerii Gandenului nu pot fi însă ignorate. Cu toată bunăvoința de a-l reconstrui, cum s-ar putea înlocui ceea ce a fost nimicit? De unde s-ar putea aduce înapoi copertele de carte gravate minunat, cu figuri splendide de zei, create de-a lungul a sute de ani de artiști talentați, animați de o religiozitate profundă, pictate în culori naturale autentice, a căror preparare este o artă în sine? Oriîncotro te îndrepti azi, Ganden este gol, pustiit și învăluit într-o tăcere de moarte. Totuși, sînt absolut sigur, el dă mărturie prin tot ceea ce nu a putut fi înlăturat – cîteva fresce și zidul de bază construit din blocuri de piatră

dreptunghiulare – despre bogăție, religiozitate și putere. În Ganden, vechiul Tibet și-a arătat încă o dată strălucirea. În februarie 1959, Dalai Lama și-a dat acolo examenele de profesor de metafizică în fața celor mai înalți demnitari și învățați ai țării. Pentru Dalai Lama a fost și un pretext bine-venit ca să refuze invitația de a participa la Adunarea Națională a Republicii Chineze, care avea loc în aceeași perioadă la Beijing. Vechiul Tibet și-a dezvăluit încă o dată frumusețea. Dacă Dalai Lama s-ar întoarce în Tibet, lucrurile nu ar mai fi așa cum au fost odinioară, când nobilii intrau în orașul mănăstiresc călare pe caii lor cu podoabe impresionante și îmbrăcați în straie scumpe. Nu ar mai fi frize alb-roșii și acoperișuri aurite, nu ar mai fi galbenul strălucitor al soarelui pe cerul albastru. Totul ar fi altfel, cum este deja azi.

Drepung, „grămada de orez”, a fost distrusă doar parțial, iar în Nechung, situată în imediata ei apropiere, odinioară sediu al oracolului orașului, văd mulți tâmplari la lucru. Se construiește... Și totuși, pașii mei răsună ciudat între zidurile încăperilor goale. De-abia mai știu unde sînt. Caut chiliile fraților lui Dalai Lama, care au fost aici la școală. De cîte ori i-am vizitat pe Norbu și Lobsang, am vorbit cu ei, am mîncat carne uscată de iac și am băut cel mai groaznic ceai care există în Tibet! Eram, ce-i drept, obișnuit cu ceaiul tibetan și îmi plăcea, dar aici, în Drepung, se pare că foloseau cel mai rînced unt și cel mai prost ceai. Unde sînt măsuțele de lemn gravate minunat, unde sînt cămile și ceștile cizelate cu ornamente aducătoare de noroc? Unde sînt picturile *thangka*, grele, înrămate cu brocart, unde sînt stareții și miniștrii, care păreau atît de puternici și severi

în hainele lor de gală? Mă uitam după cei trei novici despre care se spunea că s-ar afla aici, primii după ocuparea Tibetului. Dar nu văd decît grupuri mici de turiști, care vizitează ca și mine mănăstirea. Bărbați și femei din lumea întreagă, care vorbesc agitați pe întrecute: „Ce groaznice sînt distrugerile! Ce frumoase sînt pietrele astea!”. Nici o umbră de meditație nu li se vede pe chipuri. Oare știu ei ce a fost aici odinioară? Ziua mării sărbători a mănăstirii, cînd erau desfășurate mai mute *thangka* uriașe! Drepung nu avea ziduri speciale pentru *thangka*, așa cum aveau, de exemplu, Tashilhunpo sau partea frontală a palatului Potala. *Thangka* era desfășurată în Drepung, iar la vest de mănăstire se găsea un povîrniș frumos, pe care nu se construise nimic și care părea făcut special pentru a servi drept suport pentru pictura colosală. Mai mulți călugări și cîțiva lama purtau rola uriașă pe umeri, iar numeroșii pelerini adunați aici treceau pe lîngă ea și o atingeau cu mîinile și cu fruntea, îi ajutau în mod simbolic pe cei care o duceau și erau astfel binecuvîntați. Împrăștiate peste tot pe povîrniș, grupurile de pelerini se așezau la picnic, nobili distinși în haine ceremoniale, servitori cu pălării roșii, precum și călugări și nomazi, care mînceau *tsampa* din săculeți de piele. În cîțiva ani am participat și eu la serbările de aici și nu voi uita delicioasele găluște *momo* pregătite de servitorii lui Norbu și Lobsang. Un aluat foarte subțire învelea carnea tăiată mărunt și condimentele aromate. Era întotdeauna o zi veselă, cu rîsete și bună dispoziție. Dacă venea Dalai Lama în vizită, reîncarnările stăteau la toate ceremoniile în rîndul din față – o mică adunare de sfinți vii. Aici, în Drepung, am fost martor pentru prima oară la celebrele dezbateri logice dintre domnitorul Tibetului și

învățați. Ele făceau parte din viața cea mai intimă a Tibetului și doar datorită prieteniei cu Lobsang Samten am putut asista la aceste dezbateri în mijlocul celor 3.000 de călugări din a căror facultate făcea parte și el. Împreună cu cei din alte secții, în acea vreme existau 10.000 de călugări în Drepung.

Mai era ceva ce mă atrăgea mai des la Drepung decît în alte mănăstiri. Era vorba despre concursurile de atletism dintre așa-numiții *dob-dob* din Drepung și cei din Sera. *Dob-dob* erau mici grupuri de călugări sportivi, ale căror chipuri erau întotdeauna vopsite cu funingine. Înainte de luptă își dădeau jos rasa monahală și rămîneau în niște șorturi scurte cu clopoței. Ca fost profesor de sport, desigur că mă incita să iau parte la aceste competiții, iar călugării îmi permiteau bucuroși să mă alătur lor. Cei din Drepung erau atît de buni, încît trebuia să fac mari eforturi ca să țin pasul cu ei în cele trei probe ale concursului lor: alergare, aruncarea greutății și un fel de săritură în lungime. Trecutul... Astăzi totul este pustiu și părăsit. Nici măcar pe cei 320 de călugări despre care se spune că trăiesc din nou în Drepung nu am reușit să-i găsesc. Nu mai ies aburi fierbinți din bucătăriile unde călugări-bucătari cu fețele murdare de fum învîrteau în cazane mari puse pe vetrele de lut, sub care se făcea foc cu nuiiele și bălegar uscat de iac. Nu se mai aud de peste tot litanii monotone; nu se mai aud sunete înfundate de tobă. În locul lor sînt doar cîțiva călugări care veghează ca turiștii să achite cîțiva yuani pentru fiecare fotografie pe care o fac.

Mă aplec asupra tuturor fleacurilor pentru a le vedea de aproape, fie și o bucată decolorată din frescele vechi sau un rest dintr-o balustradă, o gravură în lemn sau locurile mai

închise la culoare de pe pereți unde înainte atârnav *thangka* sau de unde statuile aurite ale zeilor se uitau în jos la credincioși. Cine știe câte secole a rezistat deasupra capetelor călugărilor din Drepung această bucățică de tencuială pe care o ridic de jos și o țin în mâini: o bucățică de „aur”, o părticică minusculă a unei figuri.

Sera, „gardul de trandafiri”, o altă mănăstire dintre cei trei piloni ai statului, arată din depărtare ca fațada bine întreținută a unui oraș frumos. Dacă te apropii însă, vezi în spate ruinele. Mănăstirea a fost distrusă parțial, iar părțile dărîmate au fost îndepărtate cu grijă, însă nu au mai fost reconstruite. Dintre toate comorile pe care le poți vedea, doar statuia mării zeități protectoare a mănăstirii, „Tamdring”, a fost păstrată în varianta originală, toate celelalte sînt copii ulterioare. Prin zonă mișună turiști care fotografiază, precum și cîțiva paznici, dar caut în zadar călugări care să-și practice religia. Mi s-a spus că mulți călugări care s-au refugiat în timpul Revoluției Culturale din fața Gărzilor Roșii, ducîndu-se în satele lor natale, s-ar fi întors după aceea, „așa cum ies șoarecii din găurile lor după ce pleacă pisica”. Deoarece majoritatea provin din familii de țărani și de nomazi, s-au adăpostit în casele părinților lor și și-au cîștigat existența prin muncă. Se spune că în Sera ar fi din nou 300 de călugări, dar se știe că în acest număr sînt incluse și familiile lor, pentru a primi rațiile de mîncare corespunzătoare.

În Dharamsala am stat de vorbă cu un călugăr din Sera care mi-a spus: „Acum mai sînt acolo cel mult 50 de călugări bătrîni. Sînt căsătoriți și se spune că au voie să practice religia noastră, dar de fapt le este frică să o facă. Cei mai

mulți dintre călugării care mai trăiesc acolo sînt de fapt călugări falși, deghizați, și lucrează pentru chinezi. Deoarece nu sînt călugări adevărați, nu citesc cărțile sfinte și nu se roagă". Acestea sînt cuvintele lui Lobsang Namgye, care a fugit din Tibet abia în 1981. Și el repetă mereu cuvîntul *tsüma*, totul este fals, totul este fațadă, înșelătorie, nimic din toate acestea nu are de-a face cu adevărata libertate religioasă.

Am văzut în Sera fresce care au fost distruse și apoi renovate foarte prost, precum și altele bine păstrate, dar în fața cărora fusese montată o schelă cu zăbrele de sîrmă. Beijingul încearcă să repare unele lucruri. Au fost alocați bani pentru reconstrucție – o picătură pe o lespede fierbinte, ce-i drept, dar buna intenție există fără îndoială.

Sera îmi este foarte prezentă în memorie deoarece în 1947 a avut loc un mic război civil între Sera și Lhasa. Ne temeam că unii călugări revoltați vor pătrunde în oraș și se vor deda la distrugeri și jafuri. Aufschnaiter și cu mine ne străduiam să organizăm apărarea casei lui Tsarong, unde fusese instalată o pușcă-mitralieră care urma să fie folosită împotriva temușilor călugări-polițiști din Sera, *dob-dob*. Sfatul meu a fost să luminăm cît se poate de bine toate împrejurimile, deoarece lumina l-ar fi împiedicat pe dușman să acționeze. Luptele au durat doar cîteva zile și în curînd am putut să merg din nou la plimbare în Sera, cu cîinele meu Apso.

Pe drumul spre Sera era o singură casă, Trabchi Lebkung, unde se tipăreau timbre și se băteau monede. Astăzi această casă, care se ridica izolată pe cîmpia întinsă, dispare într-o mare de acoperișuri de tablă și nimic nu mă atrage spre ea, deoarece știu că în timpul Revoluției Culturale a fost transformată într-una din cele mai groaznice închisori. La est de Sera se găsește locul unde cadavrele erau tăiate în

bucăți; nici pe ăsta nu vreau să-l vizitez. Nu am dorit nici mai demult să-l văd, respectul față de moarte mă împiedica, atunci ca și acum, să fac asta. Tibetanii își purtau mai demult morții pe umăr pînă acolo și nici azi nu s-a schimbat nimic din această ceremonie, doar că acum cadavrele sînt duse cu un tractor.

Din strălucirea și frumusețea de odinioară a orașului Sera nu a mai rămas nimic. Doar timid, ezitant, se anunță unele ameliorări. Așa cum cel puțin călugării bătrîni se întorc în mănăstirile lor, la fel se văd steaguri de rugăciune pe unele case, poduri și trecători. În orice caz, am văzut și steagul cu cinci stele, drapelul național al Chinei, în unele cooperative sau un fanion roșu pe acoperișul unei case locuite de vreun simpatizant ori colaborator al chinezilor. Uneori vezi legănîndu-se în vînt, alături, steagurile de rugăciune în cinci culori și steagurile cu stele roșii. Mii de flamuri religioase filfîie în trecătorile înalte din munți, unde lumea nu se simte atît de supravegheată de chinezi. Ele flutură în fața lozincilor chineze care au fost vopsite peste tot pe pereții de stîncă, în locul piosului „*Om-mani-padme-hum*”.

Toate aceste schimbări în bine au loc numai foarte încet și ezitant. Cum am spus deja, oamenii nu au încredere în chinezi, nu îndrăznesc să creadă că dintr-odată ar fi permis ceea ce atîția ani a fost pedepsit cu moartea și cu închisoarea. Precauți, ei își dezgroapă micii Buddha din bronz și își construiesc în casă altare minuscule. Îndrăznesc din nou să-și învîrtească moriștile de rugăciune, iar deasupra caselor și trecătorilor flutură din nou, ici și colo, steaguri de rugăciune. Tablourile lui Mao sînt înlocuite cu fotografii ale lui Dalai Lama, aduse de delegația lui sau de turiști ori care au fost ținute ascunse de chinezi ani de zile. Uneori am văzut pe cîmp femei care semănau purtînd pe cap frumoasele

lor podoabe, care pînă de curînd nu erau văzute cu ochi buni. Poate că în sinea lor le era încă teamă, gîndindu-se la vremurile cumplite de altădată. Însă tibetanii khampa își poartă mîndri și liberi podoabele, indiferenți la ce spun chinezii despre asta. Ei au fost întotdeauna o excepție, au fost mai curajoși, iar locuitorii din Lhasa au avut și continuă să aibă și în prezent un mare respect pentru ei. Sînt niște oameni foarte temerari, care scot repede cuțitul din teacă.

Un tibetan inteligent pe care l-am întîlnit în Lhasa folosea mereu cînd vorbea despre Tibet cuvîntul *temdre-me*, pe care l-aș traduce prin „rău, regretabil”. Era foarte pesimist și spunea că lucrurile în Tibet stau rău, *temdre-me*. Nu este bine, spunea el, ca vechile datini și obiceiuri să fie uitate, ca tibetanii să nu mai poarte frumoasele haine tradiționale și să se teamă să-și declare credința. Nu e permis să-ți negi zeii, pentru că atunci ei pedepsesc poporul și aduc nenorociri. El se temea de ziua în care toată moștenirea culturală ar putea fi pierdută; atunci oamenii vor regreta, dar – profetiza el – va fi prea tîrziu.

Cei mai înalți funcționari tibetani care lucrează pentru chinezi sînt Püntsoğ Wangyal și Ngabö Sawang Chenpo. Püntsoğ Wangyal este din Bathang, partea estică a vechiului Tibet, care a fost anexată prima de chinezi, dar care este un ținut pur tibetan din punct de vedere etnic. Și el a trecut, ca patriot tibetan, prin închisorile chineze. Püntsoğ este unul dintre cei cărora li se datorează reconstruirea mănăstirilor distruse, dar nu are putere de decizie, ci poate doar să facă propuneri: „Acum se va reconstrui Samye sau Ganden”. El este mai bine văzut, atît de către chinezi, cît și de tibetani, decît Ngabö, care era considerat și în vechiul Tibet un nobil arogant și snob.

Püntsog este un patriot curajos, care își respectă cuvîntul dat, iar chinezii îl apreciază pentru asta. Ngabö Sawang Chenpo, în schimb, care este și el patriot, s-a aruncat imediat la picioarele chinezilor, de aceea ei îl consideră un om fără curaj. Ngabö a fost primul care a colaborat cu chinezii; el a fost cel care le-a predat acestora trupele tibetane din Kham. Püntsog este prietenos, sociabil, îi pasă de oameni și vorbește cu ei. Ambii, se spune, călătoresc la fel de mult și fără opreliști ca odinioară. Au servitori, gardă de corp, bucătar – o adevărată caravană de însoțitori. Diferența constă numai în modul de deplasare. În loc să străbată cîmpiile și trecătorile călare, ei zboară de la Beijing la Lhasa, iar în Tibet folosesc o mașină de teren.

Dacă mănăstirile ar reveni la viață, hrana și aprovizionarea călugărilor ar fi, desigur, o mare problemă. Astăzi, cînd mai există doar puțini călugări, ei trăiesc din pomenile date de numeroșii pelerini care vin din nou la mănăstiri. Înainte erau puternici și bogați, posedau suprafețe uriașe de teren agricol pe care lucra poporul de rînd, se hrăneau din roadele cîmpului, dar trebuiau să plătească și taxe mari. Între timp, mănăstirile au fost expropriate. Donațiile pelerinilor nu ar fi suficiente pentru un număr mai mare de călugări, iar guvernul chinez nu ar face, desigur, nimic în acest sens. Nici vechea teză conform căreia mănăstirile sînt un înlocuitor pentru școli și, ca urmare, trebuie să fie sprijinite de guvern nu mai este valabilă.

Tibetanii au un proverb: „*Nang-la dra ma shüna, Chi-ki Tönta droki mare*”. Ceea ce înseamnă, în traducere: „Dacă înăuntru nu este unire, nici în afară nu se poate face nimic”.

Drama și fidelitatea lui Panchen Lama

Nouăsprezece ani a lipsit Panchen Lama din Tibet și poate că despre nici o altă persoană nu au circulat mai multe zvonuri. S-a spus că e prizonier la Beijing, că s-a căsătorit și chiar că această căsătorie i-a fost impusă, iar Panchen Lama a fost folosit în primul rînd pentru a se țese intrigi împotriva lui Dalai Lama. Zvonurile s-au înmulțit mai ales pentru că Panchen Lama ținea la radio discursuri care erau pe placul guvernului de la Beijing și își exprima mereu simpatia pentru comuniștii chinezi.

Cît de îndoielnice sînt aceste declarații ale chinezilor s-a văzut în primăvara anului 1982, cînd Panchen Lama s-a întors în Tibet, simțindu-se din nou tibetan și fiind întîmpinat de popor într-un mod impresionant. Și Dalai Lama își exprimase mereu, în discuțiile noastre, simpatia pentru Panchen Lama și sublimase că știa care este adevărul. Simplul fapt că Panchen Lama ocupa în ierarhia tibetană o poziție inferioară lui Dalai Lama nu însemna că chinezii ar avea vreo șansă să-l manipuleze pe unul împotriva celui-lalt. Și chinezii au înțeles asta între timp, iar dacă mai era nevoie de o dovadă a legăturii dintre cei doi, aceasta a fost sosirea lui Panchen Lama în Tibet după nouăsprezece ani de absență. Oamenii s-au înghesuit cu miile ca să-l vadă și se spune că s-ar fi înregistrat morți și răniți. La

Tsuglagkhang, Panchen Lama a așezat în fața statuii zeului o ofrandă de argint cu trei niveluri. Apoi s-a aruncat în fața lui Jo Rinpoche și s-a rugat cu voce tare și clară pentru întoarcerea lui Dalai Lama, ceea ce i-a atras încă o dată respectul poporului tibetan. „Există un singur om demn să stea pe acest tron, Sanctitatea Sa Dalai Lama, Tenzing Gyatso.” A vorbit cu poporul și l-a îndemnat la toleranță, i-a îndemnat pe credincioși să-i accepte pe cei necredincioși și invers. Paznicii templului, așa-numiții *go-nyipa*, „bicefalii”, colaboratorii, care se aflau în templu pentru a alimenta lămpile cu unt, au fugit de teama pedepsei chinezilor când au auzit una ca asta!

Chinezii nu au fost stăpîni pe situație nici în acest caz, așa cum nu au fost nici la vizita delegației lui Dalai Lama. Întoarcerea lui Panchen Lama a fost un alt șoc pentru reprezentanții Beijingului, care credeau că l-au îndoctrinat suficient în cei nouăsprezece ani cît l-au ținut prizonier. Faptul că Panchen Lama nu mai trăia în celibat nu a tulburat entuziasmul tibetanilor la întoarcerea sa. În mănăstirea lui, Tashilhunpo, unde i se construise un nou palat, a fost primit cu multă emoție.

Toate aceste povești despre „colaborarea” lui Panchen Lama, care circulau de ani de zile, îmi vin acum în minte și sînt sigur că vizita lui în Tibet este încă un pas spre ameliorarea situației. Aceasta deoarece veștile despre întoarcerea lui vin de la tibetani, iar din cuvintele lor se simt mîndria și admirația pentru curajul lui Panchen Lama de a se manifesta în favoarea lui Dalai Lama și a religiei sale. El este venerat de toți drept cea mai înaltă reîncarnare care trăiește acum în Tibet.

Despărțirea de Tibet

Se crapă de ziuă, îmi dau seama după lumina care se vede la ferestre. Acum ar trebui să cînte un cocoș, îmi spun. S-ar potrivi atît de bine cu atmosfera. Primul cîntat al cocoșilor... Dar nu se aude nici măcar un lătrat de cîine în depărtare. Mașina noastră este gata de plecare. Mergem la Kyentsal Lupding, „Locul de despărțire și de revedere”. Desigur, acolo nu mai sînt înălțate corturi, nu mai sînt întinse perne pe jos, nu mai este ceai și nu mai sînt prăjiturile dulci. Nu mai este nimeni care să ne pună pe după gît o panglică aducătoare de noroc, ca să fim protejați de zei și să ne întoarcem cu bine aici. Ora plecării ni s-a comunicat cu o precizie de minute, nu la primul cîntat al cocoșilor sau la al doilea... Mă uit pentru ultima oară înapoi, zăresc în depărtare conturul palatului Potala în lumina tot mai clară a zorilor și știu că îl văd pentru ultima oară. Mă gîndesc la cuvintele pe care mi le-a spus acum cîteva zile un tibetan bătrîn, pe care îl știam de multă vreme, atît de aproape și atît de încet, încît parcă mi-ar fi încredințat o taină: „Henrig, eu am încredere că timpul vindecă totul, și ce înseamnă o sută sau două sute de ani pentru istoria și religia noastră? Am trecut cu bine prin perioade și mai lungi și ne-am salvat de fiecare dată modul de viață și religia. Nu știu ce va fi, dar poate că într-o zi oamenii vor fi atît de evoluți interior, încît popoarele se

vor apropia unele de altele și nu se vor îndepărta din pricina neînțelegerilor. Poate tu, Henrig, te gîndești că va fi cu totul altfel, deoarece oamenii nu mai sînt, din păcate, atît de pașnici. Dar eu îți spun, ca tibetan, pentru că nu pot vorbi decît în această calitate, că noi am fost mereu un popor iubitor de pace și așa vom rămîne. Nu am iubit niciodată războaiele, însă ne-am iubit cu atît mai mult religia și cultura". Din nou, ca de atîtea ori în această carte, trebuie să fac o comparație: cît de greu mi-a fost să mă despart de Lhasa în urmă cu treizeci de ani, cînd încă mai visam să-mi petrec viața în acest „oraș interzis", alături de oamenii săi veseli, și cît de ușor îmi vine acum să las în urmă tot ce am văzut și am trăit în acest scurt răstimp. Lhasa, al cărei nume se traduce prin „orașul zeilor", nu-mi mai aduce aminte de această semnificație frumoasă, căci atunci cînd vezi barăcile urîte, acoperișurile de tablă și construcțiile noi cu arhitectura lor străină, care înăbușă puținele cartiere vechi ce au mai rămas, nu poți să te gîndești că zeii au putut să-și aleagă drept sălaș tocmai acest loc.

Cît de frumos ar fi să credem în cuvintele bătrînului tibetan și cît de mult avem nevoie azi, cînd banii sînt măsura tuturor lucrurilor, de o reîntoarcere la etică și umanism! Un țel la care aspiră mulți tineri din lumea întreagă. Îi consider pe tibetani cel mai fermecător popor de pe pămînt, dar sînt departe de a-i idealiza. Căci ceea ce doar idealizezi nu poți să înțelegi, pentru că te uiți la o imagine gata construită, și nu la fapte. Tibetanii merită să fie înțeleși; ei au cu adevărat multe calități minunate, dar au și o grămadă de ciudățenii, și trebuie să ai în vedere totul ca să-i privești cu onestitate. Trebuie să dai la o parte toate ideile preconcepute cînd ai de-a face cu alți oameni

și nu trebuie să crezi în imaginile care simplifică totul în mod grosolan. Cred că și tibetanii au suferit multă vreme din această cauză. Nu îndrăznesc să spun că îi cunosc pînă în cele mai mici detalii, dar știu că sînt simpatici, veseli și harnici și, în felul lor, mai de bună-credință decît mulți europeni sau americani, ca să nu mai vorbim de chinezi.

Mașina noastră înaintează duduind. Afară e ger. Recunosc contururile templului Nethang, cu zidurile bine păstrate ce înconjoară acest loc istoric. La vederea acestei oaze de frumusețe nedistruse am o viziune la a cărei împlinire nu îndrăznesc să visez, dar nu pot nici să renunț la speranța că într-o bună zi Lhasa și Tibetul își vor regăsi atmosfera fascinantă și farmecul lor unic. Desigur, sub un guvern tibetan care aplică reforme coerente, în folosul tibetanilor, și nu al chinezilor. O simbioză a culorilor din vechime, a caselor din lemn și piatră, cafenii, roșii și albe, a fețelor zîmbitoare, a cuceririlor moderne, care vor aduce cu siguranță un nivel de trai mai ridicat. Tibetanii trebuie să devină din nou independenți, să trăiască în pace cu vecinii, așa cum au făcut timp de secole. Viziunile mele îmi arată cum ar putea fi Tibetul cînd ar redeveni țara mult visată de pe acoperișul lumii, unde se împlinesc visele din tinerețe. Căci toate visele încep în tinerețe; și eu am visat la rîndul meu la această țară și mi-am călăuzit pașii astfel încît să ajung odată pe pămîntul ei. Iar Sven Hedin, marele cercetător din Suedia, mi-a scris cînd eram în Lhasa: „Ați ajuns în orașul visurilor mele...”.

Ce frumos ar fi dacă tinerii noștri ar avea o țară plină de farmec și mister, un „Shangri-La”, care să-i facă să-și folosească resursele de energie pentru a ajunge acolo! Ar putea merge la plimbare în grădinile înclinate de la baza palatului

Potala, pe care le-am proiectat împreună cu Aufschnaiter în urmă cu treizeci de ani.

Tibetanii sînt răbdători, simt altfel timpul față de noi, iar Dalai Lama a subliniat mereu că nu contează dacă cel care se va întoarce în Lhasa va fi el, al paisprezecelea Dalai Lama, sau reîncarnarea sa viitoare. Mă gîndesc mai departe și știu că în momentul întoarcerii sale se vor elibera emoții inimaginabile ale poporului tibetan, care le vor depăși cu mult pe cele de la sosirea delegației lui Dalai Lama sau de la întoarcerea lui Panchen Lama. Nu pot să-mi închipui cum s-ar apăra Dalai Lama de acest preaplin de dragoste și emoție. Văd *thangka* uriașă din mătase și brocart coborînd pe Potala, văd mii de oameni aruncîndu-se plini de venerație la pămînt, murmurînd cu ochii în lacrimi „Jishi Norbu” și „*Om-mani-padme-hum*”. Mai tîrziu ar bea *chang*, bere din orz, frumoasele haine colorate ale fetelor ar pluti în dans, iar bărbații cu căciulile lor din blană de vulpe și-ar face dansurile cu bătaie din picior. Poate că la tribunele de onoare ar fi din nou reprezentanții Chinei, Indiei, Pakistanului, Nepalului și Bhutanului, iar fetele frumoase, cu podoabele lor acoperite de coral și turcoaze, le-ar servi oaspeților licoarea tulpure de orz. Am trăit și eu astfel de momente în urmă cu treizeci de ani și le-am descris în cărțile mele. Iar aceste lucruri nu s-ar mai întîmpla într-o țară izolată, ci într-una aflată în contact permanent cu alte popoare ale lumii. Mijloacele de transport fac ca distanțele să fie ușor de parcurs și aici ar fi un du-te-vino neconținut.

Viziuni – vise – dorințe. Rog să îmi fie îngăduite, mie, care am trăit cei mai fericiți șapte ani din viața mea aici și nu pot renunța la această speranță.

Stau în aeroportul pustiu și revin la realitate. Îngheț și observ acum, la despărțire, cât de impregnate de melancolie și de experiențe dureroase au fost pentru mine zilele acestea. Și totuși, părăsesc țara pe care nu am mai văzut-o de treizeci de ani cu sentimentul, chiar cu convingerea, că există schimbări în bine pentru tibetani.

Cînd am trecut pe lîngă Yamdrok Yumtso au izbucnit primele furtuni de nisip care anunțau primăvara, iar gheața de pe lac se topea. Amîndouă, primăvara și dezghețul, doresc să le văd ca pe un semn bun pentru tibetani.

Mă gîndesc pentru ultima oară la săptămînile petrecute în Lhasa înainte de intrarea trupelor chineze. A fost atunci un cutremur puternic, care ne-a înspăimîntat pe toți și pe care tibetanii l-au interpretat ca pe un semn rău. Dar nici un templu nu a fost distrus în urma lui, iar palatul Potala, care seamănă cu un zgîrie-nori, nu a avut nici o fisură. A fost nevoie de mîna omului, condusă de ură politică și fanatism, ca să fie distruse 99% din construcțiile sacre ale Tibetului. Pîsurile acoperite de gheață care înconjoară Tibetul au rămas însă neschimbate. Nici un sistem politic nu va putea distruge „tronul zeilor”, iar în nopțile reci de iarnă se pot auzi, la fel ca odinioară, gîște sălbatice și cocori trecînd în zbor peste Lhasa. Bătăile lor de aripi sună ca „*Lha gye lo*” – „Zeii vor învinge”.

Epilog

În vara anului 1983, cînd am terminat de scris această carte, nu bănuiam că temerile și pesimismul meu în legătură cu credibilitatea promisiunilor și concesiilor chinezilor aveau să se dovedească îndreptățite atît de curînd.

Cînd am vorbit despre *tsüma* am arătat îndoielile numeroșilor tibetani cu care stătusem de vorbă. Am descris „satele lui Potemkin” pe care le întîlnisem pretutindeni – în Lhasa, în mănăstiri și în temple. Cu toate acestea, am căutat în continuare semne care să întrețină sclipirea slabă și firavă a speranței într-un dezgheț. Acum acea sclipire s-a stins.

Relatări tulburătoare au început să apară în toamna lui 1983, inițial sporadice și neconfirmate. Însă în scurt timp veștile cumplite, adeverate în prezent de turiști, au făcut înconjurul lumii. Așa-numitul „dezgheț” în care toți tibetanii și toți prietenii acestui popor minunat își puseseră mari speranțe a durat exact patru ani. Mi-am amintit ce-mi spusese atît de mulți tibetani, că cei care fuseseră prea indiscreți în legătură cu delegația lui Dalai Lama sau prea prietenoși cu jurnaliștii aflați în vizită au fost primele victime: „...oamenii din Lhasa au o vorbă – filosofia chinezilor este să lase otrava să devină vizibilă... Apoi să o lanseze cînd poate fi văzută”.

Între timp numărul rapoartelor confirmate crește în mod constant, cu relatări înspăimântătoare, dar credibile de arestări sub pretexte dintre cele mai banale, cum ar fi comerțul pe piața neagră sau contrabanda. Acești condamnați nefericiți și vrednici de milă au fost văzuți în camioane, mai mult morți decît vii, după tortura fizică și mentală.

Ei erau ulterior executați, nu în capitala Lhasa, ci pe malul stîng al râului Kyichu, într-o vale din spatele Pungpaiului, un bine-cunoscut deal de sacrificiu. Unul dintre cei cinci deținuți politici condamnați la moarte era Geshe Lobsang Wangchuk, în vîrstă de 65 de ani, respectat doctor în filosofie de la mănăstirea Drepung. Acesta susținuse în mod curajos libertatea tibetană și criticase vehement ocupația țării sale de către chinezi. Chinezii au negat că Wangchuk a fost executat, iar eu am primit o confirmare din partea Biroului de Informații al lui Dalai Lama de la Gangchen Kyishong din Dharamsala că e încă în viață și că a fost dus într-o tabără de maximă securitate, Tasung Khang, în apropiere de Lhasa.

Fără îndoială că, față de zecile de mii de chinezi condamnați la moarte în același timp, numărul tibetanilor era mic – dar cum poate aplica cineva matematica la viețile oamenilor, cînd o singură persoană ucisă înseamnă deja prea mult? În plus, fiecare execuție reduce și mai mult șansele de supraviețuire ale restrînsei minorități tibetane. Viziunea mea pesimistă, exprimată frecvent, conform căreia politicienii aplică întotdeauna un etalon dublu, iar interesele economice și materiale primează în mod invariabil în fața considerațiilor culturale și omenești, are la bază următoarele citate despre Tibet din presa mondială.

Reputatul *Neue Züricher Zeitung* afirma pe 29 septembrie 1983:

Cercurile chineze oficiale, potrivit reprezentantului lui Dalai Lama, justifică arestările sub pretextul că s-au luat măsuri împotriva contrabandiștilor și a persoanelor fără permise de reședință sau fără cartele de rație alimentară. Cu toate acestea, s-a recunoscut că printre cei arestați se numără și activiști politici. Autoritățile chineze au dat de înțeles că pe unii dintre cei arestați îi așteaptă pedeapsa cu moartea.

Liechtenstein Vaterland observa pe 7 octombrie 1983:

Potrivit cercurilor informate, șase tibetani au fost executați în Lhasa vinerea trecută pentru „activități infracționale”. Rapoartele disponibile începînd de duminică nu precizează, conform informațiilor primite de la Beijing, dacă persoanele executate se împotriveau regimului.

Zürichsee-Zeitung întreba pe 11 octombrie 1983: „Sfîrșitul liberalizării în Tibet?” și relata acțiuni „asemănătoare cu o lovitură de stat” ale chinezilor în Lhasa, unde 500 de tibetani au fost arestați pe 24 și 28-29 august. Amnesty International din Berna s-a autosesizat imediat și a solicitat tuturor filialelor sale să ia „măsuri urgente”. În consecință, s-au implicat mii de membri din întreaga lume ai acestei organizații. Nenumărate rapoarte similare, imposibil de citat aici, se află în continuare pe biroul meu. Însă în încheiere aș vrea să citez din *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, ziarul cunoscut la nivel internațional, care, sub titlul „Tibetul, dat uitării”, observa cu onestitate și compasiune:

Opresorii chinezi au folosit în mod evident un „curent” actual „împotriva infrafracționalității” din țara-mamă pentru a-și lichida rivalii politici din Regiunea Autonomă Tibet. Tibetanii din exil consideră că este vorba în mod cert de „execuții politice”. Fără îndoială că știu despre ce vorbesc; pînă acum inteligența lor a fost întotdeauna de încredere. Încercările chinezilor de a-și ascunde fărădelegile de ochii lumii au fost zadarnice. Cu toate acestea, aproape nimeni în Vest sau în țările neimplicate nu îndrăznește să vorbească despre asta. Subiectul Tibet este tabu. Nimeni nu vrea să-i calce pe chinezi pe bătăături, mai toți fiind dispuși să aștearnă tăcerea peste evenimentele din Tibet de dragul bunelor relații cu Beijingul. Afganistanul este aproape uitat, Tibetul a fost trecut cu vederea, iar oamenii din aceste două țări de munte sînt în mare măsură sau chiar întru totul pe cont propriu.

O țară cu o cultură extrem de dezvoltată a fost uitată de lume de teamă să nu fie dat peste cap vreun contract comercial lucrativ cu China. Din același motiv, guvernele au evitat cu grijă să-l primească în mod oficial pe Dalai Lama în oricare dintre vizitele sale pașnice în Europa sau în America, în vreme ce alți lideri politici radicali sînt primiți cu toate onorurile diplomatice.

Așadar, mai este oare de mirare că unii tibetani tineri cred că e nevoie să recurgă la violență pentru a-și redobîndi libertatea? În clipa de față, liderii tibetanilor care trăiesc în exil în lumea liberă încă dețin controlul; în clipa de față, cred în continuare că își pot cîștiga dreptul la libertate prin mijloace pașnice. Pentru ca lumea întreagă să le conștientizeze soarta, fac demonstrații pașnice pretutindeni. La Zürich, demonstrația pașnică, în tăcere, a 800 de tibetani a făcut o impresie puternică.

Unde ne-a adus mult-lăudatul nostru „progres”? Colonialismul țărilor europene în Asia și Africa, condamnat pe bună dreptate, este, din fericire, de domeniul trecutului. Ca și comerțul cu sclavi din America. Însă le-am înlocuit cu un neocolonialism care a înghițit țările libere și independente precum Tibetul, țări perfect capabile să se întrețină și să se guverneze, pentru ca marile puteri să devină și mai mari.

Budismul din Tibet nu a încercat niciodată să convertească alte națiuni, cu atât mai puțin prin forță. Toleranța a fost dintotdeauna una dintre virtuțile acestei națiuni care se confruntă acum cu atâtea greutăți.

112

112

112

112

112

112

112

112

Index

- abac, folosirea ~ 132-133
Abelein, Manfred 56, 20
administrație 67-69, 82
agricultură 81-82, 169-170
Al treilea ochi (Lobsang Rampa)
39-40
alergători pe distanțe mari 112,
185
Amchila (medic) 165-167
Amdo Jampa 23
Andrutshang (erou khampa) 36
Annapurna 52
aprovizionare cu apă 199, 201
Apso, rasă de câini 106
Arafat, Yasser 145
arhitectură 98, 108-109, 196
Atisha 18
atrocități și torturi 33, 76-77, 89-
92, 106-107, 114-117, 223-225
Aufschnaiter, Peter, 5, 65, 78, 102,
149, 171, 178, 186; construirea
unui dig 26; evadarea din lagă-
rul de prizonieri din India 10-11,
58; expert în Munții Himalaya
52, 60; planurile pentru canali-
zare 171; plecarea în ajunul in-
vaziei chinezilor 29; sosirea și
șederea în Lhasa 15, 25, 93-94,
118-119, 163, 212; tentativa de
escaladă a muntelui Kanchen-
junga 50; ultimii ani în Nepal
126
Bailey, F.M., locotenent-colonel
166
„banda celor patru” 35, 43, 80,
106, 143, 192
Bathang 214
Bauer, Paul 50
bărci din piele de iac 26, 82
Beijing 29, 34, 43-44; Panchen
Lama sub arest la domiciliu în
~ 65, 139
Bell, Sir Charles 38
Bessac (student american în Tur-
kestan) 90
Bhutan 68, 72, 135, 153, 166, 221
biciuiri 89-91
Biroul pentru Despăgubiri și Re-
patriere 80-81, 110
biserica lamaistă 94, 96, 111
Brahmaputra, fluviu 9-10, 12, 26,
55, 82, 111
Brauen, Martin 126
„Buddha albastru” 96
budism 89-90, 97, 153-154; ase-
mănări cu marxismul 110. *Vezi*
și religie
Buhl, Hermann 52
Bumthang, regiune 153

canalizare 98-99, 126, 171
căi ferate 82
ceai cu unt 104, 131, 167, 208
celibatul călugărilor 35, 153-154

- ceremonii de despărțire 25-26
 ceremonii de întâmpinare 25-26
 cerșetori 76
 Chagpori 149, 165, 194; școala de
 medicină de pe ~ 163-164, 167
 Chakhyungla, trecătoare 53
 Chamdo 127
 Changthang 25, 88, 90
 Chengdu 9, 137
 Chenrezi (zeul îndurării) 96, 203
 Chikyab Khenpo 171
 China: abordare mai blândă a situa-
 ției din Tibet 146, 169-170, 213;
 concesi fața de Tibet 67, 134,
 143-144, 148, 169-171; indepen-
 dența promisă Tibetului 35; in-
 vadarea Tibetului 28-29; împăr-
 țirea tibetanilor în trei categorii
 74-76; negocierile cu Dalai Lama
 70, 140-141; opresiune și atro-
 cități comise de ~ 32-34, 65-
 66; propaganda anti-tibetană
 87-88, 89, 108; recunoașterea
 greșelilor 66, 77, 84-85, 140; re-
 forme promise 67, 84-85; refu-
 zul autodeterminării Tibetului
 69; reluarea oprimării 223-226;
 revolte împotriva ~ 34, 36-37;
 Revoluția Culturală 106-107,
 191-192, 211; și viitorul Tibe-
 tului 88-89, 135-136; toleranță
 promisă față de exilații întorși
 în Tibet 80
China Daily 84, 86
 Chö Khor, lac 154
 Cho Oyu 52
 Chödak, Tenzing (medicul lui Dalai
 Lama) 118; detenția și tortura
 113-117
 Chuchen 115
 Chumbi, valea 31, 35, 105, 126
 Chungking 127
 Chu-Shu 26
 cîntece 175-177
 colaboratori 29-30, 68-69, 80, 87,
 102, 144, 176-177, 215, 217
 „colonialismul eliberării” 33
 concursuri de atletism 210
 conferința UNESCO referitoare la
 politicile culturale 140
 cultură 92-93, 98, 100, 133, 135-
 136, 143-146
 Dalai Lama (al cincilea) 89
 Dalai Lama (al treisprezecelea) 14,
 49, 81, 197; reîncarnare 154-155
 Dalai Lama (al paisprezecelea) 56-
 57, 96; apartamentele din Potala
 197-198; cadouri de la ~ 63-64;
 contacte cu Beijingul 140-141;
 copilăria și educația 119-121;
 cum a fost găsit ~ 154-155;
 delegații trimise în Tibet 66-68,
 75, 84-85, 140-141, 147-148;
 despre marxism 110; dezbaterei
 cu învățații 209-210; fuga din
 Tibet (1959) 36-37, 65, 113-114,
 139; instalarea timpurie la gu-
 vernare 179-180; în exil 65, 121,
 198; încercări de reformă 33;
 întemeierea Satelor Copiilor 158;
 întoarcerea în Tibet (1951) 31-
 32; mama lui ~ 118-121; opti-
 mism în ce privește Tibetul 140-
 141; prima plecare din Tibet
 (1950) 29, 31-32; problema în-
 toarcerii în Tibet 66, 77, 80, 84-
 85, 135-136, 139-140, 221; pro-
 fesor de metafizică 208; relatările
 lui H. Harrer către ~ 137-140;
 simpatia față de Panchen Lama
 216; susținător al drepturilor

- tibetanilor 145; și concepția despre timp 133-134; și serbările de Anul Nou 162-163; și telepatia 11-12; venerarea lui ~ 94, 169, 185
- Dar Puntso (cățărător pe Everest) 51
- Darjeeling 56, 60, 190
- David-Néel, Alexandra 38-40
- De la Mao la Mozart* (film) 191
- Dehra Dun, lagăr de deținuți 58
- Deng Xiaoping 6
- Dharamsala 118, 143, 151, 211; centrul medical de la ~ 167; Dalai Lama în exil la ~ 63-64, 119, 137, 198; Satul Copiilor 158-161
- Dhaulagiri 52
- Diemberger, Kurt 53
- dob-dob* (călugări atleți) 210
- Dorje Pagmo (singura reîncarnare feminină) 183-184
- Dote 168
- Drepung, mănăstire 28, 111, 149-150, 169, 208-211
- Drigung Chetsang Rinpoche 157
- Drigung, lagăr de prizonieri 117
- Drölma (soția lui Wangdü Sholkhang Tsetrunga) 12-13, 101, 103, 138
- Drölma, templu 18
- droma* (cartof dulce) 185
- Drugchen Rinpoche 190
- drumeții pe munte 49-60, 111
- drumuri 32, 82, 86, 172
- Dzonga Dzong 63
- educație 74-75
- Elveția, refugiați tibetani în ~ 71-72, 74, 151-152, 156-157
- Everest 49-50
- Filchner, Wilhelm 38
- Fleming, Peter 129
- floră și faună 27, 46, 54, 81, 106, 165-166, 173-174
- Ford, Robert 127-128
- fotbal 111-112
- fotografii 195-196, 201-202; interzicerea ~ 21-24, 178
- Fox, Reginald 127
- furtuni de nisip 27, 37, 222
- Ganden 56, 148-149, 169, 207-208, 214
- Gandhi, Indira 144
- Gangtok 50
- Garibaldi, Giuseppe 16
- Gărzile Roșii, vandalism și atrocități comise de ~ 32-34, 65-66
- Geshe Lobsang Wangchuk 224
- Goethe, Johann Wolfgang von 84
- Gosainthan 53, 56
- Grob, Ernst 57
- gurkha 70, 83
- Gurla-Mandhata 52
- Gyalo Thondrup (al doilea frate al lui Dalai Lama) 156
- Gyamdzadong 104
- gyangshing* (stîlpul infamiei) 106, 114
- Gyantse 149-150, 175-182
- Han Suyin 41, 92
- Hart-Davis, Sir Rupert 39
- Hedin, Sven 38, 54-55, 186, 220-221
- Hemkund, lac 166
- Henric al V-lea* (film) 120-121
- Herzog, Maurice 52
- Hillary, Sir Edmund 49, 51
- Hilton, James 40, 45
- Hou Sheng-fu 52

Hu Yaobang (lider al Partidului Comunist Chinez) 135; recunoașterea greșelilor făcute în Tibet 77, 141; vizita de o lună în Lhasa 108-109, 111, 134
Hummel, Siegbert 38, 205

iaci 81, 175, 197

impozite 88

India, refugiați tibetani în ~ 15, 70-71, 158-161. *Vezi* și Dharamsala

irigații 171, 194

Itso, lac 166

îmbrăcăminte 71, 75, 99, 132, 187, 211

Jo Rinpoche 201-204, 217

Jowo Utra (părul lui Buddha) 27

Kailash, munte 46, 53

Kalimpong 15, 204

Kalön Lama 23

Kanchenjunga 50, 60

Kashang (consiliul de miniștri) 82, 86-87

Ka-Shö-pa 184

Kela Pünkang 181

khampa, populație 138, 214; rezistența împotriva chinezilor 36-37

Khomeini, ayatollah 146

Kongpo 104

Kuen Lun 90

Kuku-Nor, lac 154

Künsangtse, Dzasa 154

kyang (măgari sălbatici albi) 46

Kyentsal Lupding 25, 218

Kyetsang, mănăstire 150, 166

Kyichu, rîu 17, 26, 102, 178, 199, 224

Kyichu, vale 21, 25

Kyirong Dzong 62-63

Kyirong, fagurii din ~ 46

Ladakh 44, 156

Lapchikang 53

Lehmann, Peter-Hannes 41, 207

levitație 38-39

Lhasa, *passim*; aspectul modern neatrăgător 25-26, 98, 138-139, 219; atrocitățile comise de Gărzile Roșii 65-66, 124; Barkhor 44, 97-98, 130, 138, 150, 200-201; casa lui Tsarong 123; cerșetori 76; efectele turismului 43-44, 92-93, 130-131; fuga lui Dalai Lama (1959) 36-37, 65, 113-114, 139; Norbulingka și Potala. *Vezi* intrările *corespunzătoare*; ocupația chineză 29-30, 47, 65-66; poarta vestică 164; podul de turcoaz 125, 199; Potrang Sarpa 122; prima plecare a lui Dalai Lama (1950) 29, 31-32; revolta populară (1959) 36-37; serbările de Anul Nou 162-163, 201; Shugtrilingka 68-69, 99; spitalul Mentsikhang 165; zeita protectoare a orașului 203

Lingkhör 95-96

Lobsang Deki 170

Lobsang Gyaltsen 116

Lobsang Namgye 212

Lobsang Samten (fratele lui Dalai Lama) 23, 68-69, 120, 156; casa modestă a lui ~ 151; în delegație în Tibet 66, 68-69, 113, 118, 150-151; revolta față de

- modul în care China tratează Tibetul 147-149
- Lobsang Tempa (copil refugiat) 74-76, 160
- Lotse (cățărător pe Everest) 51
- lung gompă* (alergători pe distanțe mari) 112, 185
- Lüxingshe (Oficiul chinez pentru turism) 102
- Ma Pu-fang 155
- mac albastru 165-166
- Mackiernam (consul american în Turkestan) 90
- Mahjong 30
- Mao Zedong 32, 106-107, 177
- marxism 109-110
- mașini 81
- Maxime și reflecții* (Goethe) 84
- mănăstiri 11, 21-24, 62-63, 169, 183-185, 207-212; călugări falși 169, 189-190, 212; distrugerea ~ 12, 33, 35, 66, 138, 148, 177, 188, 208-209, 211-212; falsa reconstruire a ~ 78, 179; permisiunea de a fotografia în ~ 21-24, 178; reconstruirea ~ 189, 212, 214
- mănăstiri în stîncă 62-63, 150, 166-167
- Meconopsis baileyi* (macul albastru) 166
- medicină 146
- Menon, Krishna 40-41
- Meru Gompă, mănăstire 156
- Messner, Reinhold 53
- Migmar 122
- migö* (yeti) 173
- Milarepa (poet) 47, 61-64
- Mindrutsari 105
- Mingma 22
- minte, separarea corpului de ~ 11-12, 38-39
- miracole 46, 183
- misticism 38-39, 46-47
- mișcări de rezistență 68-69, 125
- mîncare și băutură 104, 131-132, 134, 137
- momo* (găluște picante) 131-132, 209
- Mongolia Exterioară 28, 33
- munca tinerilor 105-106
- muncă forțată 32, 108, 117
- Mussoorie 161
- Namgyal Dratsang, mănăstire 162
- Nanga Parbat 52-53
- Nechung, mănăstire 28, 208
- Nehru, Pandit 65
- Nethang 18, 220
- Ngabö Sawang Chenpo 29-31, 144, 214
- Ngagpa-Dratsang 23
- Ngapo (cățărător pe Everest) 52,
- Ngari Rinpoche (cel mai mic frate al lui Dalai Lama) 119, 156, 162-163; despre prezentul și viitorul Tibetului 143-146
- nomazi 169, 172-173, 200, 203
- Norbu, Thubten Jigme (cel mai mare frate al lui Dalai Lama) 149, 155, 208
- Norbulingka (palatul de vară al lui Dalai Lama) 22, 119-122, 186, 204; bombardarea de către chinezi 15; cinema 120; fresce 22-23; plecarea lui Dalai Lama de la ~ 36-37, 198; spectacole de teatru 30-31
- Nyima (servitor) 125, 131-132

- O fiică a Tibetului* (Taring) 13
 „omul zăpezilor” 173-174
- Padmasambhava 11
- Paidar, Herbert 57-59
- Pala, Thubten W. (trezorier) 22
- Palden Lhamo 203
- Pallis, Marco 39-40
- Panchen Lama 85-86; drama și loialitatea lui ~ 216-217; întoarcerea în Tibet 205, 216-217; proclamat conducător de drept 29, 188; sub arest la domiciliu în Beijing 65, 139
- Panthog (cățărătoare pe Everest) 51
- Pasang (cățărător pe Everest) 51
 „pălăriile roșii” 153-154
- pelerini 53, 95-96, 111, 130, 138, 150, 158-159, 163, 165-166, 195, 202-204, 209, 215
- Pelgu, lac 53
- Pema Dolkar 13-14
- Pema Gyalpo (sora lui Dalai Lama) 66-67, 75; și Satul Copiilor 158-161
- Pemba, Rimshi 181
- pescuit 82-83
- pietre *Om-mani-padme-hum* 26
- plantarea pomilor 172, 194-195
- Potala 21, 25, 66, 98-99, 128, 162, 165, 179, 194-199, 206, 222; apartamentele private ale lui Dalai Lama 197-198; curtea „Deyang Shar” 163; „muzeul ororilor” 89; obeliscul de piatră și pavilioane 195; serbări de Anul Nou 162-163
- Prizonier în Tibet* (Ford) 127
- Püntso Wangyal 214
- reforme funciare 36
- refugiați 40, 42, 63, 69-72, 74-75, 80, 90, 157, 159-161, 184, reîncarnări 96, 119, 153-157, 217
- religie 91-92, 94, 141, 146-147, 153, 169; asemănări între budism și marxism 110; atacurile chinezilor la adresa ~ 35; inexistența prozelitismului 174; mai multă toleranță a chinezilor față de ~ 146, 212-213; miracole 46, 183; misticism 38-39, 46-47; reîncarnări 96, 119, 153-157, 217
- rețea de telefonie 172
- Revoluția Culturală 69-70, 80, 106-107, 191-192, 211-214
- Richardson, Hugh E. 38-39, 84, 126-127
- Rikon, mănăstire 160
- roată, folosirea ~ 81
- Roosevelt, Franklin D. 45-46
- Sadutshang Rinchen 71
- Sakya Rinpoche 156
- Samding, mănăstire 183
- Samdrub (cățărător pe Everest) 51
- Samye, mănăstire 11-12, 138, 214
- Sanga Chöling 105, 190
- „satele lui Potemkin” 78, 171, 223
- Saussurea obvallata* 166
- Schlesinger, Arthur 128
- Schmaderer, Ludwig („Wiggerl”) 57-58
- Sera, mănăstire 111, 210-213
- serbări de Anul Nou 162-163, 201
- sha* (găluște condimentate) 131
- Shakabpa, Tsipön 204
- Shalugompa, mănăstire 184-185
- shatom* (urs carnivora) 173

- Sherriff, George 124
 Shigatse 29, 148, 170, 183-193
 Shishapangma 53, 56
 Sho (joc de zaruri) 30
 Shö, sat 99
 Sholkhang Tsetrunga, Wangdü
 (Thubten Nyima) 12, 19, 89,
 92, 98-99, 139, 144, 180-182,
 199; biroul pentru despăgubi-
 rea refugiaților 110; despre dez-
 voltarea Tibetului 108-109; întâl-
 nirea lui H. Harrer cu ~ 101-112;
 lider al tinerilor comuniști 105;
 șef al secției culturale 87; și Re-
 voluția Culturală 106-107; vede-
 rile politice ale lui ~ 106-107
 Sichuan 32, 132, 135
 sihăstrie 47, 61-62
 Siniolchu 57
 sistem feudal 83-84, 87-88
 Smythe, Frank 49
 Snellgrove, David L. 38
 Sonam Norbu (călător pe Eve-
 rest) 51
 SOS – Satele Copiilor 158, 161
 spălarea creierului 76-77, 106,
 114-115
 sport 104-105, 210
 standard de viață 32-33, 87-88,
 108-109, 124, 148, 168-169
 steaguri de rugăciune 95-96, 149,
 163, 186, 188, 213
 Stern, Isaak 191
 stomatologie 187
 Surkhang, Dzasa (ministru de Ex-
 terne) 125, 180
 Surkhang, Jigme 19, 21, 125
 Surkhang, Wangchuk 179-180
 Șapte ani în Tibet (Harrer) 83-84,
 93, 105, 129, 183
 Școala Galbenă 154
 școli 31, 75
 șerpași 56
 Tagtra Rinpoche (regent) 120
 Tagtsher, mănăstire 156
 Tamdring 211
 Taring, George 71
 Taring, Jigme 22, 122
 Taring, Rinchen Drölma 13
 Tashilhunpo, mănăstire 23, 29,
 186, 188-190, 206, 217
 teatru 92
 telepatie 12
 temple 18, 21, 62, 97, 130, 138,
 177-178, 189, 200-206, 220;
 vandalizarea ~ 43, 107, 148,
 150, 178, 191, 203
 Tent, vîrf 58
 Tenzin Nueden Rinpoche 156
 Tenzing Norgay, șerpaș 49-51, 56-
 57, 94
 Tezpur 65
thabsing (spălarea creierului) 76-
 77
thangka (rulouri pictate) 97, 162,
 178, 208-209
 Thomas, Lowell, Junior 128
 Thomas, Lowell, Senior 128
thugpa (supă groasă) 137
 Tibet – patria pierdută (Harrer și
 Thubten Jigme Norbu) 155
 Tibetan Homes Foundation 161
 Tichy, Herbert 52
 timp, conceptul de ~ 133
 Tineretul Tibetan din Europa, aso-
 ciație 72
 tortură 89, 114-116
 Trabchi Lekhung 212
 Trakar-Taso, mănăstire 62-63

- transport 171-172
 Trichang Rinpoche 120
 Tsal Gungthang, lagăr 76
tsampa (făină de orz prăjit) 130, 209; boluri pentru ~ 198
 Tsangpo, râu 83
 Tsarong I (Wangchuk Gyalpo) 14
 Tsarong al II-lea (Chensal Namgang) 14-16
 Tsarong al III-lea (Dadul Namgyal) 14, 157
tsatom (urs ierbivor) 173
 Tse-pame (zeul vieții eterne) 64
 Tsering Dolma Takla (sora cea mai mare a lui Dalai Lama) 161
 Tsethang, bătălie (1958) 36
 Tshering (cățărător pe Everest) 52
 Tsongdö (Adunarea Națională) 15, 28
 Tsongkapa 197
 Tsuglagkhang, templu 27, 111, 138, 199-206, 217
tsüma (aparență, amăgire) 8, 21, 134-135, 150, 169-170, 212
 Tucci, Giuseppe, profesor 50
 turism 43-45, 56, 70, 75, 89, 92-93, 99, 130, 148-149, 162, 174, 188
 Turkestan 90
 țeșerea covoarelor 175-176
Undeva în Tibet (Hilton) 40, 45
 urși 173-174
 urși panda 54
 vultur cu barbă 173
 Wangdö. *Vezi* Sholkhang Tsetrüng, Wangdö
 Warburg, Frederic 39
 Williams, colonel (comandantul lagărului Dehra-Dun) 129
 Yamdrok Yumtso, lac 183-185, 222
 Yangchen Dolkar 157
 Yangchenla (șerpaș pe Everest) 52
 yeti 172-173
 Yin Fatang 85-86
 Youngusband, Sir Francis 179
 Yütok (nobil) 125
 Zanskar 44
 zăgan (vultur cu barbă) 173
 Zhou Enlai 18, 66
 ziduri de rugăciune 187

Cuprins

<i>Cuvînt înainte</i>	7
Plecarea și întoarcerea acasă.	9
Lhasa de odinioară și de astăzi.	18
Cum a început totul	25
Fascinația Tibetului	38
Shangri-La, un vis al omenirii	43
Tronul zeilor	49
Milarepa – primul poet al munților	61
Dalai Lama în India, chinezii în Tibet	65
Copilăria unui băiat de 13 ani	74
Considerații despre viitorul Tibetului	79
Lumea mă recunoaște.	95
Vechiul meu prieten Wangdü.	101
Ce a trebuit să îndure medicul lui Dalai Lama.	113
Grijile lui Dalai Lama.	118
Vin „acasă”	123
Azi și ieri	130
Vorbesc cu Dalai Lama.	137
„Cultura este cea mai puternică armă a noastră”	143
Vorbele sincere ale lui Lobsang Samten	147
Misterul zeilor renăscuți.	153
Copiii pierduți ai Tibetului.	158

In căutarea amintirii	162
Povești de la piață.	168
Mă întorc la Gyantse	175
Shigatse – sau ce a rămas din el	183
În palatul Potala	194
Inima strălucitoare a Tibetului	200
Cei trei piloni ai statului	207
Drama și fidelitatea lui Panchen Lama	216
Despărțirea de Tibet	218
<i>Epilog.</i>	223
<i>Index</i>	229

În colecția Hexagon. Istorie

au apărut:

Victor Suворov, *Spărgătorul de gheață.*
Cine a declanșat al Doilea Război Mondial?

Victor Suворov, *Ultima republică. Volumul I: De ce a pierdut Uniunea Sovietică al Doilea Război Mondial?*

Victor Suворov, *Ultima republică. Volumul II: Cauza sfântă*

Victor Suворov, *Ultima republică. Volumul III: Dezastrul*

Victor Suворov, *Epurarea. De ce a decapitat Stalin armata?*

Victor Suворov, *Ziua M. Când a început al Doilea Război Mondial?*

Victor Suворov, *Acvariul. Cariera și defectiunea unui spion sovietic*

Victor Suворov, *Speșnaz. Istoria secretă a Forțelor Speciale Sovietice*

Victor Suворov, *O să vă îngropăm! Cronica mărețului deceniu*

Mark Solonin, *Butoiul și cercurile. 22 iunie 1941 sau când a început Marele Război pentru Apărarea Patriei*

Victor Suворov, *Sinuciderea. De ce a atacat Hitler Uniunea Sovietică?*

Barry Strauss, *Mari comandanți. Alexandru, Hannibal, Cezar și arta conducerii*

Liviu Tofan, *A patra ipoteză. Anchetă despre o uluitoare afacere de spionaj*

Victor Suворov, *Umbra victoriei*

Liviu Tofan, *Șacalul Securității. Teroristul Carlos în solda spionajului românesc*

Victor Suворov, *Eliberatorul*

James Lacey, Williamson Murray, *Douăzeci de bătălii care au schimbat lumea*

Victor Suvorov, *Numele ei era Tatiana*

Heinrich Harrer, *Șapte ani în Tibet*

William Stevenson, *Vera Atkins. Povestea celei mai importante agente secrete originare din România din al Doilea Război Mondial*

John Withington, *Cele mai mari dezastre din istoria omenirii*

Victor Suvorov, *Îmi retrag cuvintele*

Victor Suvorov, *Fiasco. Ultima bătălie a mareșalului Jukov*

T.E. Lawrence, *Revoltă în deșert*

Michel Vergé-Franceschi, Anna Moretti, *O istorie erotică a curții de la Versailles (1661-1789)*

Ian Graham, *Vieți scandaloase. Curtezane, concubine și amante celebre*

Heinrich Harrer, *Întoarcerea în Tibet*

în pregătire:

Jonathan Clements, *Scurtă istorie a samurailor*

www.polirom.ro

Redactor: Giuliano Sfichi

Coperta: Radu Răileanu

Tehnoredactor: Constantin Mihăescu

Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iași, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
București, Splaiul Unirii nr. 6,
bl. B3A, sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

 **IMPRIMERIA
ARTA
GRAFICA**

Între 1944 și 1951, într-o perioadă în care străinii nu erau doriți în Tibet și doar puțini vizitatori primeau permisiunea de a vedea această țară, Heinrich Harrer a trăit printre tibetani, în principal în Lhasa, „orașul interzis”. El și-a relatat experiența în cartea *Șapte ani în Tibet*, care a devenit imediat un bestseller internațional. După treizeci de ani, Heinrich Harrer vizitează din nou Tibetul și scrie o nouă carte: în *Întoarcerea în Tibet* vedem o țară transformată sub stăpânirea chinezilor, foarte diferită de Tibetul liber, unde religia era odinioară în centrul vieții de zi cu zi. Harrer reîntâlnește în Lhasa vechi prieteni, povestește despre revoluția culturală, despre distrugeri de mănăstiri și bunuri culturale, despre tibetanii din exil și despre credința nestrămutată a poporului tibetan, care înfruntă toate vicisitudinile.

„Prin această carte doresc în primul rând să atrag atenția asupra unor valori culturale foarte prețioase care s-au pierdut și să arăt cât este de important să se găsească o cale de a salva autonomia și patria acestui popor fascinant din multe puncte de vedere, un popor al cărui destin m-a impresionat foarte puternic.”

Heinrich Harrer

Lhasa de odinioară și de astăzi • Shangri-La, un vis al omenirii • Dalai Lama în India, chinezii în Tibet • Lumea mă recunoaște • Vechiul meu prieten Wangdū • Ce a trebuit să îndure medicul lui Dalai Lama • Vorbesc cu Dalai Lama • Misterul zeilor renăscuți • Copiii pierduți ai Tibetului • Povești de la piață • Shigatse – sau ce a rămas din el • În palatul Potala • Cei trei piloni ai statului • Despărțirea de Tibet

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-5358-4

9 789734 653584

www.polirom.ro